

Määratlemata kodakondsusega elanikud Eestis: hoiakud, identiteet ja takistused kodakondsuse omandamisel

Kristjan Kaldur, Kirill Jurkov, Nastja Pertšjonok, Sarah Kruusmaa

Uuring: Määratlemata kodakondsusega elanikud Eestis: hoiakud, identiteet ja takistused kodakondsuse omandamisel

Autorid: Kristjan Kaldur, Kirill Jurkov, Nastja Pertšjonok, Sarah Kruusmaa

Teostaja: Balti Uuringute Instituut

Tellija: Integratsiooni Sihtasutus

Viitamine: Kaldur, K., Jurkov, K., Pertšjonok, N., & Kruusmaa, S. (2025). *Määratlemata kodakondsusega elanikud Eestis: hoiakud, identiteet ja takistused kodakondsuse omandamisel*. Balti Uuringute Instituut. <https://doi.org/10.23657/IBS.2025.1>

Täname kõiki uuringu intervjuudes ja ankeetküsitluses osalejaid. Samuti täname põhjaliku koostöö ja tagasiside eest Integratsiooni Sihtasutuse kontaktisikuid ning Siseministeeriumit kaasabi eest uuringu läbiviimisel, sealhulgas Rahvastikuregistri toe eest.

Uuring on rahastatud Euroopa Sotsiaalfond+ projektist nr. 2021-2027.4.07.23-0006 „Eesti keele õpet toetavad tegevused ja kodanikuõpe“.

KULTUURIMINISTEERIUM

Balti Uuringute Instituut on sõltumatu mõttekoda, mis on alates 1996. aastast pakkunud uuringuid ja kõrgetasemelist poliitikaanalüüsi nii Eestis kui Euroopas. Aitame kujundada teaduspõhist maailmapilti, pakkudes faktidel põhinevaid soovitusi otsustajatele sotsiaalsete, majanduslike ja keskkonnaküsimuste lahendamiseks.

Balti Uuringute Instituut
Lai 30
51005 Tartu
tel 699 9480
ibs.ee

DOI: 10.23657/IBS.2025.1

SISUKORD

1.	Sissejuhatus	4
2.	Identiteet ja etniline enesemääratlus	7
3.	Kodakondsuse saamine	10
3.1.	Eesti kodakondsuse omandamise soov	10
3.2.	Põhjused Eesti kodakondsuse saamiseks	13
3.3.	Takistused Eesti kodakondsuse saamisel	18
3.4.	Kodakondsusetuse mõju isiklikule heaolule	20
3.5.	Narratiivid: kodakondsust toetavate ja takistavate tegurite kontentanalüüs	22
4.	Eesti keele oskus, keeleõpe ja inimestevahelised kontaktid	27
4.1.	Eesti keele õpe ja takistused	28
4.2.	Eesti keele õppe takistuste leevendamine	31
4.3.	Keelegruppidevaheline suhtlus	32
5.	Hoiakud Eesti suunal	36
5.1.	Seotustunne Eestiga	36
5.2.	Usaldus institutsioonide suunal	37
5.3.	Hoiakud enese positsioonist ja staatusest ühiskonnas	38
5.4.	Eestis elamise plussid ja miinused	40
5.5.	Eestisse elama jäämise või lahkumise soov	43
5.6.	Informeeritus ja meediakasutus	44
6.	Klasteranalüüs	47
7.	Kokkuvõte ja soovitused	59
Lisa 1.	Metoodika	68
Lisa 2.	Kasutatud allikad ja kirjandus	73
Lisa 3.	Lõimumisuuringute kokkuvõte – mis mõjutab Eesti kodakondsuse (mitte)võtmist?	75

1. Sissejuhatus

Määratlemata kodakondsusega isikud moodustavad Eestis unikaalse ja mitmekülgse elanikkonnarühma, kelle eripära on esile tõstetud ka varasemates loimumis- ja rändealastes uuringutes. Need uuringud on näidanud, et määratlemata kodakondsusega isikud erinevad teistest muu riigi kodakondsusega elanike rühmadest teatud määral nii sotsiaalmajandusliku olukorra kui ka osade hoiakute poolest. Kuivõrd selle elanikkonnarühma osas süvitsi minevaid uuringuid on Eestis läbi viidud vähe (vt kokkuvõtet varasematest uuringutest lisas 3), kutsuti kevadel 2024 ellu uuring, mille eesmärk oli põhjalikumalt selgitada välja Eestis elavate määratlemata kodakondsusega inimeste suhtumised, hoiakud ja motiivid seoses Eesti Vabariigi kodakondsuse taotlemisega.

Määratlemata kodakondsuse kujunemine Eestis on seotud 1990. aastate alguses aset leidnud riigikorra muutusega ja Eesti iseseisvuse taastamisega, kui senine Nõukogude Liidu kodakondsus lakkas olemast ja tekkis vajadus kodakondsuspoliitika põhimõtete defineerimiseks. Paljud Eestis elanud inimesed ei saanud automaatselt Eesti kodakondsust, ega taotlenud ka mõne teise riigi kodakondsust, mistõttu nad jäid määratlemata kodakondsusega isikuteks, kellel on küll elamisluba Eestis, kuid kellel puudub ühegi riigi kodakondsus.¹ Säärane staatus tagab neile Eestis küll valdava enamuse sotsiaalsetest ja juriidilistest garantiidest, mis tulenevad püsielanike staatusest ehk pikaajalisest elamisloast, kuid ka piirab mitmeid võimalusi, nagu näiteks Euroopa Liidu kodaniku õiguste kasutamine, poliitilises elus täiel määral osalemine või teatud avaliku sektori ametikohtadele kandideerimine.

Määratlemata kodakondsusega isikud on mitmekesine demograafiline rühm: selles on inimesi eri vanusegruppidest, eri haridustaseme ja keeleoskusega – nii neid, kes valdavad eesti keelt heal tasemel, kui ka neid, kelle oskus on vähene või puudub hoopiski (vt ülevaadet sotsiaal-demograafilistest tunnustest täpsemalt lisas 1). Tegemist ei ole seega homogeense rühmaga, vaid pigem inimeste kogumiga, kelle ühine nimetaja on asjaolu, et neil puudub juriidiline kodakondsusseos Eesti või mõne muu riigiga.

Käesoleva uuringu eesmärk on senisest täpsemalt kirjeldada ja anda ülevaade määratlemata kodakondsusega isikute olukorrast Eestis: millised on nende peamised takistused, motiivid ja põhjendused Eesti kodakondsuse soovimisel või mittesovimisel, millest sõltub nende kodakondsuse taotlemise motivatsioon, ning millist teavet, tuge ja infot nad vajavad, et astuda reaalseid samme kodakondsuse omandamiseks. Kuna keeleoskus, varasemad (ajaloolised) kogemused ja kaasnevad emotsionaalsed tegurid – näiteks tajutud ebaõiglus – võivad mõjutada selle sihtrühma valmisolekut naturalisatsiooniprotsessis osaleda, on eriti oluline uurida, kuidas kujundada sihistatud tegevusi just nende vajadustest lähtuvalt.

Uuringuaruanne tugineb määratlemata kodakondsusega isikute hulgas läbiviidud ankeetküsitluse ja fookusgrupi intervjuude tulemustel. Ankeetküsitluses osalejad valiti juhuvalimi kaudu Rahvastikuregistrist, küsitlus viidi läbi ajavahemikus november-detsember 2024. Vastajate arv oli 1991 (vt täpsemalt metoodikat lisas 1). Lisaks viidi läbi seitse fookusrühma intervjuud, mille osales kokku 28 inimest. Kuigi fookusrühmad olid moodustatud lähtuvalt vastajaprofilidest ehk klastritest, kattus erinevate fookusrühma intervjuude sisend enamasti. Seetõttu on fookusrühma intervjuusid kasutatud eeskätt temade illustreerimiseks ja paremaks mõtestamiseks, ning konkreetse fookusrühma osalejate profiil (nt noored või naised) on toodud välja vaid seal, kus see oli asjakohane ja võimaldas lisada mõnda lisaperspektiivi.

¹ Kõnekeeles nimetatakse neid isikuid sageli ka nõ halli passiga inimesteks. Siiski tuleb silmas pidada, et hall pass on üksnes reisidokument ja seda antakse välja kõikidele välismaalastele, kes ei saa mingil põhjusel oma kodakondsusjärgse riigi passi. Seega saavad seda vajadusel ka teiste riikide kodanikud, kui nad ei saa oma kodakondsusjärgse riigi passi. Määratlemata kodakondsusega isikud saavad seda seetõttu, et neil puudub kodakondsusjärgne riik. Tegemist on ka vabatahtliku dokumendiga (nagu nt Eesti kodanikel ei pea olema tingimata passi), mida kasutatakse reisimiseks, seega ei ole taolist passi ka kõikidel määratlemata kodakondsusega isikutel.

Käsitleme uuringus määratlemata kodakondsusega isikute etnilist enesemääratlust, keeleoskust, kodakondsuse omandamise takistusi, hoiakuid kodakondsuse suhtes, hinnanguid riigiinstitutsioonidele, sotsiaal-majanduslikku toimetulekut ning tajutud seotust Eestiga. Tulemustes toome esile, milliseid väärtusi ja puudusi nähakse Eesti elus ning millised tegurid soodustavad või takistavad kodakondsuse omandamist. Taoline terviklik ülevaade on vajalik, et mõista sihtrühma tegelikke vajadusi ja ootusi: näiteks kui mõnel inimesel on küll kindel soov kodakondsus omandada, kuid tema vähene keeleoskus, suur töökoormus või rahaline seis seda takistab, tuleb tuge pakkuda kooskõlas nende konkreetsete vajadustega. Samuti ilmneb analüüsist, et määratlemata kodakondsusega isikute hulgas on ka suhteliselt suur osa neid, kes tänase seisuga ei ole Eesti kodakondsusest huvitatud, isegi mitte lihtsustatud korras omandamisest.

Uuringus kasutame lisaks kirjeldavale analüüsile ka klasteranalüüsi, jaotades ankeetküsitlusele vastajad profiilide kaupa vastavalt nende hoiakutele, vajadustele ja takistustele. Selle analüüsi tulemused näitavad, et üks osa klastritest (st teatud tunnuste alusel moodustatud rühmadest) on juba sisemiselt positiivselt meelestatud ja vajaks pigem praktilist tuge (nt keeleõpet, informatsiooni või menetlusinfo selgust, paindlikke lahendusi) – need on n-ö suurema potentsiaaliga kodakondsuse omandajad. Teised klastrid on skeptilisemad või usaldavad Eesti riiki vähem; nende puhul on vaja pikemat ja eesmärgipärasemat tööd selleks, et lisaks keeleõppele saaksid muutuda ka hoiakud, mis tähendab mh ka liikumist suurema usalduse tekitamise poole.

Määratlemata kodakondsusega isikuid Eestis on sageli portreeritud meedias ja avalikes poliitilistes debattides kui „julgeolekuohtu” või vähemväärtuslikke kodanikke, mis soodustab nende (või selle ühiskonna osa) marginaliseerimist ja eraldamist ühiskonnast. Julgeolekustamise teooria (Buzan et al. 1998) selgitab, kuidas teatud grupid või üksikisikud muutuvad riigi või ühiskonna silmis julgeolekuobjektideks, kui nende kuuluvus või usaldusväärsus on seatud kahtluse alla. See protsess aitab legitimeerida erakorraliste meetmete rakendamist, mis sageli ohustavad nende õigusi ja vabadusi. Selline diskursus kinnistab valitsevat ühiskondlikku ja poliitilist arusaama, et teatud isikud või ühiskonnagrupp on kahtlustatav või vähem väärtuslik, mis ühelt poolt süvendab sellesse gruppi kuuluvate tõrjutust ja teisalt soosib ühiskondlikku eristumist.

Käesoleva aruande eesmärk on vaadata määratlemata kodakondsusega Eesti elanike kogemusi nende endi tunnetatu läbi. Keskendudes nende isiklikele lugudele, seisukohtadele ja muredele on lootus vähendada olemasolevaid emotsionaalseid barjääre ning võimaldada määratlemata kodakondsusega elanikel rääkida oma olukorrast, mis sageli jääb tähelepanuta. Nii lähenedes võimaldame neil isikutel mitte ainult oma muredest rääkida, vaid osaleda ka ühiskondlikus arutelus, kus nende panust ja väärtust ühiskonnas tõlgendatakse mitte kui ohtu, vaid kui aktsepteeritud ja väärtustatud osa Eesti elanikkonnast.

Kõik see aitab mõista, milliste võimaluste abil saavad Eesti riik ja ühiskond toetada määratlemata kodakondsusega isikute Eesti kodanikkonna hulka jõudmist ja kodakondsuseta elanike arvu vähendamist. Uuringu tulemused pakuvad olulist infot poliitikakujundajatele ja sidusrühmadele, et luua või edasi arendada lahendusi, mis toetaksid seda sihtrühma kodakondsuse taotlemisel ning vähendaksid naturaliseerimisprotsessiga seotud takistusi.

Läbiviidud uuring näitab laiemalt, et suurel osal määratlemata kodakondsusega elanikel on selge side Eestiga: nad väärtustavad siinse elukeskkonna positiivseid tahke, nagu turvalisus, looduslähedus ja kompaktne eluruum, ning näevad Eesti lipus rahvuslikku sümbolit ja ka nemad tunnetavad Eestit kui oma kodumaad. Samas võib usalduses riigiinstitutsioonide ja kodakondsusprotsessi suhtes tajuda teatavat skepsist – eriti seoses keelenõuetega, puuduva toega ja ühiskondlik-poliitilise stigmatiseerimise tunnetusega.

Olukorras, kus paljud kaaluksid kodakondsust, kuid pelgavad, et ei suuda vastata keeleeksaminõuetele, saab ka poliitikakujundamisel pakkuda mitmekülgsemaid, paindlikke lahendusi. Siia hulka kuuluvad näiteks intensiivsemad ja paremini kättesaadavad keeleõppevormid, suurem finantstoetus õppijatele, individuaalne lähenemine keeleõppele ja vajadusel ka erandi tegemine juhul, kui inimese tervis või puue ei võimalda keelt õppida/omandada; või poliitiliselt väga tundlik teema nagu võimalus lihtsustada

kodakondsuse saamist neil, kes on Eestis kaua elanud või siin sündinud. Eelkõige aitaks aga usaldust riigi vastu suurendada, kui anda selgelt edasi sõnum, et kõik ei lõpe keeleeksamiga.

Kui Eesti soovib seda elanikkonnarühma rohkem Eesti kodanikkonna hulka hõlmata, on vajalik näidata, kuidas kodakondsus võib muuta inimese ühiskondlikku staatust ja võimalusi päriselt paremaks, ning pakkuda tõendust, et nende hääل ühiskonnas tõepoolest loeb. Nii võiks kasvada nii motivatsioon astuda kodanikurolli kui ka üldine usaldus Eesti riigi vastu. Kuigi antud uuring on seotud vaid määratlemata kodakondsusega isikutega, on kuuluvustunne ja omaksvõtt palju laiem küsimus ja puudutab suurt osa vene keelt esimese keelena kõnelevast elanikkonnast Eestis ning on seega väga oluline ühiskondliku sidususe seisukohast.

Loodame, et käesoleva uuringu tulemused leiavad laiaulatuslikku kasutust, sealhulgas asjaomaste ametkondade poolt. Head lugemist ning jõudu ja pealehakkamist määratlemata kodakondsusega isikute toetamisel nende teekonnal Eesti Vabariigi kodakondsuseni!

2. Identiteet ja etniline enesemääratlus

Enamik lõimumisteemalisi uuringuid Eestis puudutab suuremal või vähemal määral ka küsimust inimese rahvusliku või etnilise kuuluvuse kohta. Kuigi viimastel aastakümnetel on olnud mitmeid teaduslikke debatte teemal, kas ja kui palju on üleüldse võimalik omistada rahvuslikule või etnilisele grupikuuluvusele mingit kindlat ja selgepiirilist rolli, ning kuivõrd seda saab siduda inimese suhtumise, hoiakute vmt aspektidega, käsitlesime seda valdkonda siiski ka selles uuringus ja ankeetküsitluses.

Eesmärk oli uurida, kas ja kuidas etnilis-kultuuriline identiteet võib mängida rolli selles, kuivõrd inimene tunneb sidet erinevate Eestis elavate etniliste gruppidega, kes on tema jaoks eri kontekstides “meie”, aga ka seda, milliste sotsiaalsete normide, uskumuste – või ka sotsiaalse survega või vastukäivate ootustega – võib ta kokku puutuda. Oluline on silmas pidada, et see oli vaid üks paljudest küsimustest ja uuringu fookuses oli kodakondsus, mitte identiteediküsimused. Kindlasti ei ole seega siinkohal tegu põhjaliku identiteediuurimusega määratlemata kodakondsusega isikute hulgas. Siiski töömeesse hüpoteese, mida meile teadaolevalt ei ole varem kuigipalju uuritud ja see loob pinnase teema edasi uurimiseks.

Ankeetküsitluse alguses küsisime vastajatelt, milline on Eesti määratlemata kodakondsusega elanike etnilis-kultuuriline enesemääratlus. Palusime küsitluse täitjatel esmalt vastata küsimusele “*Inimesed määratlevad ennast erinevatesse etnilistesse gruppidesse (rahvusgruppidesse). Millis(t)esse gruppi(desse) peate ennast kuuluvaks?*”. Nagu küsimuse sõnastusest välja võib lugeda, ei piiritletud ega eeldanud me vastajatelt ühte valikut, vaid valiku sai teha mitme rühma kuuluvuse vahel. Lisaks pakkusime võimalust märkida, et vastaja ei soovi, et tema enesemääratluse juures käsitletakse keske tunnuseks rahvust (*Rahvus ei ole minu enesemääratluse juures oluline tunnus*) või ei soovi ennast positsioneerida ühessegi rahvusgruppi (*Ma ei tunne kuuluvust ühegi rahvusega*). Seejuures võis vastaja samal ajal valida nii „venelane“ vm rahvus, kui ka „Rahvus ei ole minu enesemääratluse jaoks oluline tunnus“.

Tulemused (tabel 1) näitavad, et kitsamalt vaadatuna monoidentiteetidest (ehk ennast määratletakse ainult ühe etnilise grupi kaudu) ainult venelasena määratles ennast 46% vastajatest (1052 inimest), ainult eestlasena määratles ennast 7% vastajatest, ainult ukrainlasena määratles ennast 3% vastajatest. Lisaks neile moodustavad olulise osa need, kes ainsa valikuna valisid, et rahvust ei ole oluline tunnus (18%) või kes ei tunne kuuluvust ühegi rahvusega (8%). Lisaks on veel mõned üksikud monoidentiteetidega vastajad (soomlane, valgevenelane, juut vm), ent ülejäänutel vastajatest (kokku umbes 6–7%) on etniline mitmikidentiteet, st nad on valinud end kuuluvaks mitmesse gruppi (eestlane ja venelane, venelane ja ukrainlane, eestlane ja ukrainlane, sh eestlane ja rahvus ei ole oluline tunnus jms).

Tabel 1. Rahvuslik enesemääratlus I.

Monoetniline identiteet (või selle puudumine)	(%)	Mitmikidentiteet	(%)
Eestlane	7%	Eestlane-venelane	2,1%
Venelane	46%	Ukrainlane-venelane	0,5%
Ukrainlane	3%	Eestlane-ukrainlane	0,2%
Valgevenelane	1,5%	Valgevenelane-venelane	0,2%
Rahvus ei ole enesemääratluse jaoks oluline tunnus	18%	Muud valitud kombinatsioonid	3%
Ei tunne kuuluvust ühegi rahvusega	8%		
Muud isekirjutatud määratlused ²	7%		

² Nagu näiteks: „Родился и жил до 22 лет в Украине, но сейчас мне ближе уже Эстония“, „По маме украинка, по папе русская“, „Со стороны мамы 4 национальности. Со стороны папы 1“, „Abikaasa on mul eestlane seega nii ja naa“.

Eestis kui formaliseeritud rahvusriigis on rahvusküsimustel olnud aastakümneid aktsentueeritud roll eri eluvaldkondades – poliitikakujundamisest teadusuuringuteni – ja rahvus kerkib sageli esile ka ühiskondlikes diskursustes, meediamaaastikul, olmevestlustes jne. See, et oluline osa (18%) vastajatest märgib, et nad ei pea enda määratlemisel rahvust oluliseks markeriks, võib suure tõenäosusega viidata väsimusele sellistest rahvusele keskenduvatest diskursustest, sest kõige suuremal määral on selle objektiks olnud just venekeelsed elanikud. Teaduskirjanduses kasutatakse USA kontekstis sellise nähtuse kohta terminit *racial fatigue* või *black fatigue*, uuemal ajal ka *minority stress* või *belonging stress* – need terminid kirjeldavad stressoreid, mis on seotud inimese vähemustaatusel, mille kohta levivad ühiskonnas eelarvamused. Lisaks märkis 8% vastajatest, et nad ei tunne kuuluvust ühegi rahvusega ja üheks võimalikuks seletuseks on see, et nende jaoks ei ole olnud võimalust arendada mitmikidentiteeti, sest seda ei võta omaks kas domineeriv grupp või enda etniline grupp või kumbki. Need ei ole kindlasti ainsad seletused, ent tulevastes uuringutes tasub neid lähemalt uurida, sest on tõenäoline, et etnilise identiteedi teemade aktuaalsus Eestis lähiajal drastiliselt ei vähene.

Kui traditsioonilisemates käsitlustes seostatakse rahvust põlvnemisega (nt primordialism), siis kaasaegsed käsitlused rahvusest kui ühiskondlikust konstruktsioonist ja sotsiaalsest identiteedist on palju avatumad ja paindlikumad. Üheks Eesti kontekstis oluliseks etnilise identiteedi vormiks on ka see, kui ühel rändetaustaga grupil, mis elab püsivalt vähemusena mingis riigis tekib etniline hübriididentiteet. Nt Türgist pärit sisseandajatel Hollandis võib tekkida nt *Turkish-Dutch* identiteet³, mis ei eelda otseselt hollandi vanemate või bioloogilise põlvnemise olemasolu, vaid hollandi identiteet tekib keskkonnast, ümbritsevast kultuurist, keelest jne.

Seepärast pakkusime vastajatele, kes eelnevas küsimuses märkisid enda puhul vähemalt üheks identiteeditunnuseks kas eestlane või venelane (kas ainsa määratlusega või ühena mitmest) lisaks klassikalistele põlvnemisidentiteetidele ka teisi variante enda määratlemiseks, nagu eestivenelane, venekeelne eestlane jt. Küsisime seda küsimuse vormis „*Sõltumata rahvusest võib inimene tunda ühtekuuluvust ka mõne teise rahvusrühma või korraga mitme rahvusrühmaga. Kuidas Teie ennast määratleksite?*“.⁴

Tulemused näitavad (tabel 2), et kui esmajoonelise ehk esimeses küsimuses (eelnev tabel 1) määratlesid ennast mitmikidentiteedi kaudu vaid suhteliselt väike hulk vastajaid (ligikaudu 6-7%), siis uues küsimuses vastas kokku juba üle poole vastajatest, et nad määratlevad ennast kas venekeelse eestlasena (44%) või eestivenelasena (18%). Vastajaid, kes jäid jätkuvalt ainult ühe määratluse juurde (venelane või eestlane, aga mitte venelane ja eestlane, venekeelne eestlane või eestivenelane vm) oli neljandik ehk 26% kõigist vastajatest.

Tabel 2. Rahvuslik enesemääratlus II.

Rühmakuuluvus (proaktiivne)	Osakaal (%)
Venekeelne eestlane	44%
Venelane	21%
Arvan, et inimeste jaotamine rahvusrühmadesse on aegunud kontseptsioon	21%
Eestivenelane	18%
Eestlane	5%

³ I.k. kirjanduses tuntud ka kui *hyphenated-identity*, nt *Irish-American* vmt.

⁴ Väga oluline on siinkohal märkida, et mitmed inimesed märkisid juba enne meie täpsustavat küsimust enda algatusel, esimese küsimuse juures, kasutades vastusevarianti “Muu, palun täpsusta”, et neile sobib pigem mitte lihtsalt “venelase” ja/või “eestlase” identiteet, vaid “vene eestlane” (русский/русская эстонка), Eestis elav venelane (русский/русская из Эстонии) jmt identiteedikirjeldused, eestlane/venelane vms. Vt ka joonealust märkust nr 2.

Siinjuures on oluline märkida, et kui Eestis on tavapäraselt kasutusel ennekõike sõna „eestivenelane“ (kus „eesti“ on täiend ja põhisõna on „venelane“), siis määratlemata kodakondsusega isikutest vastajad kirjeldavad ennast ise pigem venekeelsete eestlastena – kus täiendiks on keeletunnus ja põhisõnaks on „eestlane“.

Lähtudes ühise identiteedi perspektiivist Eestis, mis on mh ka Eesti lõimumispoliitika üheks fookuseks (nt ühise riigiidentiteedi võtmes) on see väga positiivne tulemus. Seda toetab ka suur vastajate osakaal, kes tunnevad seotust nt Eesti lipuga (vt ptk 5.3), mis viitab etnilisele kuuluvustundele (Valk, Eesti inimarengu aruanne 2016/2017). Siiski, sotsiaalsed identiteedid ei ole privaatsed ja subjektiivsed uskumused, need toimivad suhetes, mis on inimeste vahel, ja seega nõuavad sotsiaalset valideerimist (Cárdenas jt 2021) ja seega on samavõrra oluline ka see, et domineeriv osa Eesti rahvastikust – etnilised eestlased – samuti võtaksid selle nimetuse omaks.

Nimelt puutuvad etnilised vähemused sageli kokku identiteedieitusega, kus vaidlustatakse nende kuulumist gruppi, mis nende jaoks on tähenduslik. Cárdenas jt (2021) toob mitu näidet sellise eituse kohta – alates sellest, et inimesele öeldakse, et kuna ta on vähemus, ei saa ta kunagi osaks selles riigis elavast rahvast, ja lõpetades sellega, et väljendatakse kahtlust selles, kas inimene ikka on vähemustastausta tõttu päriselt võimeline kultuurist aru saama. Samal ajal kujuneb paljudel etnilise vähemusrühmi liikmetel välja kuuluvustunne nii enda etnilise vähemusrühmi kui ka domineeriva rühmi suhtes.

Samaaegne identiteetseerimine erinevate sotsiaalsete (sh etnilis-kultuuriliste) gruppidega ja identiteetide integreerimine on niikuinii pingutus ja nõuab aktiivsete toimetuleku- ja kohanemisstrateegiatega kasutamist. Ümbritsev keskkond võib seda kas toetada või takistada, nt tuuakse selliste teguritena välja nt vähemuste ohutunde (ja üldiselt negatiivsete tunnete prevaleerimise positiivsete üle), staatuse ja võimu asümmeetria, aktiivsete ja passiivsete toimetulekustrateegiatega kasutamise, sotsiaalse toetuse jms (Amiot, de la Sablonniere, Terry, & Smith, 2007). Ka Eesti inimarengu aruanne toob välja, et etnilisel eristamisel võib Eestis olla negatiivne alatoon (Valk, Eesti inimarengu aruanne 2016/2017).

Kuna Eestis on rahvusküsimused olnud aastakümneid kesksel kohal ja ühiskondlikus diskursuses on väga vähe juttu olnud mitmikidentiteedist, avatud identiteedist jms (sh ei ole rahvastikuregistris võimalik valida mitu rahvusidentiteeti), siis selline keskkond pigem ei toeta positiivse mitmikidentiteedi teket, vaid surub inimesed rohkem monoidentiteetidesse. See võib omakorda tekitada probleeme nii indiviidi tasandil (nt stress), kui ka ühiskonna tasandil (nt reaktiivne identiteet). Võib oletada, et määratlemata kodakondsusega isikute jaoks võivad identiteediküsimused olla võimendatud, sest kodakondsus loob väga olulise sideme inimese ja riigi vahele, neil aga seda sidet ei ole. Lisaks toimub ühiskonnas pidevalt protsesse, mis problematiseerivad etnilis-kultuurilise identiteediga seotud aspekte (nt valimisõigusega seotud teemad, nn monumendisõjad jmt protsessid, mis seavad kahtluse alla usalduse inimeste vastu kas kodakondsusest või rahvusest tingituna). Seega on oluline mõelda, kas ja millisel moel soovib Eesti riik liikuda monoetnilisest identiteeditunnetusest avatuma identiteedi suunas, ning kui ei soovi, siis milliseid tagajärgi see kaasa võib tuua. Kui Eesti riik soovib aga liikuda avatuma identiteedi poole, tuleb mõelda, kuidas seda teha.

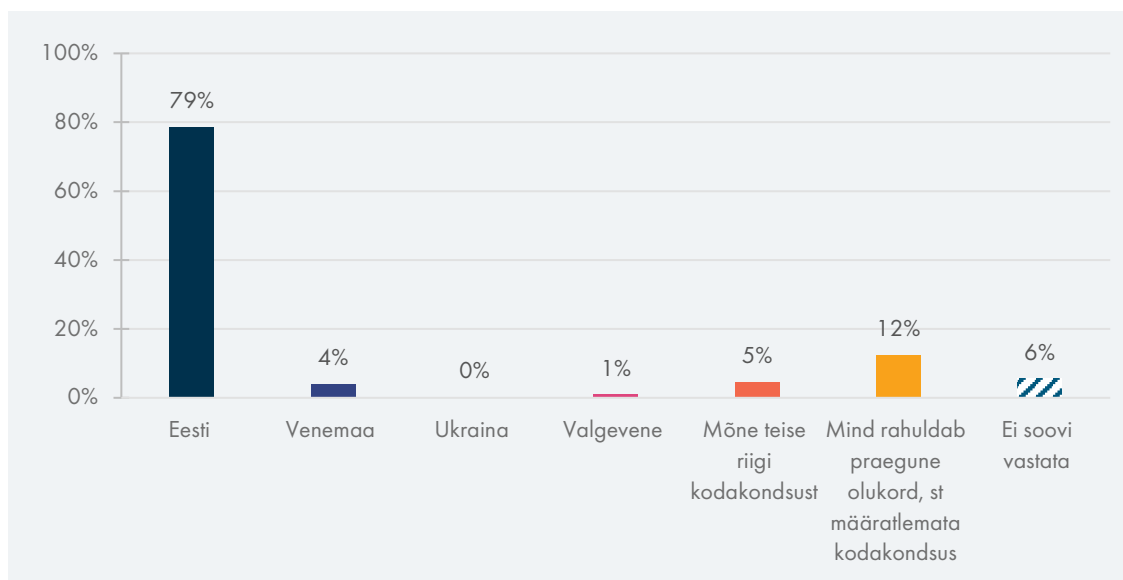
3. Kodakondsuse saamine

See peatükk analüüsib määratlemata kodakondsusega isikute soove saada Eesti kodakondsust. Vaatleme nii vastajate kodakondsuse taotlemise motivatsioone kui ka peamisi takistusi, millega nad kas taotlemisel kokku puutuvad või millest tulenevalt osa inimesi ei soovi üldse Eesti kodakondsust. Keskendume ka sellele, kuidas erinevad taustategurid (nt vanus, sugu, elukoht, keeleoskus aga ka hoiakud) mõjutavad kodakondsuse taotlemist. Peatüki lõpus vaatleme kodakondsusetuse mõju isiku heaolule, kuuluvustundele ja turvatundele Eestis ning toome välja peamised narratiivid Eesti kodakondsuse saamise suunal, mis ilmnevad ankeetküsitluse avatud vastustest.

3.1. Eesti kodakondsuse omandamise soov

Integratsiooni Monitooring 2023 (EIM 2023) tulemustest ilmneb, et määratlemata kodakondsusega isikute hulgas on Eesti kodakondsuse saamise soov ca 60%. Siinse ankeetküsitluse tulemused näitavad soovi Eesti kodakondsuse saamiseks kõrgemana (79%). See erinevus võib tuleneda nii küsimuse mõnevõrra teistsugusemast ja avatumast sõnastusest,⁵ kuid ka sellest, et EIM-is on olnud “ei soovi vastata” ja “ei oska öelda” vastajate hulk oluliselt kõrgem (16%) kui siinses uuringus (6%). Erinevused võivad olla tingitud aga ka muudest võimalikest teguritest, näiteks jätkuvalt kestev Ukraina sõda (see toodi välja paari korral ka fookusrühma aruteludes) ning ajaline vahe kahe küsitluse vahel (EIM 2023 andmed koguti natuke rohkem kui aasta aega varem kui siinse ankeetküsitluse andmed). Ligikaudu viis protsenti kõigist vastajatest valis, et sooviks mitme riigi kodakondsust (nt Eesti ja Venemaa, või Eesti, Venemaa ja Ukraina).

Selle küsitluse vastused näitavad, et isikuid, keda määratlemata kodakondsusega staatus Eestis rahuldab, on ca kümnendik (12%), Venemaa kodakondsust sooviks ca 4% ning tugevalt üle poolte määratlemata kodakondsusega isikutest sooviks omada Eesti Vabariigi kodakondsust (joonis 1). See näitab, et isegi vaba valiku olukorras (nt kui on valida Eesti ja ükskõik millise muu riigi kodakondsuse vahel) soovib väga suur osa määratlemata kodakondsusega isikutest omada Eesti kodakondsust.

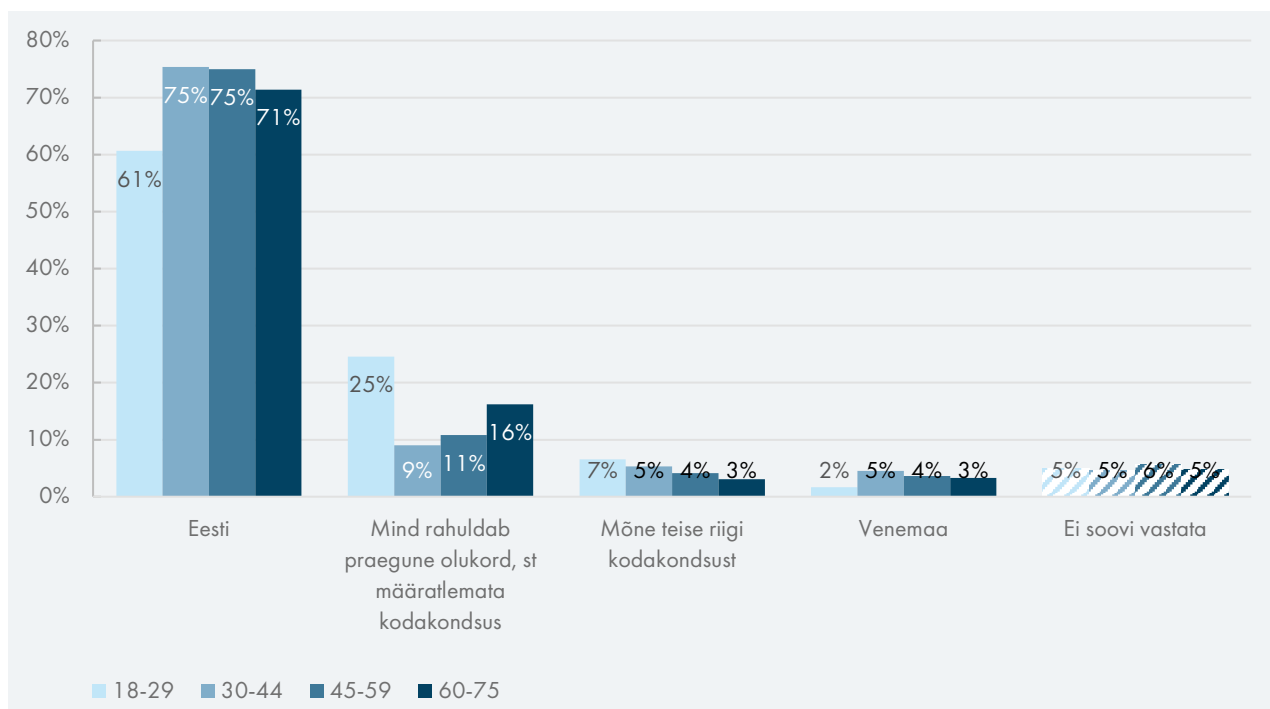
Joonis 1. Kodakondsuse saamise soov vaba valiku korral.

⁵ Küsimus siinse uuringu ankeedis oli: „Kui Te saaksite vabalt saada ükskõik millise riigi kodakondsuse, siis millise Te valiksite?“.

Ootuspäraselt avaldavad Eesti kodakondsuse omamise soovile mõju mitmesugused tegurid ja taustatunnused: näiteks vanuserühmade lõikes (joonis 2) on kõige väiksem soov Eesti kodakondsust omada vanuserühmas 18–29 ehk kõige nooremate täisealiste vastajate hulgas (61%), kusjuures nende hulgas on ka kõige väiksem soov Venemaa kodakondsuse järele, ning nemad on ka vastajad, kes on arvamusel, et neid rahuldab nende praegune olukord. Sellel võib olla mitmeid selgitusi. Ühelt poolt võib selle grupi valikuid mõjutada asjaolu, et selles vanuserühmas on Eesti kodakondsusega noormeestel veel kohustuslik ajateenistus ja kõik noormehed ei pruugi seda kohutust soovida. Teiselt poolt võivad selles vanuserühmas olla aktuaalsed teised teemad ja ei pruugi veel olla tekkinud olukordi, kus kodakondsusetus oleks nende elu või heaolu olulisel määral mõjutanud või kus nad tunneksid ennast selle tõttu ebamugavalt. Samuti mõjutavad noorte valikuid selles vanuses veel üsna palju nende vanemate hoiakud (sh hirmud) ja enda iseseisvate valikuteni jõudmine võtab aega.

Mu vanemad ei ole venemeelsed, aga neil on Afganistani ja Tšetšeenia sõjas hukkunud mitmed tuttavaid. Ma olen üles kasvanud sellega, et ükskõik, mis, aga ainult mitte sõjaväkke. Ükskord sain aru, et vanematel oli võimalus saada mulle Eesti kodakondsus, aga nad keeldusid, et ma ei peaks sõjaväkke minema.

Kõige nooremale vanuserühmale järgneb väikseim soov Eesti kodakondsuse omamise järele kõige kõrgemas vanuserühmas 60–75 (71%). Küsitlus näitas, et osad vastajad tunnevad ennast liiga vanana, et jaksata kodakondsuse saamisega (õppimine, eksamite läbimine) tegeleda, samas on ka selles vanuserühmas soov Eesti kodakondsuse järele märkimisväärselt kõrge. See tähendab, et kõrge vanus ei tähenda ilmtingimata, et soov Eesti kodakondsust omada puudub või et see järsult langeks, pigem tekib rohkem kahtlusi selles, kas vanusest tingituna suudetakse vajalik ära õppida. Ka klastrianalüüsist ilmneb, et just kõige agentsemas klasis (nr 1) moodustavad vanemaelised sellest märkimisväärse osa ehk ligi kolmandiku (vt klasterite osas ptk 6). Teises kahes vanuserühmas on kodakondsuse soov suhteliselt sarnane üksteisele ning „ei soovi vastata“ vastajate hulk jääb igas vanuserühmas 5% lähedale.

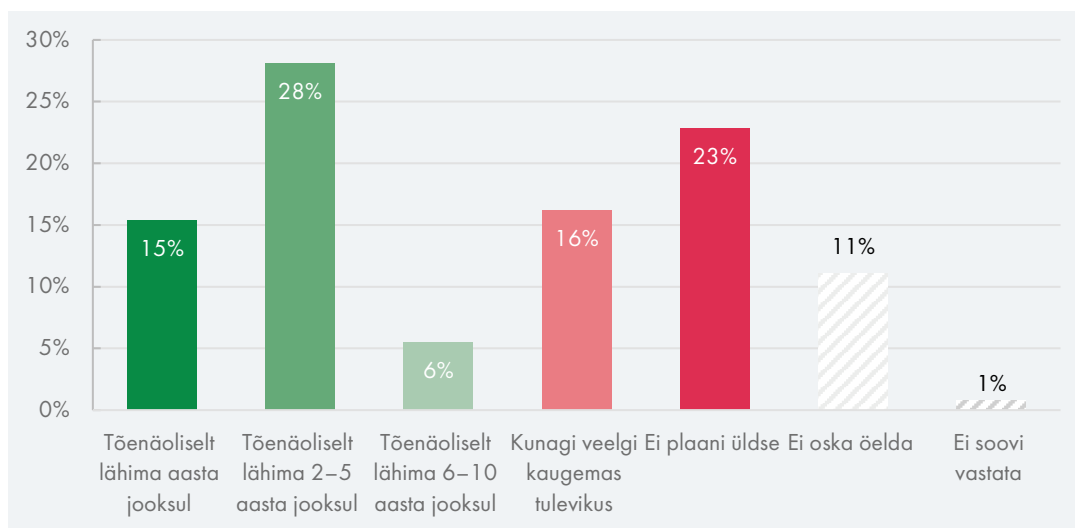
Joonis 2. Kodakondsuse omamise soov vanuserühmade lõikes.

Sugude vahel kodakondsuse saamise soovis märkimisväärsed erinevusi ei ilmne – naised (77%) soovivad küll mõnevõrra rohkem Eesti kodakondsust kui mehed (71%) ning Venemaa kodakondsust soovivad mehed mõnevõrra rohkem (5%) kui naised (2,5%) –, kuid praegune staatus rahuldab mõlemat rühma samaväärselt (12%). Huvitava tähelepanekuna võib välja tuua, et halva eesti keele oskusega vastajad soovivad Eesti kodakondsust nelja protsendipunkti võrra rohkem (80%) kui hea eesti keele oskusega

vastajad (76%) – see võib viidata nende mõnevõrra suuremale ebakindlusele Eestis halva eesti keele oskusega elades ning nad võivad tajuda, et Eesti kodakondsuse saamine (ja/või koos eesti keele oskuse omandamisega) parandab nende olukorda. Ning vastupidi – hea keeleoskusega määratlemata kodakondsusega isikud ei pruugi vajada kodakondsust sellisel määral kui halva keeleoskusega isikud kuna nende jaoks kodakondsuse saamine ei pruugi kaasa tuua olulist muutust näiteks nende isiklikus heaolus.

Sõltumata sellest, millist kodakondsust inimene soovib, küsisime ankeedis ka vastaja varasemat ning praegust kogemust Eesti kodakondsuse taotlemisega. Natuke vähem kui üks viiendik vastajatest on hakanud juba midagi tegema selleks, et Eesti kodakondsust taotleda (17%), umbes pooled on Eesti kodakondsuse vastu küll huvi tundnud, kuid pole jõudnud selleks midagi ette võtta (48%), ning neljandik pole ei alustanud ega huvi tundnud (24%). Tulemused näitavad seega, et umbes kaks kolmandikku vastajatest on sellised, kellel on olemas ka konkreetsem plaan Eesti kodakondsust saada ning kelle puhul on kõige suurem potentsiaal Eesti kodakondsuse saamiseks. Ligikaudu neljandik on sellised, kes pole alustanud ega kellel pole huvi ning keda võib olla keerulisem naturalisatsiooni osas toetada või motiveerida, ning umbkaudu kümnendik on selliseid vastajaid, kes on kas kahtleval või kõhkleva positsioonil – kuid keda ilmselt õige toe või info pakkumise korral on võimalik toetada Eesti kodakondsuse taotlemise suunal.

Nende hulgast, kes plaanivad kodakondsust taotleda või on selle vastu huvi tundnud, kavatseb Eesti kodakondsust taotleda tõenäoliselt lähima aasta jooksul 15% vastajatest, lähima 2–5 aasta jooksul 28%, 6–10 aasta jooksul 6% ja kunagi veelgi kaugemas tulevikus 16% (joonis 3). Eesti kodakondsust ei plaani üldse taotleda pea neljandik ehk 23% ning oma otsuses või plaanides ei ole kindlad 11% vastajatest.

Joonis 3. Kodakondsuse saamise plaan.⁶

Need tulemused näitavad, et kuigi inimesel võib olla selge, samas abstraktne soov või plaan Eesti kodakondsuse saamiseks (joonis 2 eelpool), on see suure tõenäosusega kõige rohkem realiseeruv siiski ennekõike nende hulgas, kes plaanivad seda teha järgmise aasta kuni viie aasta jooksul (esimesed kaks tulpa joonisel 3). Selliseid vastajaid on kokku 43%. Võime oletada, et just see rühm ja suurusjärk määratlemata kodakondsusega isikuid on kõige realistlikumad Eesti kodakondsuse saajad lähiaastatel.⁷

⁶ Eksperimendi korras küsisime selle küsimuse juures eraldi kahe valikuna, kas vastaja „ei oska öelda“ või ta „ei soovi vastata“ (muude küsimuste puhul oli vastajal valida ainult üks valik, milles sisaldasid mõlemad väited). Lähtuvalt selle küsimuse vastustest (11% vs 1%) võib sarnaselt tõlgendada ka kõiki ülejäänud küsimusi.

⁷ Lisaks võib vastajate hulgas olla ka selliseid isikuid, kes on taotlused juba ära esitanud ning ootavad oma vastust. Kuigi ankeedis me seda eraldi ei küsinud, selgitati seda paaril korral intervjuudes ning võime oletada, et taoline suurusjärk vastajaid on ligikaudu 1-2%.

3.2. Põhjused Eesti kodakondsuse saamiseks

Määratlemata kodakondsusega isikutel on erinevad põhjused ja motivatsioon, miks nad kas juba on astunud samme Eesti kodakondsuse saamiseks või plaanivad seda tulevikus teha. Küsisime ankeedis mõlemalt rühmalt vastajatelt – nii neilt, kes juba plaanivad, kui ka neilt, kes ei plaani ega ei tunne huvi – millistel põhjustel nad plaanivad Eesti kodakondsust taotleda; või juhul kui nad ei plaani, siis millised võiksid olla plussid Eesti kodakondsuse omamisel (joonis 4).⁸

Eesti kodakondsust soovivad ja kodakondsuse taotlemist planeerivad inimesed toovad peamise motivaatorina Eesti kodakondsuse saamiseks välja selle, et kodakondsus suurendaks nende kindlustunnet, et neil on kõik õigused Eestis elamiseks – selliselt arvavad veidi enam kui pooled ehk iga teine vastaja (52%); kodakondsust mitte soovivate vastajate või kõhklejate hulgas on see osakaal väiksem ehk selles grupis arvab vaid kolmandik (34%), et kodakondsuse saamine kasvatab kindlustunnet. Tegemist on huvitava tulemusega, kuna see näitab, et paljude määratlemata kodakondsusega isikute hulgas Eestis valitseb ebakindlus enda õigusliku staatuse suhtes. Ilmselt on see vähemalt osaliselt tõlgendatav seoses Ukraina sõja järelmitega, mis on näiteks Eestis kaasa toonud arutelud mittekodanike õiguste vähendamise üle – Eestis ennekõike küll ainult valimisõiguse kontekstis, kuid teistes riikides on arutatud ka nn mittelealsete mittekodanike väljasaatmist riigist (nt Lätis). See on ilmselt loonud õigusliku ebakindluse fooni, mida peegeldavad ka küsitlustulemused. Sarnaseid mõtteid toodi välja ka fookusrühma aruteludes:

Ma tahaks kodakondsust, aga ei jaksa enam seda taotleda ja keeleeksamit mitmendat korda uuesti teha. Ma muretsen, mis edasi saab. See, et praegu räägitakse, et võetakse valimisõigus ära, on võibolla alles algus. Võibolla pärast võetakse ära õigus kinnisvarale, ei võeta tööle ja mine tea, mis veel.

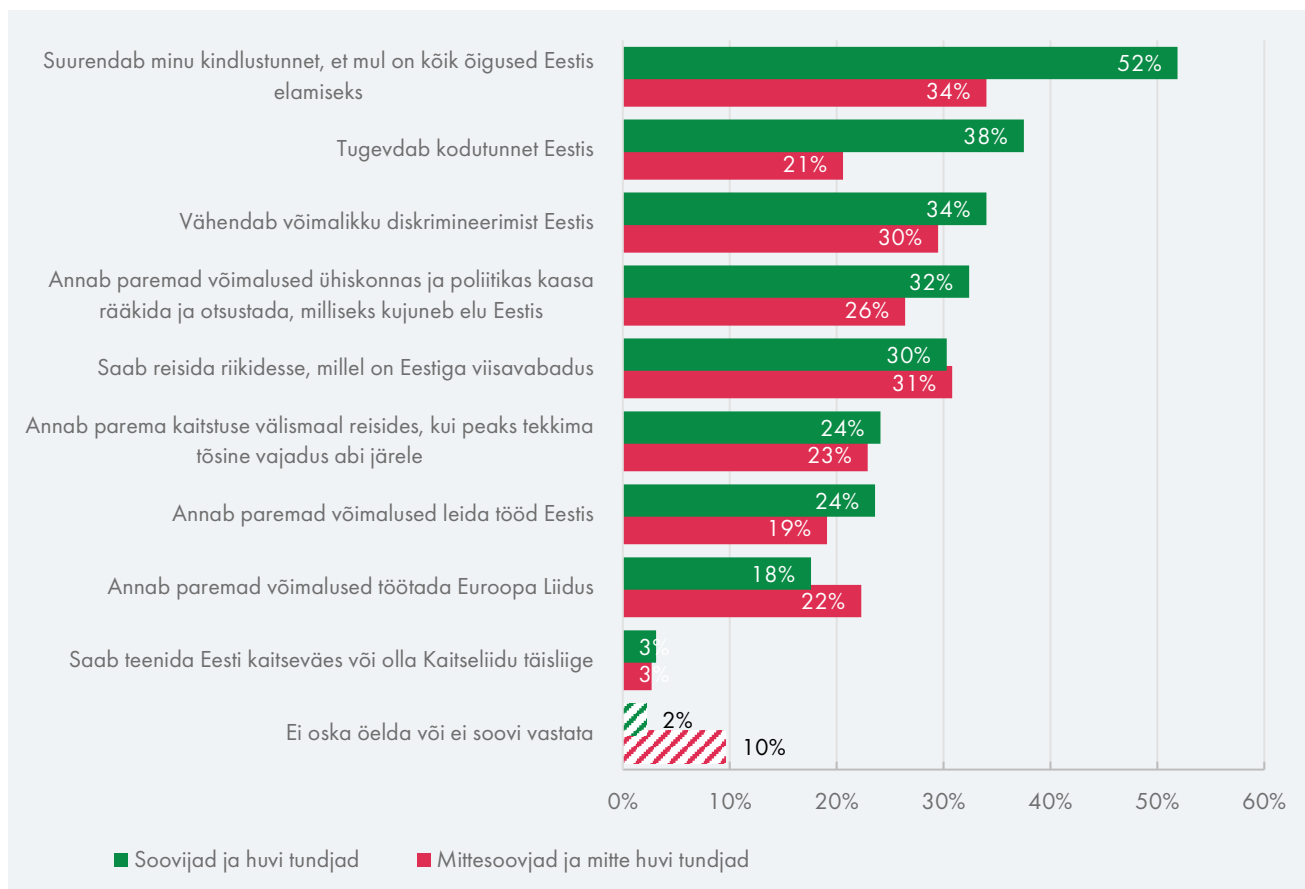
Teise olulise põhjusena Eesti kodakondsuse saamiseks toovad soovijad ja huvi tundjad välja, et Eesti kodakondsuse saamine suurendab nende kodutunnet Eestis (38%); samal ajal kui mittesoovijate ja mitte huvitundjate hulgas on see aspekt oluliselt vähem tähtis (21%). See tulemus näitab tõenäoliselt, et vastajate jaoks suurendas nende emotsionaalset-psühholoogilist seotust Eestiga veelgi enam see, kui neil oleks Eesti kodakondsus ja võimalik, et see loob lisamotivatsiooni.

Kolmas oluline motivatsioon Eesti kodakondsuse saamiseks on arusaam, et see vähendab võimalikku diskrimineerimist Eestis – selliselt arvab kolmandik nii soovijatest / huvi tundjatest (34%) kui ka mittesoovijatest (31%). See markeerib osati arusaama, mis on samas kategoorias (õigusliku) kindlustundega: määratlemata kodakondsusega isikud tunnevad, et kodakondsusega kaasneb Eestis (otsene või kaudne) diskrimineerimine ning arvavad, et kodakondsuse saamine võib aidata seda vähendada. Taolist hoiakut väljendati mitmel korral ka fookusrühma aruteludes, näiteks viidati emakeele põhjal diskrimineerimisele ja toodi välja olukorrad, kus määratlemata kodakondsusega isikuid ei võeta Eestis tööle. Kuna selle uuringu eesmärk ei olnud tõendada diskrimineerimiskogemusi, ei saa me toodud näiteid jagatud kinnitada ega ümber lükata – mõned varasemad uuringud Eestis on näidanud, et diskrimineerimise tajumine ei pruugi alati tähendada tegelikku diskrimineerimist, teisalt ei pruugita diskrimineerivat käitumist alati tajuta diskrimineerimisena. Selle uuringu grupi kontekstis on aga oluline asjaolu, et mingeid olukordi ja protsesse tajutakse diskrimineerivana. Ka küsitlusankeedi avatud vastustes väljendatakse korduvalt arvamust, et määratlemata kodakondsusega isikud on justkui „teise sordi inimesed“.

Lisaks eelnevatele põhjustele tuuakse positiivsete aspektidena välja ka väga pragmaatilised või instrumentaalsed põhjused Eestis kodanikuks olemisel, näiteks viisavaba reisimine (30%) või parema kaitse saamine/omamine välismaal reisides (24%); aga ka paremad võimalused leida tööd Eestis või Euroopa Liidus (24%), kusjuures tööturuga seotud asjaolusid kodakondsuse omandamise motivatsioonina nimetati korduvalt ka fookusrühma aruteludes. Kuigi enamik vastajaid neid tegureid

⁸ Valida sai mitu varianti, kuid maksimaalselt neli valikut. Küsimused olid järgmised: „Millised olid Teie peamised põhjused, miks alustasite Eesti kodakondsuse taotlemist või olete selle vastu huvi tundnud?“ ning „Kuigi Te ei plaani Eesti kodakondsust taotleda (või pole selles kindel), siis kas Teie hinnangul on Eesti kodakondsusel mingeid plusse?“.

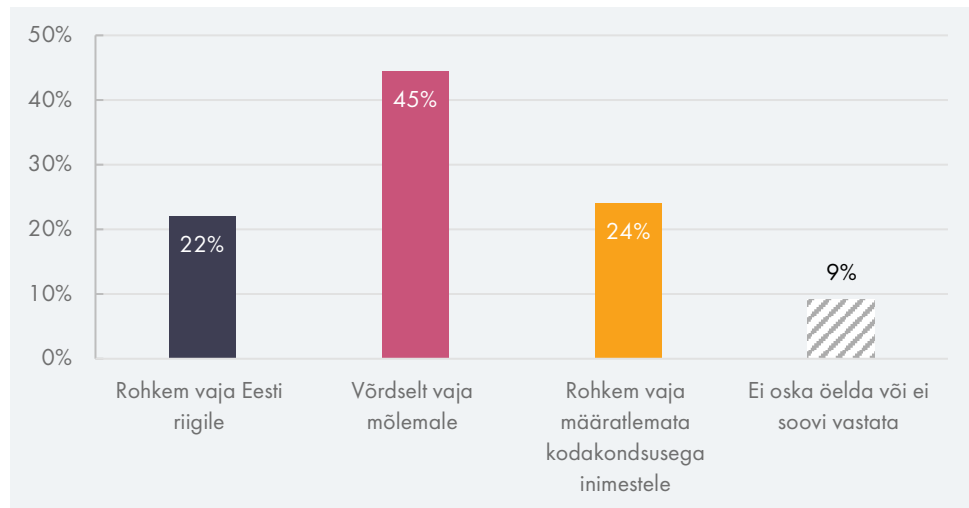
oluliseks ei pea, on siiski üks kindel tüüp või rühm inimesi, kelle jaoks on need tegurid olulisemad kui muud – see on täpsemalt lahti kirjutatud klastrite analüüsi juures (ptk 6).

Joonis 4. Põhjused, miks soovitakse Eesti kodakondsust või mis on Eesti kodanikuks olemise plussid.

Motivatsiooni Eesti kodakondsust saada võib vaadata ka selle kaudu, kuidas või millises perspektiivis kodakondsuse saamise vajadust tajutakse. Eestis ilma kodakondsuseta elamine ei ole üldjuhul isiku jaoks väga suureks takistus: määratlemata kodakondsusega isikule, juhul kui tal on pikaajalise elaniku elamisluba, on riigi poolt tagatud pea kõik samasugused sotsiaalsed ja juriidilised garantiid ning teenused nagu kodanikele (v.a. nt hääletamine Riigikogu ja Euroopa parlamendi valimistel, ligipääs teatud avaliku sektori töökohtadele ja veel mõned väiksemad piirangud). Seetõttu oletasime, et mingi osa määratlemata kodakondsusega isikuid on arvamusel, et Eesti kodakondsust pole niiväga vaja mitte inimesel endal, vaid pigem riigil. Selle hüpoteesi kontrollimiseks lasime vastajatel vastata küsimusele „Kellel on vaja, et määratlemata kodakondsusega inimesed võtaksid Eesti Vabariigi kodakondsust?“. Selle küsimusega andsime vastajatele ette kolm valikut: 1) kodakondsust on vaja rohkem Eesti riigile, 2) võrdselt vaja mõlemale, 3) rohkem vaja määratlemata kodakondsusega inimestele.

Tulemused näitavad (joonis 5), et mõlema nn äärmuse puhul – kodakondsust on vaja Eesti riigile või vaja inimesele endale – jaotuvad vastajad laias laastus kahte võrdsesse rühma, millest mõlemasse kuulub ligikaudu neljandik vastajatest (vastavalt 22% ja 24%). Kõik ülejäänud ehk pea pooled vastajatest (45%) asuvad nende keskel ning on arvamusel, et Eesti kodakondsust on vaja mõlemale – nii Eesti riigile kui ka isikule endale. Nagu andmete mudeldamine näitab (vt täpsemalt klastrid ptk 6), on see hoiak ka üks oluline tunnus, mis määrab ära selle, kui tõenäoliselt inimene plaanib kodakondsust taotleda või mitte. Teisisõnu – enamik vastajaid, kellel on hoiak, et kodakondsust on vaja inimesele endale, mitte aga Eesti riigile, on ka need, kes plaanivad seda tegelikult omandada, ja vastupidi.

Joonis 5. Kellel on vaja, et määratlemata kodakondsusega inimesed saaksid Eesti kodanikeks.

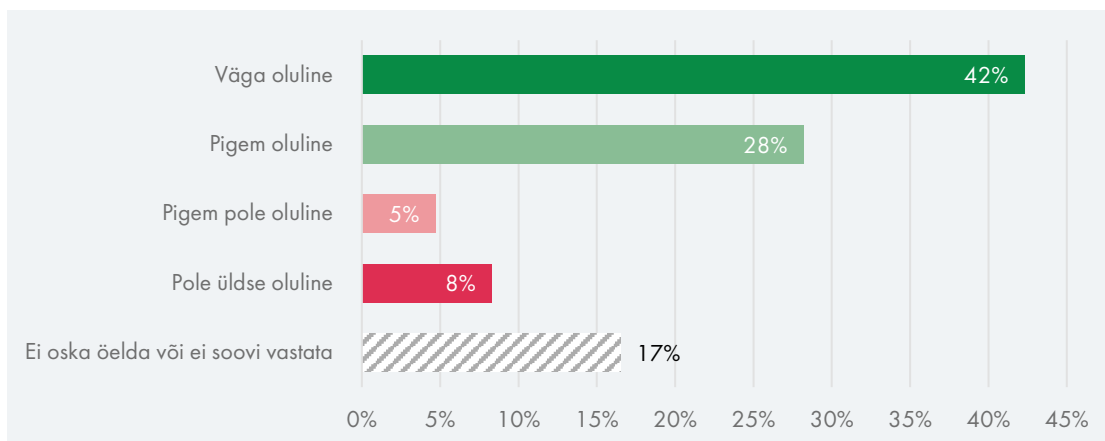
Loomulikult ei pruugi tähendada hoiak „*kodakondsust on vaja rohkem Eesti riigile*“ seda, et tegemist oleks tingimata inimesega, kes ei soovi Eesti kodakondsust – selline hoiak võib näiteks väljendada arusaama, et Eesti kodakondsusega isikute kasvu ja määratlemata kodakondsusega isikute arvu vähenemisega kaasnevad hüved on oluliselt suuremad riigi kui inimese enda jaoks: näiteks võidakse eeldada, et määratlemata kodakondsusega isikute vähenemine Eestis toob kaasa ühiskonnas suurema sotsiaalse sidususe, vähendab rahvusvahelist kriitikat, muudab riigi stabiilsemaks või suurendab julgeolekut ja turvalisust. Need on siiski vaid võimalikud selgitused ja hüpoteesid, mis tuginevad osaliselt ka fookusrühmaintervjuudes kõlanud mõtetel, ent millele sinne analüüs ammendavat vastust ei anna. Seega tasub seda tulevikus põhjalikumalt edasi uurida (nt kvalitatiivselt intervjuude või fookusrühmade raames).

Testisime ankeetküsitluses ka nn aktiivse *versus* passiivse lojaalsuse hüpoteesi. Ankeetküsitluse läbiviimise esimeses etapis tekkis laekuvate vastuste ja intervjuude põhjal hüpotees, et vastajad võivad lojaalsust Eesti riigile mõista erinevalt Eesti tüüpdiskursusest – nimelt räägitakse kodakondsusest või selle saamisest sageli kui olulisest lojaalsuse sümbolist (ja sageli eeldatakse, et selleks, et olla lojaalne, peavad Eestis elavad mittekodanikud kodakondsust taotlema). Ankeetküsitluse esimese etapi tulemused viitasid aga sellele, et paljude määratlemata kodakondsusega isikute jaoks võib lojaalsuse tunnus olla hoopis see, et nad *ei ole* võtnud mõne muu riigi kodakondsust (näiteks Venemaa või ükskõik millise teise riigi kodakondsust) –, teisisõnu, nad on jäänud edasi määratlemata kodakondsusega isiku staatusesse (nn passiivne lojaalsus).

Selle hüpoteesi põhjal lisasime juba käimasolevasse küsitlusele lisaküsimuse, mille sõnastasime järgnevalt: „*Enamikel määratlemata kodakondsusega inimestel on võimalus võtta mõne teise riigi kodakondsus, ent kõik ei kasuta seda võimalust. Selleks võivad olla erinevad põhjused, näiteks ajapuudus, soovimatus siduda ennast juriidiliselt mõne teise riigiga, see, et Eestit peetakse kodumaaks ja ei taheta võtta teise riigi kodakondsust jne. Kui oluline argument on Teie jaoks teise riigi kodakondsuse võtmata jätmisel olnud see, et Eesti on Teie kodumaa ja sellepärast Te ei soovi teise riigi kodakondsust?*“.

Tulemused näitavad (joonis 6), et suur osa vastajatest hindab nn kodumaa-argumenti oluliseks põhjuseks, miks nad mõne teise riigi kodakondsust ei võta: ligikaudu 42% peab seda väga oluliseks ning 28% pigem oluliseks põhjuseks, kokku seega 70%. Vähem kui kümnendik (8%) leiab, et taoline argument pole üldse oluline, ning 5% peab seda pigem ebaoluliseks. Natuke alla viiendiku vastajatest (17%) ei oska seda küsimust hinnata või ei soovi vastata. Teisisõnu viitavad tulemused, et paljude jaoks on Eesti kodumaana tajumine üks neist motivatsiooniteguritest, mis takistab neil teise riigi kodakondsust taotlemast. Sama kinnitasid tugevalt ka fookusrühmaintervjuud, kus küsisime, kas osalejad on kaalunud mõne teise riigi kodakondsuse taotlemist ja saime praktiliselt kõikidel juhtudel veidi erinevates sõnastustes vastuse „*aga Eesti on ju minu kodumaa!*“. Kuna tegemist on aga esmase selletaolise küsimusega Eestis seni läbiviidud

uuringutes määratlemata kodakondsusega isikute sihtrühma hulgas, vajab aktiivse *versus* passiivse lojaalsuse hüpotees siiski veel täpsemat testimist või täiendavat valideerimist (näiteks intervjuudega).

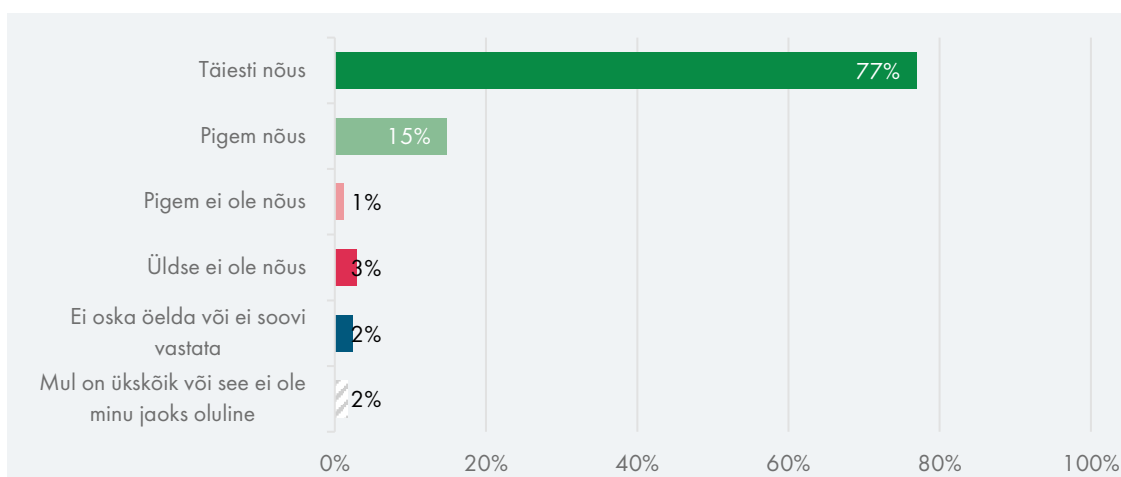

Joonis 6. Mõne muu riigi kodakondsuse mittevõtmise põhjuseks Eesti tajumine kodumaana.

Võib loomulikult küsida, et kui määratlemata kodakondsusega isikud pole praeguseks Eesti kodakondsust taotlenud ning Eestiga emotsionaalsete sidemete tõttu ei ole võtnud mõne muu riigi kodakondsust, siis miks ei ole emotsionaalne side Eestiga toonud kaasa naturalisatsiooni?

Siinkohal tuleb silmas pidada, et emotsionaalne side on üks aspekt paljudest, samuti on oluline, et inimestel on mitmesuguseid takistusi, mis teevad naturaliseerumise keeruliseks, eeskätt ebapiisav eesti keele oskus (vt pikemalt ptk 4.1.), samuti tekitab taasiseseisvumise algusperioodil paika pandud kodakondsuspoliitika vastajates segadust ning paljude jaoks ka tugevat ebaõiglustunnet (vt täpsemalt ka narratiive ptk 3.5).

Seda ebaõiglustunnet väljendab osati ka vastus küsimusele: „Kas määratlemata kodakondsusega isikud peaksid saama Eesti kodakondsuse ilma nõueteta ja suurema bürokraatiata, kui nad elasid Eestis 1990ndate alguses või on Eestis sündinud pärast 1991. aastat?“. Tulemused näitavad (joonis 7), et valdav enamus vastajaid nõustub selle väitega: 77% nõustub täielikult ja 15% on pigem nõus, seega enam kui üheksa vastajat kümnest (92%) on seisukohal, et Eestis 90ndatel elanud või pärast 1991. aastat sündinud isikud peaksid saama Eesti kodakondsuse lihtsustatud korras.

Joonis 7. Nõustumine väitega, et kodakondsuse peaksid lihtsustatud korras saama isikud, kes elasid Eestis 90ndate alguses või on sündinud Eestis pärast 91st aastat.

Ka ankeetküsitlusse jäetud avatud vastustes tõid vastajad korduvalt välja, et nad on sündinud Eestis (ja siin püsivalt elanud, töötanud ja panustanud riigi arengusse) ning nad ei mõista, miks see ei võiks õigustada Eesti kodakondsuse omamist olukorras, kus neil teist kodakondsust ei ole. Taolisi kommentaare oli kokku üle kaheksa (ca kuuesajast jäetust), millest mõned illustreerivad näited on välja toodud siin allpool:

Ma olen kogu oma elu elanud Eestis, kokku 31 aastat. Olen välismaale reisinud ainult töö tõttu ja sedagi ainult Soome. Mul on hall pass ja pean seda Eestis kasutuks. Minult ei küsitud, kas ma tahan halli passi või mitte. Ma väga sooviksin olla Eesti kodanik, sest nagu öeldakse: 'Kus sa sündisid, seal sa oled vajalik'.⁹

91 aastal olin Kaitseliidus ja me seisime ja kaitsesime Teletorni. Eestlastega kõrvuti. [...] Ja muidugi mingi solvumistunne on sisse jäänud. Ja see on üks nendest asjadest, mis ka vähendab motivatsiooni. Eesti ühiskond on natuke karmilt suhtunud sotsiaalselt lähedalolevatesse inimestesse, kellel on teised juured...¹⁰

Ma olen juba pikalt olnud veendunud, et need, kes on sündinud Eestis nõukogude ajal ja kes on siin püsivalt elanud, peaksid automaatselt saama Eesti kodakondsuse.¹¹

Tere, ma olen sündinud Eestis 1990. aasta [...]. Ma ei tea, kuidas halli passi saamise protsess toimus – vanemad otsustasid selle minu eest. Võib-olla võiks Eesti riik selle küsimuse uuesti üle vaadata ja küsida inimestelt, kes sündisid 1990. aastatel Eestis, kas nad tahavad saada Eesti kodakondsust?¹²

Ma olen sündinud Eestis ja olen alati õppinud eesti keelt, kui mul on selleks võimalus olnud. Keelekursused olid omal ajal väga kallid ja ebaefektiivsed. Nüüd on need kättesaadavad, kuid mul on vähe aega perekondlike asjaolude tõttu. Ma arvan, et kui sa oled siin sündinud, peaks sul olema võimalus saada kodakondsus. Aitäh.¹³

Need tsitaadid illustreerivad kogutud andmeid ja viitavad sellele, et uuritavas sihtrühmas on laialt levinud tunnetus, et tänane kodakondsuspoliitika ei ole määratlemata kodakondsusega isikute suhtes olnud õiglane. Ka igas fookusgrupi intervjuudes oli osalejaid, kes väljendasid ebaõigluse tajumist. See on oluline teadmine ainuüksi juba seetõttu, et taoline arusaam võib avaldada mõju ka nende muudele hoiakutele Eesti riigi suhtes, sh usaldusele Eesti riigi ja selle institutsioonide vastu (vt täpsemalt ptk 4), eriti arvestades, et tegemist on juba põlvkondadevahelise hoiakuga, st nii Eestisse NL ajal sisseerännanute kui ka nende Eesti Vabariigis sündinud järeltulijate hulgas. Fookusgrupi intervjuude põhjal võib isegi öelda, et viimaste jaoks on ehk isegi veelgi arusaamatum, miks Eestis sündinuna ei ole neil võimalik Eesti kodakondsust saada, kui neil ei ole ühtegi muud kodumaad ega kodakondsust.

⁹ „Я прожил в Эстонии всю свою жизнь а именно 31 год выезжал за границу только по работе и то только в Финляндию больше не куда не выезжал имею серый паспорт и считаю его бесполезным в Эстонии так как кто можно сравнить с пороховой бочкой много размышлял на тему серого паспорта и пришел к такому мнению что у меня не кто не спрашивал хочу я серый паспорт или нет на данный момент я очень хотел бы быть гражданином Эстонии веть как говорится где родился там и пригодился.“

¹⁰ „В 91 году я был в Кайтселиите, и мы стояли и защищали телебашню, бок о бок с эстонцами.[---] И конечно эта одна из вещей, что тоже снижает мотивацию. Эстонское общество немного жестко обошлось с людьми, которые принадлежат социально близкой группе, но у кого немного другие корни“

¹¹ „Я давно считаю, что тот кто родился в Эстонии в Советское время и постоянно тут проживает, может автоматически получить гражданство Эстонии.“

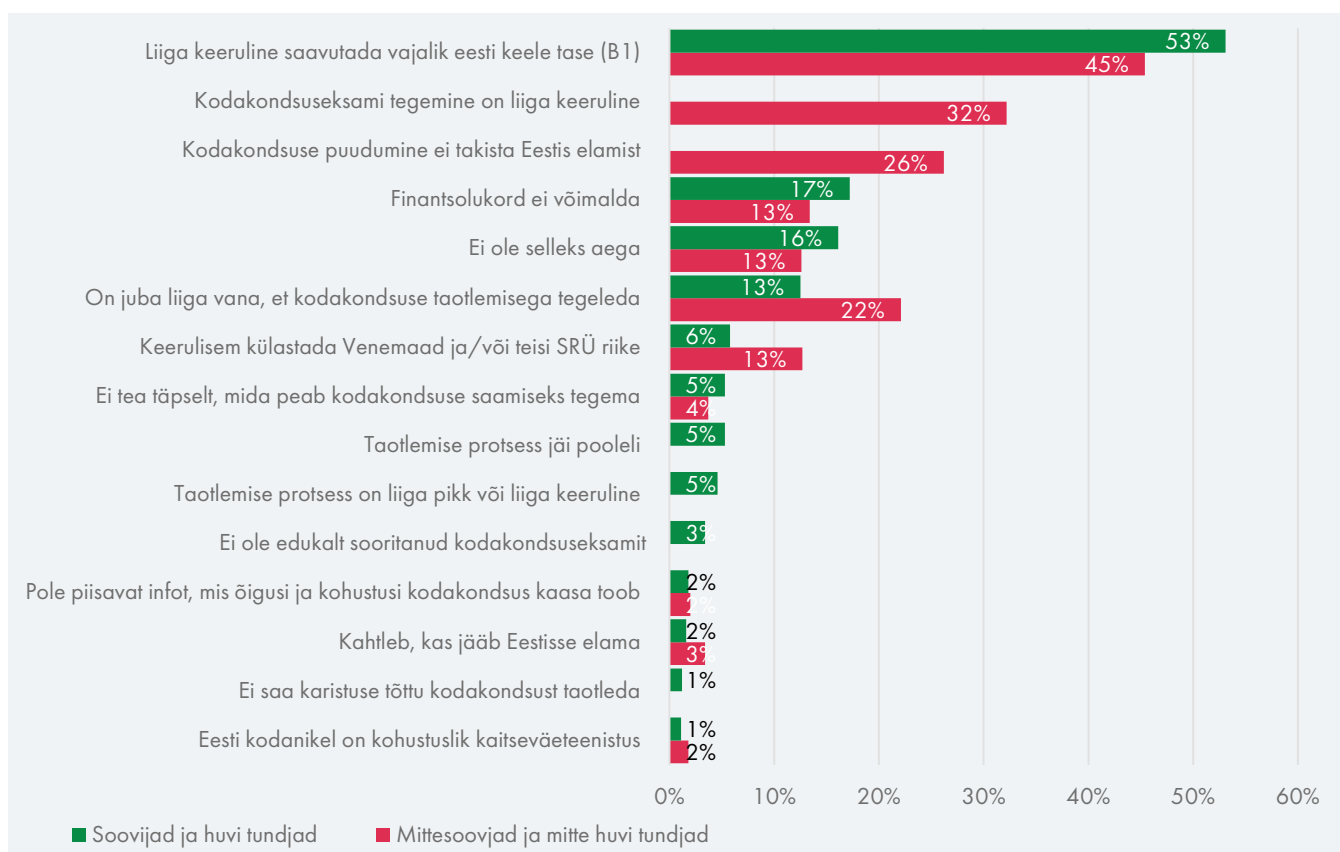
¹² „Здравствуйте, я родился в Эстонии [...] 1990 года, я вообще не знаю как проходила процедура получения серого паспорта, и за меня решали тогда родители, что я почему-то должен получить серый паспорт. Может Эстонскому государству поднять вопрос, и спросить у людей, которые родились в 90-х годах в Эстонии, хотят ли они получить гражданство Эстонии?“

¹³ „Я родилась в Эстонии, и я всегда учила эстонский язык по мере возможности, когда у меня было достаточно времени. Были языковые курсы, но они были очень дорогие и неэффективные. Теперь они доступны, но времени мало из-за семейных обстоятельств. Я считаю, если здесь родился, то должен иметь возможность получить гражданство. Спасибо.“

3.3. Takistused Eesti kodakondsuse saamisel

Lisaks põhjustele ja motivatsioonile kodakondsuse saamiseks küsisime ka takistusi kodakondsuse saamisel. Nende vastajate käest, kes tundsid Eesti kodakondsuse vastu huvi, või kes olid alustanud taotlemisega, ent kellel taotlemisprotsess jäi pooleli, küsisime, milliste takistustega nad kokku puutusid. Andsime neile ette nimekirja valikutest, kuid võimaldasime ka ise täpsustusi/takistusi juurde kirjutada. Seega on tulemustes kajastatud mõlemad rühmad – nii taotlejad ja soovijad kui ka nõndanimetatud mitte-taotlejad ja mitte-soovijad. Sarnaselt kodakondsuse omandamise motivatsiooniteguritele (eelmine peatükk) said ka takistuste juures said vastajad valida vaid kuni neli nende jaoks kõige olulisemat tegurit.

Tulemused näitavad (joonis 8), et iga teise vastaja jaoks on takistus vajaliku eesti keele oskuse taseme (B1) saavutamine – selle põhjuse on märkinud mõlemas rühmas ligikaudu pooled vastajad (vt keeleoskuse ja keeleõppe osas ka ptk 4.1). Kodakondsust soovivate või seda juba taotlevate rühmas on järgmise kahe peamise takistusena märgitud ebapiisavat finantsolukorda (17%)¹⁴ ja ajapuudust (16%). Sellele järgnevad väiksemal määral juba muud takistused, nagu liiga kõrge vanus (13%), takistus reisimisel ehk SRÜ riikide, sh Venemaa külastamine (6%), aga ka põhjus, et ei teata täpselt, mida peab kodakondsuse saamiseks tegema (5%). Kokkuvõttes on sellel rühmal põhiliseks takistuseks keelebarjäär, millele järgnevad praktilised ja isiklikud põhjused.

Joonis 8. Takistused Eesti kodakondsuse saamisel.

¹⁴ Vastajad, kes märkisid ühe takistusena finantsolukorra, said täpsustada avatud vastusena, mida nad finantsolukorra keerulisuse all silmas peavad. Avatud vastustest joonistuvad välja kolm peamist temaatilist rühma: peamiselt tuuakse välja keelekursuste kõrge hind ja piiratud tasuta õppevõimalused, samuti eksamiks ettevalmistuse kulu (nii aja- kui rahaline). Lisaks tuuakse välja perekondlikud ja tööga seotud kohustused, mis ei jäta piisavalt aega ega rahalisi ressursse keeleõppeks (nt „Kodus on väikesed lapsed, vaid abikaasa töötab“). Vähesel määral, kaheksal korral, mainitakse ka kõrgete riigilõivudega seonduvat (ilmselt on kõrge riigilõivu kommentaaride taga tegemist leviva müüdiga, kuna kuni 2025. aastani oli kodakondsuse saamise taotluse läbivaatamise riigilõiv 13 eurot; aastal 2025 tõuseb see 150 euro peale).

Eesti kodakondsust mitte-soovivate või mitte-huvitatute takistused on mõnevõrra teistsugused. Eesti keele taseme takistusele järgneb kaks hoiakut: esiteks arvamus, et kodakondsuseksami tegemine on liiga keeruline (32%) ning arvamus, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist (26%). Neile järgneb sarnaselt soovijate rühmale vanusega seotud takistus (22%). Väiksemal määral mõjutab ka aeg (13%), finantsolukord (13%) – mõlemad takistused on osadel juhtudel seotud eesti keele õppega (puudub aeg ja raha, et keelt õppida). Viimaks tuuakse takistusena välja ka Venemaa/SRÜ riikide külastamist (13%), mis on sageli seotud sellega, et inimestel on Venemaal eakad lähisugulased, hooldamist vajavad hauad, kinnisvara jm.

Isa elab [...], Venemaal. Ta on juba vana, 80-aastane. Tema õde suri ära, nüüd on ta täiesti üks. Tal oli operatsioon, vähk, muidugi me muretseme tema pärast ja võibolla pean minema teda toetama. Halli passiga saan minna ilma viisadeta tema juurde. Me oleme korduvalt pakkunud, et ta tuleks siia, sest teoreetiliselt oleks see võimalik, me võime osta korteri, remontida. Aga ta on 80-aastane ja ei taha enam kusagile liikuda. Me ei saa ju tema eest otsustada, isegi kui ta on sugulane.¹⁵

Kokkuvõttes on sellel rühmal keele- jaksamibarjäär ning tajutud vajaduse puudumine peamised tegurid, miks nad kodakondsust ei plaani taotleda.¹⁶

Ära tuleb veel märkida, et mõlemas rühmas oli ligikaudu 5% selliseid vastajaid, kes ei osanud sellele küsimusele vastata, samuti valis „muu põhjuse“ üsna suur hulk vastajaid (mõlemas rühmas ligikaudu 15%). Samuti märkis 1% mitte-soovijate rühmast, et ei saa kodakondsust taotleda karistuse tõttu, sh mainiti põhjusena erinevaid trahve, nooruses tehtud vigu jne. Eriti keeruliseks teeb selle asjaolu, et kodakondsuse soovijal ei pruugi olla täpset infot selle kohta, milline karistus täpselt võib mõjutada kodakondsuse mitteandmist ja kui kaua. Fookusrühmades ja telefoniintervjuudes on kõlanud erinevaid oletusi (nt et peab mööduma 10 aastat, et tuleb korduvalt proovida, sest see on ühe ametniku menetlusõigus jms), aga olukord, kus inimesel ei ole võimalik ette teada, kas tal üldse on mõtet kodakondsust taotleda minna, on selle kitsama sihtrühma jaoks läbipaistmatu ja tekitab inimestes nii frustratsiooni kui ka suurt ebakindluse ja lootusetuse tunnet.¹⁷

Need viis kuni seitse protsenti vastajatest, kes ei tea täpselt, mida peab kodakondsuse taotlemiseks tegema või milliseid õiguseid-kohustusi Eesti kodakondsuse saamine kaasa toob, on küll suhteliselt väike osakaal kõikide muude takistuste kõrval, kuid absoluutarvuna kogu sihtrühmale üldistades moodustab see siiski üsna suure hulga inimesi. Neid võib olla kokku mitu tuhat inimest, kes tunnevad küll huvi kodakondsuse saamise vastu, kuid ei tea, mida täpselt taotlemiseks tegema peab. Sarnane teadmatus ilmneb osati ka läbiviidud fookusrühma aruteludest, kus hulk osalejaid ei teadnud, kust kodakondsuse taotlemise alast informatsiooni saab. Nende jaoks ei olnud see otseselt probleem või takistus, sest nad arvasid, et vajadusel

¹⁵ „Отец живет в [...], в России. Он уже старый, ему 80 лет. Его сестра умерла, так что теперь он совсем один. У него была операция, рак, конечно мы беспокоимся за него, и может быть мне придется поехать его поддерживать. С серым паспортом мы можем поехать без визы. Мы много раз предлагали ему, чтобы он приехал сюда, теоретически это было бы возможно, мы можем купить ему квартиру, отремонтировать ее. Но ему 80 лет, он не хочет никуда ехать, и мы не можем за него решать, даже если родственник“

¹⁶ Kodakondsuse soovijate/huvitudjate puhul ei pakkunud me ankeedis valikuna välja kahte valikut: kodakondsuseksami tegemine on liiga keeruline ning kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. Tegime seda eeldusega, et Eesti kodakondsuse soovijatele need vastusevariandid sisuliselt ei kohaldu.

¹⁷ Siinkohal tuleb silmas pidada kahte asjaolu. Esiteks, kui karistused on kehtivad, siis kodakondsust taotleda/saada veel ei ole võimalik. Lisaks aga vaadatakse kodakondsuse andmise puhul ka isiku kustunud karistusi, st taotluse menetlemisel kasutatakse ka karistusregistri arhiivi (st kaalutletakse ka kustunud karistusi). Teiseks, isegi kui inimene on varasemalt kriminaalkorras karistatud, siis on tal võimalik kodakondsus saada erandina (kodakondsuse seaduse § 21 lg 11 alusel). Neid isikuid vaadatakse ja hinnatakse juhtumipõhiselt, st tegemist on kaalutusõigusega. Sh võib olla olukord selline, kus ta küll täna ei saa (nt karistuse kustumisest on veel liiga vähe möödas), siis mõne aasta pärast võib juba saada. Seega kriminaalkorras karistatud olemine *a priori* kodakondsuse saamist ei välista. Täpsemalt on Eesti kodakondsuse erandina andmise kaalumise lähtekohad välja toodud Siseministeeriumi lehel: <https://www.siseministeerium.ee/media/3430/download>.

leiavad selle info, siiski võib arvata, et alati ei pruugita jõuda kõige suurema väärtusega infoni. Näiteks küsisime nende fookusrühma aruteludes osalejate käest, kes ei teadnud kohe, kust infot saaks, millisest kohast nad hakkaksid infot otsima. Vastustes mainiti peamiselt PPA-d ja Töötukassat. Infoallikana mainiti ka naturalisatsiooniprotsessi läbi teinud tuttavaid, aga esiteks, kõigil neid ei olnud, ja teiseks ei pruugi selliste tuttavate käest alati ka kõige ajakohasemat infot saada. Samas fookusrühmaintervjuudest ja ekspertintervjuudest ei ilmne, et PPA (teenindaja) pakuksid huvilisele kogu täispaketti, st infot nii õigustekohustuste kohta kui ka näiteks selle kohta, kus saab tasuta õppida eesti keelt. Selle info orgaaniline pakkuja tänase seisuga on INSA, aga on vaja, et see info jõuaks ka teistesse kohtadesse, kust määratlemata kodakondsusega isikud kodakondsuse kohta infot otsivad ja inimesed jõuaksid infoni. Samuti on oluline, et INSA kodulehel pakutakse kodakondsuse saamisega seotud infot nii, et määratlemata kodakondsusega inimesed ennast ära tunneksid, sest praegu on see pigem raamistatud uussissirändajate võtmes. Kindlasti oleks abi sellest, kui INSA lehel oleks eraldi alaleht või sektsioon, kus kogu info oleks suunatud just määratlemata kodakondsusega isikutele.

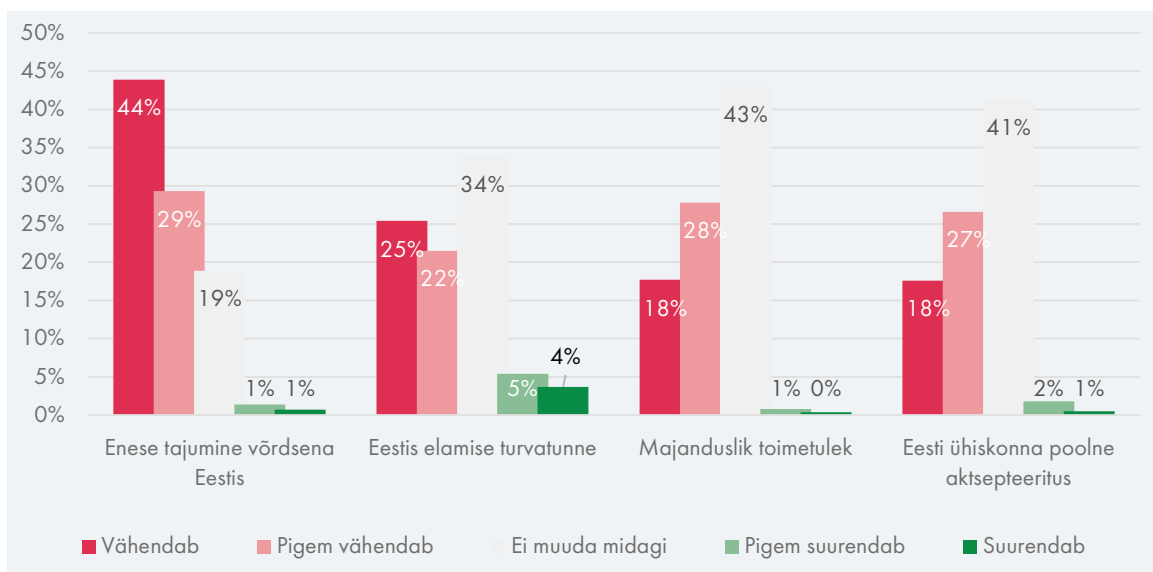
Vastajatel, kes märkisid, et neil on jäänud kodakondsuse taotlemise protsess pooleli, palusime ka võimalusel täpsustada, millised olid need põhjused. Peamiste takistustena kirjeldab ca neljandik ajapuudust („*Ei sobinud kursuste ajad, pidin tööl käima*“, „*Olen üksi lastega – kodune koormus oli liiga suur*“, „*Sünnitasin lapsed, õppimine jäi tahaplaanile*“), ca viiendik kirjeldab protsessi poolelijätmise põhjusena keeleeksami keerulisust („*Mul jäi puudu 0,5 punkti, kaotasin huvi...*“, „*Keeleksam jäi sooritamata, sest polnud piisavalt praktikat ja vestlusoskust*“) või muid keelekursustega seonduvad muresid („*Esimene kord ei sobinud seltskond ja õpetamisviis, teine kord tuli koroonakarantiin*“, „*Hirm eksamite ees on nii suur, et ma ei julge uuesti proovida*“, „*Püüdsin registreeruda tasuta kursustele, aga ei saanud kohta*“). Umbes kümnendik toob poolelijätmise põhjusena välja motivatsiooni kadumise („*Ei saanud kohe läbi, kaotasin huvi jätkata*“, „*Tundus, et kõik see pole pingutust väärt*“), aga ka tervislikud põhjused (koroon, depressioon, mälu halvenemine jm).

3.4. Kodakondsusetuse mõju isiklikule heaolule

Lisaks Eesti kodakondsuse saamist toetavatele ja takistavatele teguritele analüüsisime ka määratlemata kodakondsusega isikute hinnanguid selle osas, kas ja millist mõju omab taoline kodakondsusstaatus inimese igapäevaelule, sh enda positsiooni tajumisele Eesti ühiskonnas. Vaatlesime määratlemata kodakondsuse mõju nelja tunnuse lõikes: enese tajumine võrdsena Eesti ühiskonnas, turvatunne Eestis, majanduslik toimetulek ja aktsepteerimine Eesti ühiskonna poolt. Vastajad said paigutada end viie punkti skaalale: vähendab, pigem vähendab, ei muuda midagi, pigem suurendab ja suurendab.

Tulemused näitavad (joonis 9), et kõigi nelja tunnuse lõikes markeerib valdav enamus vastajaid, et kodakondsusetus kas vähendab nende staatust või heaolu või ei muuda see midagi. Suurim negatiivne mõju vastajate hinnangul on mõju enese tajumisele võrdsena Eestis – peaaegu pooled vastajatest (44%) arvab, et see vähendab, ning enam kui veerand vastajatest (29%) arvab, et see pigem vähendab nende tajumist võrdsena Eesti ühiskonnas ehk teiste poolt. Teisisõnu – pea kolm neljandikku (73%) vastajatest näevad, et see staatus toob kaasa suurema ebavõrdsuse. Teine suurim mõju kodakondsusetusel on isikute turvatundele – ka seal arvavad kokku ligi pooled vastajad (vastavalt 25% ja 22%), et kodakondsusetus kas vähendab või pigem vähendab nende turvatunnet Eestis.

Kahe ülejäänud tunnuse puhul on olukord mõneti erinev. Majandusliku toimetuleku puhul on samuti neid vastajaid, kes arvavad väga tugevalt, et kodakondsusetus vähendab nende majanduslikku toimetulekut (18%). Samal ajal on nende osakaal, kes on mõnevõrra pehmemal seisukohal (pigem vähendab) ca kolmandik vastajatest (28%), ning nende osakaal, kes arvavad, et kodakondsusetus ei muuda majandusliku toimetuleku osas midagi, on veidi vähem kui pooled vastajatest (43%). Sarnased tulemused on ka Eesti ühiskonna poolse aktsepteerituse küsimuse osas.

Joonis 9. Kodakondsusetuse mõju neljale tunnetuslikule tegurile.

Vaid ühe küsimuse puhul (Eestis elamise turvatunne) näeme, et ligi kümme protsenti vastajatest on valinud, et määratlemata kodakondsus suurendab nende turvatunnet (viiel protsendil pigem suurendab ja neljal protsendil suurendab tugevalt). See on huvitav tulemus ning kuigi süvitsi me seda uuringu raames ei analüüsinud, võime fookusrühma arutelude ja küsitluse kvalitatiivsete andmete põhjal oletada, et sellel on mitu põhjust, mis on välja toodud allpool.

Esiteks võib nende vastajate hulgas turvatunde kasvule kaasa aidata arusaam, et kodakondsusetus võimaldab neil vältida või vähendada teatud kohustusi Eestis. Selleks võib olla näiteks kohustuslik teenimine kaitseväes või välistus potentsiaalsest mobilisatsioonist sõjaolukorras. Teisalt võivad nad ka tajuda, et taoline (eri)staatus määratlemata kodakondsusega isikuna kohustab neid teatud asjadeks vähem – jättes justkui teatud vabaduse valida, kuhu kuuluda või millises (poliitilises, sotsiaalses, kultuurilises) ruumis tegutseda –, ning seetõttu tajutakse oma staatust turvalisemana. Püstitasime ka hüpoteesi, et see võib tähendada ka (strateegilist või taktikalist) hoiakut, et kodakondsusetuse säilitamine ja Eesti kodakondsuse mittevõtmine on kasulik, kuna see ei too kaasa kohustust olla lojaalne (ühelegi) riigile (mis kaasneks kodakondsuse saamisega). Fookusrühma intervjuudes see hüpotees siiski kinnitust ei leidnud, nii et selle kinnitamiseks või kummutamiseks peab antud küsimust eraldi uurima.

Teine laiem põhjus määratlemata kodakondsusest tulenevale turvatunde kasvule võib olla asjaolu ja tajutud, et geopoliitilisest olukorrast tulenevalt (nt Venemaa agressioon Ukrainas) võimaldab määratlemata kodakondsusega isiku staatus jääda neil neutraalseks ka ebastabiilses geopoliitilises olukorras. Taoline tajutud neutraalsus võib tähendada inimese jaoks turvatunde kasvu näiteks kasvõi seeläbi, et kui ühiskonnas/riigis esinevad tugevad rahvastevahelised vastuolud või konflikt enamusgrupi ja vähemusgrupi vahel (nt eestlaste ja venelaste vahel), siis kodakondsusetus võimaldab neil jääda neis dünaamikates teatud mõttes kõrvalseisjaks. Ka see on vaid hüpotees ja oletus, mis fookusrühma intervjuudes välja ei tulnud, kuid mida tasub tulevikus põhjalikumalt analüüsida ja uurida.

Kokkuvõttes on määratlemata kodakondsuse mõju valdava enamuse vastajate hinnangul nende jaoks kas negatiivne või neutraalne, ning kõikide valikute juures on ca kümme protsenti neid, kes ei oska sellele küsimusele vastata. Ootuspäraselt vaid väheste jaoks omab kodakondsusetus positiivset mõju – sest eelduslikult on tegemist staatusega, millel on sõltuvalt eluvaldkonnast Eestis kas vähe või üldse mitte positiivset mõju või eelist (näiteks on keeruline argumenteerida või leida põhjuseid, miks võiks kodakondsusetus Eestis omada positiivset mõju näiteks majanduslikule toimetulekule). Siiski on vähemalt üks valdkond, kus märkimisväärne hulk vastajaid (kokku ca 9%) leiab, et määratlemata kodakondsus annab neile teatud eeliseid: see on selliselt tajutud turvatunde kontekstis.

3.5. Narratiivid: kodakondsust toetavate ja takistavate tegurite kontentanalüüs

Kõik vastajad said lisaks selgitada ja täiendada oma mõtteid Eesti kodakondsuse taotlemise või mittetaotlemise kohta eraldi avatud vastusena vormistatud esseeküsimuses. Seda võimalust kasutas väga suur hulk vastajaid, kokku ca 700 inimest (ligi 2000-st vastajast). Nendest, kes plaanivad Eesti kodakondsust taotleda või on selle vastu tundnud huvi, kirjutas oma vastuse ca 550 vastajat ja kes ei plaani või ei soovi Eesti kodakondsust taotleda, kirjutas oma vastuse ca 150 inimest.

Alljärgnevalt on kõigepealt välja toodud potentsiaalsete taotlejate ja huvi tundjate vastuste kontentanalüüsi käigus ilmnenu peamised teemarühmad. Iga profiili juures on välja toodud ka 1-2 seda profiili illustreerivat tsitaati.

A. Sündimine või elamine Eestis kui kodakondsust õigustav asjaolu (ca 30% avatud vastustest)

See osa vastajatest rõhutab oma seotust Eestiga siin sündimise või pikaajalise elamise kaudu. Paljud leiavad, et kodakondsus peaks olema loomulik ehk automaatne õigus neile, kes on Eestis sündinud või elanud Eestis suure osa oma elust. Nende puhul on ka tugev kuuluvustunne peamine argument kodakondsuse taotlemisel. See hoiak esineb sagedamini vanemate vastajate seas (40+ aastat) ja nende hulgas, kes on elanud Eestis pikka aega, ning seda esineb suhteliselt võrdselt nii naiste kui ka meeste hulgas.

Ma sündisin Eestis ja olen kogu elu siin elanud. Ma tahan olla oma riigi kodanik, aga ma ei taha käia ametiasutustes ja tõestada oma lojaalsust riigile.¹⁸

B. Soov kodakondsust saada vaatamata kõigele (ca 20% avatud vastustest)

See osa vastajatest peab Eesti kodakondsust oluliseks eesmärgiks ja nad näevad seda oma staatuse ja identiteedi osana. Nad soovivad tunda end täisväärtuslike kodanikena, kuid nende püüdlused ja taotlused sel teel on sageli takistatud erinevate asjaolude tõttu. Kõige enam väljendavad seda soovi nooremad vastajad (20–40 aastat) ning mõnevõrra rohkem esineb seda just kõrgharidusega vastajate hulgas.

Ma tahan väga saada Eesti kodakondsust. Eesti on minu kodumaa, minu armastatud riik ja elukoht. Mu mees ja lapsed on kodanikud. See on minu jaoks väga oluline ja ma plaanin seda.¹⁹

Ma vajan väga Eesti kodakondsust, sest see annaks mulle kindlustunde tuleviku suhtes ja võimaluse kaitsta oma riiki.²⁰

C. Keelebarjäärid (ca 25% avatud vastustest)

See osa vastajatest peab keeleõppega seotud raskusi üheks suurimaks takistuseks. Paljud kirjutavad, et keeleksam on liiga keeruline ning selle läbimine nõuab liiga palju aega ja pingutust. Seda kirjeldavad peamiselt vanemad vastajad (50+ aastat) ning enim vastajad, kes elavad Ida-Virumaal ja Narvas. Keskmisest rohkem on neid ka alghariduse ja keskharidusega vastajate hulgas.

Ma tegin juba ammu B1-eksami, kuid ei saanud läbi. Olin närvis, stressi all ja segaduses. Väga kurb, sest oskan rohkem, kui eksamil näitasin.²¹

¹⁸ „Я родилась в Эстонии и всю жизнь проживаю здесь. Я хочу быть гражданином своей страны, но не хочу ходить по инстанциям и доказывать чиновникам свою благонадёжность.“

¹⁹ „Очень хочу получить эстонское гражданство. Эстония моя родина, моя любимая страна и мое место жительства. И муж и дети граждане. Для меня это очень важно и есть в планах.“

²⁰ „Мне очень нужно получить гражданство Эстонии, так как это даст мне уверенность в будущем и возможность защищать свою страну.“

²¹ „Я давно сдавала экзамен на B1, но не смогла. Нервничала, плохо перенесла стресс и растерялась. Очень обидно, потому что могу больше, чем показала на экзамене.“

D. Bürokratiikud probleemid (ca 15% avatud vastustest)

See osa vastajatest toob välja vajalike dokumentide puudumise (neil endil), seaduste keerukust või ebamääraseid reegleid. Bürokratia on nende jaoks tajutavalt suur takistus kodakondsuse saamisel. Nad on pettunud bürokratias (nõuded, tingimused, protseduurid jmt) ning dokumentide menetlemise aegluses ja nad toovad oma tekstides välja, et protsess on liiga keeruline ja vajaks lihtsustamist. Seda kirjeldavad peamiselt mehed ning pigem esineb selline seisukoht keskealiste vastajate (30–50 aastat) seas.

Ma leian, et kodakondsuse taotlemise ankeet on kohutav. Küsimused selle kohta, kus mu vanemad 30 aastat tagasi elasid ja mida nad tegid, ei oma mingit mõtet.²²

Nendest vastajatest, kes ei plaani või ei soovi Eesti kodakondsust taotleda, kirjutab oma vastuse 130 inimest. Alljärgnevalt on välja toodud nende vastuste kontentanalüüsi põhjal ilmnunud peamised teemarihmad.

E. Õigus kodakondsusele sünnikoha järgi (ca 60% avatud vastustest)

See osa vastajatest leiab, et kõigile, kes on Eestis sündinud, peaks kodakondsus olema automaatne (sarnaselt USA-s kehtivale *ius soli* põhimõttele). Eriti tuuakse näiteks inimesi, kes sündisid Eestis veel Nõukogude ajal, või kelle lapsed ja lapselapsed on samuti sündinud Eestis. Nende hinnangul on ebaõiglane, et sünnijärgne side riigiga ei anna neile kohe kodakondsust, olukorras, kus neil *ei ole* ühegi teise riigi kodakondsust, vaid nad peavad seda eraldi taotlema või lisatingimusi täitma (nt keeleeksam). Sugude vahel selle seisukoha väljendamises suuri erinevusi ei ole, ootuspäraselt esineb seda enam vanemaealiste (50+) sihtrühmas, kuid on ka nooremaste sihtrühma kuuluvaid (vanuserühmas 30–40), kes väljendavad sama mõtet – miks peab kodakondsuse saamisele seadma lisatingimusi, kui inimene on sündinud (Nõukogude) Eestis. Seda seisukohta väljendavad suhteliselt võrdselt nii keskharidusega kui kõrgharidusega vastajad, kuid mõnetine erinevus seisneb argumentatsioonis: keskharidusega vastajad toovad enamjaolt välja lihtsa ja konkreetse põhjenduse – „Sündisin siin, maksan makse, elan seaduskuulekalt – see peaks tooma kaasa kodakondsuse“ –, kuid kõrgharidusega vastajad toovad sageli välja ka võrdlusriike (nt USA, Leedu) või rahvusvahelist praktikat.

Kõik Nõukogude ajal Eestis sündinud ja püsivalt siia elama jäänud peaksid saama Eesti Vabariigi kodakondsuse ilma lisatingimusteta²³

F. Tunne, et „riik ei pea omaks“ (ca 50% vastustest)

See osa vastajatest leiab, et Eesti on nende ainus kodu: nad on siin sündinud, kasvanud, loonud pere, töötanud ja makse maksnud. Nad väljendavad suurt kiindumust Eestisse kui oma ainsasse elupaika ning sageli ka tänutunnet, kuid tunnetavad samal ajal, et riik on neid „kõrvale jätnud“. See kutsub esile pettumust, usaldamatust ja isegi kibestumist: oodatakse tunnustust, et nemadki on Eesti ühiskonna täieõiguslik osa. Selles rühmas ennekõike just Ida-Virumaalt pärit vastajad, eriti 50+ vanuses, on eriti teravalt häiritud, et nende lojaalsust riigile „ei tunnustata“. Muude vaadeldavate tunnuste lõikes märkimisväärsed erinevusi ei esine.

Ma olen sündinud Eestis, minu lapsed ja lapselapsed samuti. Aga kodakondsust ikkagi ei antud???²⁴

Ma olen siin sündinud, see on mu kodumaa. Ja ma muretsen samamoodi oma riigi pärast!²⁵

²² „Я считаю, что анкета для подачи ходатайства ужасная. Вопросы о том, где мои родители жили 30 лет назад, и что они делали, не имеют смысла.“

²³ „Все родившиеся в Эстонии в период СССР и оставшиеся здесь на постоянное проживание должны получить гражданство Эстонской республики без дополнительных условий.“

²⁴ „Я родилась в эстонии.мои дети и внуки тоже. а гражданство не дали???“

²⁵ „Я здесь родилась, здесь моя родина.И я так же переживаю за свою страну!“

Ma sündisin Narvas 1978. aastal. Teist elukohta mul pole. Ja siiani ei saa ma aru, miks mu kodumaa muutis mind 1991. aastal justkui võõraks.²⁶

G. Keeleeksami nõuded ja keeleõppe raskused (ca 30% vastustest)

See osa vastajatest leiab, et keeleeksami nõudeid on keeruline täita – eriti puudutab see vanemat põlvkonda, kellel võib olla mh ka vähenenud õpivõimekus või terviseprobleemid (nt kuulmislangus, mäluhäired). Üheks mitte küll väga sageli esinevaks, ent siiski korduvaks narratiiviks on ka see, et vastajad elasid lapse- ja noorpõlves venekeelses keskkonnas, olukorras, kus ka koolis praktiliselt puudus eesti keele õpe (või oli väga madalal tasemel) ja seetõttu ei omandanud keelt siis, kui see oleks olnud hariduse loomulik osa. Seejärel püüdsid enda täiskasvanuelu üles ehitada ja keskendusid tööle ja lastele. Nüüd on aga eesti keele omandamine väga keeruline (kui mitte võimatu). Nad tunnevad, et Eesti riik võiks olla paindlikum või pakkuma palju enam tuge (pikemaid, kättesaadavaid, individualiseeritumaid keelekursusi), sest praegune kord seab nad ebasoodsasse olukorda. Mõnevõrra rohkem toovad keele omandamisega seotud küsimusi välja naised (just tervise võtmes), seevastu mehed kommenteerivad pigem instrumentaalsemaid põhjuseid (vanus jm). Ootuspäraselt kommenteerivad seda teemat just vanemaealised ning Ida-Virumaal elavad vastajad.

Ma olen peaaegu 47 ja hakkasin 18-aastaselt geneetilise otoskleroosi tõttu kurdiks jääma ... Ma ei saa aru, ja ei hakka ka kunagi aru saama, miks mul on hall pass.²⁷

H. „Hall pass“ ja ebaõiglustunne (ca 25% vastajatest)

See osa vastajatest leiab, et nn hall pass seab nad ebavõrdsesse seisu. See on nende sõnul häbimärgistav nii rahvusvaheliselt (teistes riikides tekitab segadust; sh nt asjaolu, et miks inimene, kes on terve elu Eestis elanud, pole selle riigi kodanik) kui ka siseriiklikult (puuduvad teatud õigused, inimesed tunnevad end kõrvalejätuna). Mõned vastajad kommenteerivad, et (Eesti) poliitika muutub üha karmimaks eriti vene keelt kõnelevate inimeste suhtes või et see on näiliselt suunatud „venelaste väljasuretamisele“ Eesti ühiskonnast. Märkimisväärsed erinevusi erinevate sotsiaal-majanduslike tunnuste osas nende kommentaaride põhjal ei esine.

Minu vanemad on sündinud Eestis, mina olen sündinud Eestis, ja meil on mittekodaniku pass – see on häbiväärne²⁸

[...] Seoses sellega tahan öelda, et [...] kui nüüd Eesti valitsuse jaoks on peamine venelaste alandamine, venekeelse keele ja Eesti vene ajaloo osa täielik ärakaotamine [...] samal ajal kui vale ja silmakirjalikkus on muutunud Eesti poliitika lahutamatuks osaks, [...] siis tekib tõesti küsimus, kas niisugust Eestit üldse tasub toetada?²⁹

Kokkuvõtlikult on avatud vastustes ilmnenu narratiivid kahe erineva rühma löikes väljatoodud allpool tabelis 4.

²⁶ „Я родилась в Нарве в 1978 году. И другого места жительства я не знаю. И до сих пор не понимаю, почему Родина признала меня чужой в 1991 году.“

²⁷ „Мне почти 47 лет и я с 18 лет начала глохнуть на оба уха генетический отосклероз... не понимаю и никогда не пойму почему у меня серый паспорт.“

²⁸ „Мой родители родились в Эстонии и я родился в Эстонии, и у нас паспорт не гражданина, это позор,“

²⁹ „По этому поводу хочу сказать, что... если теперь для эстонского правительства главное – это унижить русских, запретить и отменить всё, связанное с русским языком и российской частью истории Эстонии... при том что вранье и лицемерие превратилось в неотъемлемую часть эстонской политики, ... тогда действительно встает вопрос, а стоит ли поддерживать такую Эстонию?“

Tabel 4. Avatud vastustest ilmnenu peamised narratiivid kodakondsuse osas (järjestatud suhtelise sageduse järgi).

Kodakondsust soovivad		Kodakondsust mitte-soovivad	
A	Sündimine või elamine Eestis kui kodakondsust õigustav asjaolu	E	Õigus kodakondsusele sünnikoha järgi
B	Soov kodakondsust saada vaatamata kõigele	F	Tunne, et „riik ei pea omaks“
C	Keele- ja kultuuriarjäärid	G	Keeleeksami nõuded ja keeleõppe raskused
D	Bürokratilised probleemid	H	„Hall pass“ ja ebaõiglustunne

Narratiividest ilmnenu sotsiaalne ja poliitiline võõrandumine kajastusid selgelt ka fookusrühmaintervjuudes. Paljusid osalejaid valdab tunne, et riik ei hinda määratlemata kodakondsusega isikuid Eestis. Paljud intervjuueeritavad tajuvad, et nad pole Eesti ühiskonna täisväärtuslikud liikmed ning tunnevad võõrandumist valitsusest ja ühiskonnast. Seda tunnet süvendab sageli negatiivne meediakajastus ja poliitiline retoorika. Potentsiaalse seotud teemana räägiti aruteludes ka sellest, et vene- ja eestikeelsed kogukonnad on sageli eraldatud, mis raskendab lõimumist ja ühiskondlikku sidusust. Intervjuueeritavad tunnevad, et nii määratlemata kodakondsusega isikud kui ka venekeelseid laiemalt umbusaldatakse juba eos ja see tekitab ebaõiglustunnet ning vähendab ühiskondlikku sidusust. Paljude fookusrühmaintervjuude fooniks oli ka pettumuse ja mõneti ka solvumise tunne. Eraldi teemana tõstatus marginaliseerituse ja äratõugatuse tunne, mida süvendab passil kasutuses olev ingliskeelne sõna *alien*. Iseäranis puututakse riigipiiride ületamisel kokku naeruvääristamisega, mis tekitab negatiivseid emotsioone nagu häbitunne, frustratsioon jms.

Samas oli igas intervjuus ka mõistvamalt suhtuvaid osalejaid, kes tasakaalustasid enda hoiakutega intensiivsemat negatiivsust, siiski valideerisid ka nemad, et tunnevad end riigi poolt äratõugatuna ja nentisid, et venekeelsena on Eestis raske „omaks“ saada. Vaatamata pettumusele ja raskustele tunneb enamik määratlemata kodakondsusega inimesi aga siiski, et nad on lojaalsed Eestile ja soovivad enda elu Eestiga seotuna hoida.

Lisaks mainiti fookusrühmades takistusena kõige enam eesti keele eksamit, mis on paljude sihtrühma liikmete hinnangul väga keeruline ja vanemate inimeste ja väiksema keelelise võimekuse inimeste jaoks ebaõiglane. Osalt on see seotud keeleeksami disainiga (nt essee osa või arutelu laiematel teemadel), osalt õppe vastavusega keeleeksami nõuetega. Mitmed intervjuueeritavad tõid välja, et korduvalt kursuseid läbinuna ei suuda nad eksamit ära teha ja nad ei usu enam, et neil oleks see võimalik ära teha. Sellised osalejad vajavad kindlasti senisest märksa suuremat individuaalset toetamist eesti keele õppes – see on vähim, mida peaks tegema.

Fookusrühmades osalejad jagunesid suuresti kaheks: osad arvasid, et keelenõuet ei peaks olema üldse, osad arvasid, et keele oskuse nõudmine iseenesest on põhjendatud, kuid ei uskunud, et neil on võimekus eesti keelt piisaval määral ära õppida, et eksam ära teha. Lisaks oli fookusrühmades ka inimesi, kes rääkisid eesti keelt heal tasemel ja keeleoskus ei olnudki probleem.

Paljud intervjuueeritud tundsid ka, et 1990ndate (Eesti Kongressi eelsed) allkirjakampaaniad ja kodakondsuse jagamine olid juhuslikud ja diskrimineerivad. Need, kes jäid protsessist välja (nt olid väga noored, ei teadnud, et see toimub ega sattunud õigel ajal õigesse kohta, ei saanud aru, millega tegemist on jne), tunnevad, et nende lojaalsust ja panust ei ole tunnustatud. Samas oli igas fookusrühmaintervjuus osalejaid, kes innustasid kaasosalejaid pettumusest üle saama. Fookusrühmaintervjuudes kõlas olulise takistusena ka vähene tugi keeleõppes: tasuta keelekursused on nende hinnangul raskesti kättesaadavad ja tihti ei sobi ajaliselt või sisult täiskasvanud õppijatele, eriti neile, kes töötavad täistööajaga, samuti olid paljud intervjuueeritavad korduvalt püüdnud eesti keelt õppida, saamata soovitud tulemust (B1).

Fookusrühmaintervjuud näitasid ka, kui oluline oli inimestel väljendada enda pettumust ja valu, enne kui oli võimalik hakata rääkima sellest, kuidas probleeme saaks lahendada. On selge, et nende niivõrd tugevate

negatiivsete emotsioonide valideerimine on oluline osa ühiskonnana konstruktiivsemate lahenduste poole liikumisel.

Üks eraldiseisev fookusrühma arutelu viidi läbi ka ainult noorte määratlemata kodakondsusega isikutega (vanus 18–34). Arutelust ilmneb, et noortel tekib vajadus kodakondsuse järele peamiselt siis, kui puututakse kokku mingite takistustega, näiteks töövõimaluste vähenemisega või piirangutega reisimisel. Näiteks toodi välja, et töökoht võib eeldada lähetusi, mida on keeruline korraldada, kui on määratlemata kodakondsus või ei saa reisida teatud riikidesse. Mõnel üksikul juhul toodi ka välja, et tööandja põhimõtteliselt ei soovi tööle võtta määratlemata kodakondsuse omajaid ning soovi töötada avalikus sektoris. Intervjuu noortega kinnitab klasteranalüüsis leitud seoseid kodakondsuse ja kuuluvustunde vahel (vt täpsemalt ptk 6). Noored tundsid, et Eesti kodakondsus on oluline sümboolse võrdsuse ja turvatunde jaoks. Samas väljendati, et poliitikute ja meedia negatiivsed hoiakud jätavad mulje, et isegi kodakondsuse saamisel jäädakse ikkagi „teiseks“. Tunti ka seda, et määratlemata kodakondsusega inimesi käsitletakse sageli ebaõiglaselt kui „riigivaenlasi“ või „venemeelseid“. Selline hoiak vähendab motivatsiooni ja võib viia võõrandumiseni. Ettepanekud kodakondsuspoliitika parandamiseks noorte seas olid järgmised: lihtsustada kodakondsuse saamist neile, kes on Eestis sündinud, suurendada teavituskampaaniate mahtu rõhutades Eesti kodakondsuse praktilisi eeliseid ja kummutades müüte, ning pakkuda rohkem kvaliteetseid keeleõppe võimalusi ja vähendada keelekursustele pääsemise tõkkeid. Kuna fookusrühma arutelu näitas, et noorte puhul on oluliseks mõjutajateks olnud nende vanemad, kes lähtuvad teinekord hirmudest, mis ei pruugi olla põhjendatud või aspektidest, mis ei pruugi lapse pikaajseid huve kõige paremini teenida, siis selleks, et noored saaksid teadlikumalt enda otsuseid teha, oleks oluline neid toetada kodakondsusvalikute tegemise osas. Tuge saab pakkuda nt kool (sh kutsekoolid, kõrgkoolid, noortekeskused jm), pakkudes võimalust arutada läbi erinevad aspektid.

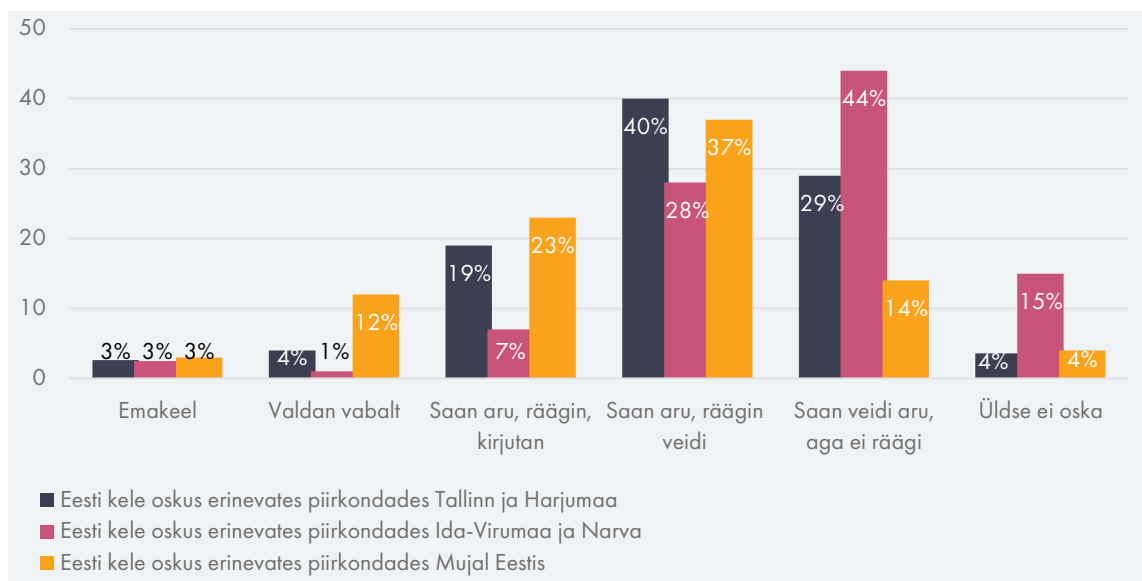
Lisaks viidi üks eraldiseisev fookusrühma arutelu läbi naistega, sest nende esindatus aruteludes oli oluliselt väiksem. Kuna osalenud naised rääkisid pigem arvasid, et nad ei soovi rääkida poliitikast, võib oletada, et kodakondsuse tajumine poliitilise või politiseeritud küsimusena võis olla üheks põhjuseks, miks naiste esindatus fookusrühmades madalam oli, kuid valim ei olnud piisavalt suur, et seda kindlalt väita. Üldiselt väljendasid naised samu seisukohti ja tundeid, mida mehed, lisateemana tuli naistel sisse laste hariduse ja eesti koolile ülemineku küsimus ja ehk ka pisut suurem mure turvalisuse pärast, kas lähedaste võtmes (nt kas väheste eesti keele oskusega saab kvaliteetset abi tervishoius) või potentsiaalsete õiguste äravõtmise võtmes. Nagu öeldud, naiste esindatus fookusrühma aruteludes oli vähene ja selleks, et paremini mõista naiste perspektiivi kodakondsuse küsimustes, on vaja põhjalikumat uuringut.

4. Eesti keele oskus, keeleõpe ja inimestevahelised kontaktid

Eesti keele oskuse ümber käib suur osa ühiskondlikust debatist seoses Eesti venekeelsete elanikega, olgu see hariduse, tööturu vm võtmes. Ka loimumismonitooringutes nimetatakse eesti keelt sidusa ühiskonna alustalaks (EIM 2023). Eesti keele oskus B1 tasemel on ka Eesti kodakondsuse saamise eeldus. Samal ajal nimetavad määratlemata kodakondsusega vastajad eesti keele oskust just kõige suuremaks üksikuks takistuseks kodakondsuse omandamisel. Eelnevas peatükis 3 (kodakondsuse saamist toetavad ja takistavad tegurid) sai välja toodud, et küsimusele „*Mis takistas või takistab Teil protsessi edukalt lõpule viia ja saada Eesti kodakondsus?*“ vastas üle poole kodakondsuse taotlemist plaaninud vastajatest (53%), et neil on liiga keeruline saavutada vajalik eesti keele tase (B1). Kusjuures rohkem kui pooltel neist (61%) oli ebapiisav keeleoskus ainuke põhjus (st ainuke valik), mis neid takistas. Lisaks vastas 45% nendest inimestest, kes ei plaani kodakondsust taotleda, küsimusele „*Mis on need põhjused, miks Te ei plaani Eesti kodakondsust taotleda?*“, et nende takistuseks on ebapiisav eesti keele oskus. Seega kokku natuke alla pooltele (43%) kõigist vastajatest on (üheks) takistuseks vähene eesti keele oskus.

Valdav enamuse (86%) vastajatest nimetab oma esimeseks keeleks (emakeeleks) vene keelt. Vastajaid, kes tunnevad ennast eesti keelega mugavalt (tasemel kas „*valdan vabalt*“ või „*saan aru, räägin, kirjutatan*“ ehk aktiivse eesti keele oskusega) on kokku üks viiendik ehk 20% vastajatest (neist 4% valdavad vabalt ja 16% saavad aru, räägivad ja kirjutavad). Lisaks räägib eesti keelt emakeelena 2% vastajatest, mis tähendab, et kokku 22% kõigist vastajatest on aktiivse eesti keele oskusega, kusjuures noorte seas (18–33-aastased) on aktiivse keeleoskusega vastajate osakaal veelgi suurem (ligikaudu kolmandik ehk 35%). Ka klasteranalüüsi käigus moodustunud kahe suurima noorte osakaaluga klastritest ilmnes, et just noored kuuluvad sageli sellisesse klasterisse, kellel ei ilmne otsekui ühtegi takistust kodakondsuse saamiseks, sh ka eesti keele oskuse tase ei ole takistuseks, kuid sellest hoolimata paljud neist ei soovi kodakondsust, vähemalt mitte esimese prioriteedina (vt täpsemalt ptk 6 klasterite osas).

Enamik määratlemata kodakondsusega elanikest (75%) ei tunne ennast aga eesti keeles kuigi kindlalt ja nende keeleoskus on pigem passiivne. Selles grupis on peaaegu võrdselt neid, kes vastasid, et nad saavad aru ja räägivad veidi (36%) kui ka neid, kes saavad veidi aru, aga ei räägi (32%). Vähem kui kümnendik (7%) vastajatest ütlevad, et nad ei oska eesti keelt üldse. Neist vastajatest, kes ütlevad, et nad ei räägi eesti keelt üldse, on umbes kolmveerand (75%) vanemad kui 45-aastased, sh on need valdavas enamuses mehed (peaaegu 70%). Vaatasime eesti keele oskust ka elukoha piirkonna lõikes. Oodatavalt on keeleoskus Ida-Virumaa elanike seas kõige madalam ning väljaspool Ida-Virumaad ja Tallinna/Harjumaad elavate vastajate seas kõige kõrgem (joonis 10).

Joonis 10. Eesti keele oskus piirkonniti (%).

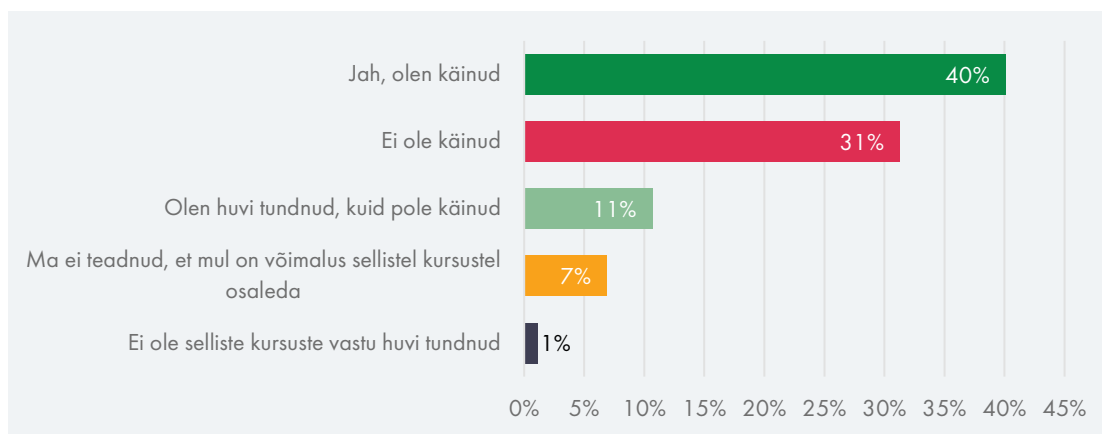
Küsitlusest selgub ka, et määratlemata kodakondsusega isikute eesti keele oskus on üldjuhul madalam kui teistel Eestis elavatel inimestel, kelle emakeel ei ole eesti keel (nt Eesti muukeelne elanikkond). Seda ise juhul, kui arvestada piirkonda, kus elatakse: näiteks Ida-Virumaal elavate määratlemata kodakondsusega isikute eesti keele oskus on madalam kui teistel vene keelt emakeelena kõnelevatel inimestel samas piirkonnas (võrdlusena Eesti Lõimumismonitooringuga 2023).

Vaatasime määratlemata kodakondsusega isikute eesti keele oskust ka eraldi kahes alagrupis: neid, kellel on aktiivsem huvi kodakondsust omandada³⁰ (62% kõigist vastajatest) ja neid, kellel ei ole plaani kodakondsust taotleda (23% kõigist vastajatest).³¹

Soovijate ja huvitundjate rühmas on aktiivne eesti keele oskus 15%-l vastajatest ja 44%-l vastajatest on passiivne keeleoskus; 4% ei oska eesti keelt üldse. Nende seas aga, kes ei ole siiani alustanud ega huvi tundnud Eesti kodakondsuse taotlemise vastu, on aktiivse eesti keele oskusega vastajaid veidi vähem (12%), 49% on passiivse eesti keele oskusega ja 36% ei oska üldse eesti keelt. Riiklik keeletaseme eksam on selles grupis sooritatud vaid mõnel üksikul.

4.1. Eesti keele õpe ja takistused

Kõigist vastajatest on eesti keele kursustel käinud 40% ning huvi on tundnud, kuid pole käinud 11% vastajatest (joonis 11). Sealjuures kursustel ei ole käinud ligi kolmandik vastajatest (31%) ning 7% vastajatest ei ole teadlikud, et neil on võimalik (tasuta) eesti keele kursustel osaleda.

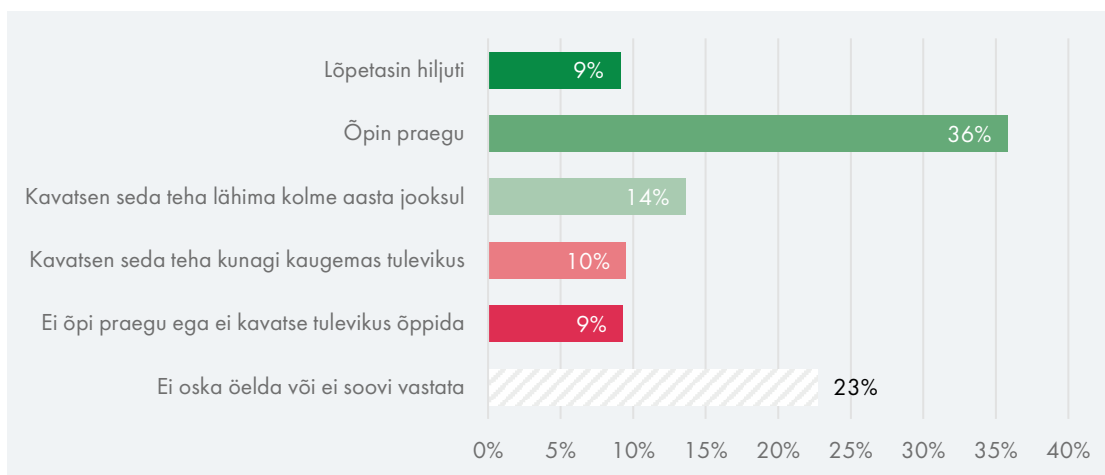

Joonis 11. Eesti keele kursustel osalemine.

Eesti keele õppes on küsitluse läbiviimise perioodil (november–detsember 2024) parasjagu aktiivselt osalemas ligikaudu kolmandik vastajatest (36%) ning u kümnendik on eesti keele kursuse hiljuti lõpetanud (9%). Plaan keelt õppima asuda on veel veerandil vastajatest (14% lähima kolme aasta jooksul ja 10% kunagi kaugemas tulevikus). Umbkaudu kümnendik ei plaani eesti keelt õppida (joonis 12).

³⁰ Vastused: „Jah, olen hakanud midagi selleks tegema, et Eesti kodakondsust taotleda“ või „Jah, olen huvi tundnud, kuid pole jõudnud midagi ette võtta“.

³¹ Vastus „Ei ole alustanud Eesti kodakondsuse taotlemist ega selle vastu huvi tundnud“.

Joonis 12. Eesti keele õppimise plaanid (õpib või plaanib).

Kui vaadata eesti keele õpet erinevates alarühmades, siis kodakondsuse taotlejad ja taotlemist planeerivad vastajad, kellel oli eesti keel märgitud vähemalt üheks takistuseks kodakondsuse omandamisel, on pooled käinud tasuta eesti keele kursustel (52%), üle poole (54%) õpib ka praegu või õppis alles hiljuti eesti keelt ja 27% plaanib eesti keelt tulevikus (edasi) õppida. See tähendab, et umbes kaks kolmandikku on parasjagu oma eesti keelt edasi arendamas.

Kodakondsuse taotlemist mitteplaneerivas grupis on 23% kas eesti keelt õppimas või just lõpetanud keeleõppe, ja lisaks veel 12% kavatseb tulevikus keelt (edasi) õppida. Seega selles grupis umbes kolmandik plaanib oma eesti keele taset tõsta – seejuures esmaseks motivatsiooniks nende keeleõppes ei ole kodakondsuse omandamine. Samuti on oluline märkida, et vaid 1% selles grupis ei ole kunagi kursuste vastu huvi tundnud – see tähendab, et kuigi selles grupis plaanib eesti keele oskust täiendada oluliselt vähem inimesi kui aktiivsema kodakondsussooviga grupis, ei ole tegemist huvipuudusega eesti keele omandamise vastu, vaid keeleõppe takistuseks osutuvad ilmselt muud asjaolud, nagu ajapuudus, väiksemal määral ka infopuudus, kursustel vabade kohtade puudumine, individuaalsed õpiraskused jm.

Uurisime lähemalt ka takistusi eesti keele õppimisel kahes eri grupis: need, kes on keeleõppes osalenud, ning need, kes pole keeleõppes osalenud. Tulemused näitavad, et suuri erinevusi takistustes nende gruppide vahel ei ilmne. Ootuspäraselt on vähem osalenud need, kellel ei jää töökohustuste ja/või õpingute kõrvalt aega õppimiseks. Seejuures grupis, kus vastajad ei ole kursustel käinud, on suurem meeste osakaal – eesti keele kursustel mitte käinud vastajate seas on mehi 67%, kursustel käinute seas on mehi 38%. Lisaks väärrib märkimist, et kursustel mitteosalenutest on 58%-l majanduslik toimetulek võrdlemisi hea („elame mugavalt ära“, „saame hakkama“) ja 35% on kehvval majanduslikul järjel („raske“, „väga raske“); seevastu kursusel osalenute majanduslik toimetulek on mõnevõrra kehvem: 49% märgib oma majanduslikku toimetulekut kui võrdlemisi head, 45% aga kui kehvva. Võimalik, et eesti keele oskuse parandamisel nähakse olulist mõju enda positsiooni parandamisel Eesti tööturul mistõttu soovivad kursustel rohkem osaleda need, kellel on majanduslikult raskem, need aga, kes on eesti keele teatud määral juba omandanud, on majanduslikult paremal järjel ning ei näe vähemalt sellest aspektist tulenevalt vajadust keeleõppes enam osaleda. Osaliselt näitavad sellist seost ka varasemad läbiviidud uuringud (vt nt Pohla 2016, Toomet 2016 ja Ridala 2021).³²

Teine suurem erinevus on selles, kuidas hinnatakse võimalust eesti keele praktiseerimiseks. Kursustel käinute hulgast 33% arvavad, et probleemiks on vähesed võimalused eesti keelt praktiseerida; seevastu nendest, kes ei ole kursustel käinud, peab seda takistuseks vaid 20% vastajatest. Arvamus eesti keele praktiseerimisvõimaluste kohta ei erine olulisel määral piirkonniti, st seda tunnetavad üsna samamoodi

³² Näiteks leidis Toomet (2016), et vene emakeelega meestel ei ole eesti keele oskuse soetud kõrgema sissetulekuga, kuid vene emakeelega naistel kaasneb eesti keele oskuse paranemisega 9% võrra kõrgem töötasu.

nii Harjumaal/Tallinnas elavad vastajad kui ka Ida-Virumaal/Narvas elavad vastajad. Seega nende põhjuste tuvastamiseks tuleb seda aspekti edasi uurida – nt võib see tähendada, et nende jaoks, kes ei ole kursustel käinud, ei ole eesti keele praktiseerimise küsimus aktuaalne olnud ja nad pole selle küsimuse peale mõelnud, samas kui kursustel osalenute jaoks on probleem aga aktuaalsem olnud. Siiski on see esialgne hüpotees ning vajab täiendavaid uuringuid.

Vaatasime eesti keele õppe olukorda ja takistusi eraldi ka aktiivsema/passiivsema kodakondsuse plaaniga vastajate alagruppides, võttes valimisse vastajad, kes kummaski grupis märkisid puuduliku eesti keele vähemalt ühe takistusena, mis kas ei võimalda neil kodakondsuse taotlemist lõpule viia või seda alustada. Need tulemused on välja toodud tabelis 5. Tabelis on välja toodud põhierinevused kahe grupi vahel (need, kellel on (olnud) plaan kodakondsust taotleda ja need, kes ei plaani kodakondsust taotleda) rasvases kirjas.

Tabel 5. Vastajad, kes nimetavad eesti keelt kodakondsuse saamisel vähemalt üheks takistuseks.

Rühm/ tunnus	Rühm 1 - <u>Aktiivsema huviga</u> kodakondsuse soovijad, kellel eesti keel on vähemalt üheks takistuseks.	Rühm 2 - <u>Passiivse huviga</u> kodakondsuse soovijad, kellel eesti keel on vähemalt üheks takistuseks.
Peamised tunnused	Inimesed, kel on (olnud) huvi või kes on juba alustanud kodakondsuse taotlemisega. Kokku 723 inimest ehk 33% kõigist vastajatest	Inimesed, kes ei plaani kodakondsust taotleda. Kokku 223 inimest ehk 10% kõigist vastajatest
Eesti keele oskus	Aktiivsem oskus (saan aru, räägin, kirjutan) 5% Passiivne oskus (saan aru, räägin veidi; saan veidi aru, aga ei räägi) 85% Üldse ei oska 6,6%	Aktiivsem oskus (saan aru, räägin, kirjutan) 2% Passiivne oskus (saan aru, räägin veidi; saan veidi aru, aga ei räägi) 75% Üldse ei oska 20%
Plaanid kodakondsuse osas	Plaanib taotleda lähima aasta jooksul: 11% Plaanib taotleda lähima 2-5 aasta jooksul: 33% Plaanib taotleda veel kaugemas tulevikus: 18% Ei plaani taotleda: 6% <i>NB: Nendest, kes ei plaani taotleda, on kõik varasemalt kodakondsuse taotlemise vastu huvi tundnud, aga pole jõudnud midagi ette võtta ja nüüd enam ka ei plaani taotleda.</i> Samas vaid 2% sellistest vastajatest ei plaani eesti keelt õppida ei praegu ega tulevikus.	Plaanib taotleda lähima aasta jooksul: 0,4% Plaanib taotleda lähima 2-5 aasta jooksul: 8% Plaanib taotleda veel kaugemas tulevikus: 23% Ei plaani (enam) taotleda: 40% Ainult umbes kolmandik (31%) sellistest vastajatest ei plaani eesti keelt õppida ei praegu ega tulevikus.
Keeleõppe kogemus ja edasised plaanid	- 55% õpib praegu või õppis hiljuti; - 52% on käinud tasuta keelekursustel; - 8% ei teadnud, et neil on võimalik tasuta keelekursustel osaleda; - 27% plaanib tulevikus edasi õppida. - 4% ei õpi ega kavatse õppida	- 23% õpib praegu või õppis hiljuti; - 27% on käinud tasuta keelekursustel; - 8% ei teadnud, et neil on võimalik tasuta keelekursustel osaleda; - 25% plaanib tulevikus edasi õppida. - 17% ei õpi ega kavatse õppida
Takistused keeleõppes	- 40% ajapuudus töö- või perekohustuste tõttu, - 22% ei saavutanud või arvavad, et ei saavutaks kursustega soovitud taset, - 20% finantstakistused, - 17% on olnud keeruline leida tasuta kursuseid, - 3% ei näe, et eesti keele (edasi) õppimisega muutuks nende elus midagi paremaks	- 39% ajapuudus töö- või perekohustuste tõttu, - 14% ei saavutanud või arvavad, et saavutaks kursustega soovitud taset, - 18% finantstakistused, - 11% on olnud keeruline leida tasuta kursuseid - 12% ei näe, et eesti keele (edasi) õppimisega muutuks nende elus midagi paremaks

Need tulemused näitavad, et keelebarjäär on mõlemas rühmas olulise tähtsusega, kuid selle ületamise motivatsioon on rühm 1 puhul tihedamalt seotud kodakondsuse omandamisega, seevastu rühm 2 puhul aga nõrgem või asendunud muude põhjendustega, miks kodakondsuse saamine (ja sellega koos ka intensiivne keeleõpe) nende jaoks esmatähtis ei ole.

4.2. Eesti keele õppe takistuste leevendamine

Konkurentsituult kõige suuremat vajadust väljendatakse selle järele, et õppe loomulikuks osaks oleks eesti keele praktiseerimine, st et oleks toetatud võimalused eesti keele kinnistamiseks emakeelekõnelejatega. Paljud õppijad kogevad, et ilma nende võimalusteta on eesti keele õpe „linnukese pärast õppimine“, sest see läheb õige pea meelest ära. Sarnaseid kogemusi jagati ka fookusrühmaintervjuudes, nt kuidas keeleinspeksiooni ettekirjutuste mõjul tehakse ettevõtetes kursuseid ja saadakse vajaminev keeletase, kuid aasta pärast on kõik meelest läinud.

See, et õpitud oskusi on vaja kinnistada ja kasutada, on loomulik ja praegune keskkond pakub selleks vähe loomulikke võimalusi (vt ka ptk 3.5. keeleülestest kontaktidest). Keel on ennekõike suhtlusvahend ja kui seda ei ole põhjust rakendada, jäävadki kursused suuresti formaalseks ettevõtmiseks ja paljud tajuvad, et õpivad tühja. Kuigi õpilastele võidakse kursustel soovitada suurendada kokkupuudet eesti keelega eestikeelseid uudiste lugemise, filmide vaatamise jmt kaudu, ei ole see kaugeltki piisav ega pruugi pakkuda tuge. Keeleõppija vajab pidevat interaktsiooni keelega, lisaks arusaadavale sisendile (Krasheni „*comprehensible input*“) vajab ta ka aktiivse keele tootmise võimalust (Swaini „*comprehensible output*“), sest päriselus praktiseerimine aitab luua seoseid, suurendab kasutusjulgust jpm. Praegu määratlemata kodakondsusega isikute sihtgrupil praktiseerimisvõimalusi peaaegu ei ole, sest need vähesed, mis on (nt eesti keele majad, keelesõbrad), on suunatud neile, kes keelt juba rohkem oskavad (alates B1) ja neid on määratlemata kodakondsusega elanike grupis vähe.

Teise suurema probleemina toodi välja aja leidmine, ennekõike töö(de) kõrvalt. Tuleb arvestada, et nii ankeetküsitlusele vastajate hulgas kui ka Statistikaameti andmetele tuginedes on selle sihtrühma üldpopulatsioonis enamasti kesk-, keskeri- või kutseharidus; kõrgharidus on vaid 17%-l (Statistikaameti andmete põhjal määratlemata kodakondsusega isikute üldpopulatsioonis 11%-l ning 2021. aasta rahvaloenduse andmetel Eestis tervikuna kõrgharidus keskmiselt u 37%), mis võib mõjutada ka seda, kui palju on neil inimestel iseseisva õppimise või õppetöö mõtestamise kogemust, eriti arvestades seda, et määratlemata kodakondsusega ühiskonnagrupi keskmine vanus on pigem kõrge (meie küsitlustulemustes on keskmine vastajate vanus 49 aastat, Statistikaameti andmete põhjal on määratlemata kodakondsust omavate isikute keskmine vanus isegi veelgi kõrgem – 55 aastat).

Seega on loomulik, et sellel sihtgrupil ei pruugi olla lihtne agentse õppija positsioonis olla ja leida oskusi, aega ja energiat, et õpet ilma lisatoeta edukalt läbida. Fookusrühma intervjuudes toodi korduvalt välja ka pikki tööpäevi, vajadust eelistada majanduslikku toimetulekut keeleõppele, üksinda laste kasvatamist jm õppimist keerulisemaks tegevaid tegureid.

Lisaks peegeldavad vastused, et tasuta kursuste võimalusi ei ole piisavalt (ja mõnes linnas ei pakutagi kursuseid) ning et on vajadus paindlike kursuste aegade järele, sest need ei toimi nt nende inimeste jaoks, kellel on väga kitsas ajaaken, mis võimaldab osalemist (nt ainult varahommikul, pärast tööpäeva lõppu hilja õhtul, liiatigi need, kes töötavad vahetustega, libiseva graafikuga, töö nõuab pidevaid lähetusi, nt veokijuhtidel jmt).³³

Viimaseks suuremaks ettepanekute kategooriaks oli soov kursuste parema kvaliteedi, sh keeleõppe üldise disaini ja meetodite järele (lisaks viitab samale vajadusele osalt ka kõige suurema osakaaluga kategooria, milles väljendatakse soovi praktika järele). Siin viidati nii vajadusele kasutada kaasaegsemaid meetodeid kui ka individuaalsemat lähenemist, sooviti väiksemaid keeleõpperühmi jms.

Väiksemal määral sooviti keeleõpet toetavaid *online* lahendusi (nt Duolingo-sarnaseid) – mõni soovis seda kontaktõppe toetamiseks, mõnele lihtsalt on veebiformaat mugavam ja mõnel juhul, kui inimene on töö tõttu Eestist ära, aitaks see eemal olles järjepidevust hoida. Samuti mainisid mõned vastajad seisukohta,

³³ Määratlemata kodakondsusega isikutest õppijaid võiks olulisel määral toetada nt see, kui neil oleks võimalik saada tasustatud õppepuhkust, st õppimise aeg oleks osa tööajast ja rahaliselt kaetud – kas tööandja poolt (see tähendab, et on vaja toetada tööandjat) või kui õpet vajaval inimesel ei ole tööandjat, siis luua teisi kompensatsioonimehhanisme.

et neil ei ole võimalik keelt selgeks õppida – kas objektiivsete tegurite tõttu, nagu puue, või subjektiivselt tajutavate tegurite tõttu, nagu vanus.

Ankeedi avatud vastustes toodi välja (ca paarikümne vastaja poolt), et keeleõppel, aga ka laiemalt kodakondsuse taotlemisel, on takistuseks tervis. Enamik neist vastustest olid täpsema kirjelduseta, tähistatud lihtsalt kui “tervisemured”, kuid täpsustatult toodi takistustena välja näiteks düsleksia, invaliidsus, halb kõrvakuulmine, kehva mälu, või südamerütmihäired, mille tõttu peab viibima rahulikus keskkonnas.

Määratlemata kodakondsusega isikutel esinevad eesti keele õppes seega samasugused probleemid nagu teistel püsielanikest eesti keele õppijatel (vaid uussisserändajate eesti keele õppe korraldus on olnud mõnevõrra paremas seisus).³⁴ Siiski on määratlemata kodanike puhul lisafaktor: kui teiste jaoks sõltuvad eesti keele omandamisest pigem võimalused tööturul, siis määratlemata kodanike puhul sõltub eesti keele oskusest kodakondsuse omandamise võimalus, mis on olemuselt väga baasiline vajadus. Kodakondsus on oluline osa inimese sotsiaalsest identiteedist (Gee et al. 2016) ja selle puudumine võib mõjutada inimest märkimisväärselt. Seda, et Eestis elavad määratlemata kodakondsusega inimesed tunnevad ennast vähem väärtuslikena ja teise sordi kodanikena ja et see on valulik teema, kinnitasid nii rohkem avatud vastused kui ka fookusrühmaintervjuud (vt täpsemalt ka ptk 3.5 esilekerkinud põhinarratiivide osas või üldisi hoiakuid ptk 5.2). Selles kontekstis võib öelda, et eesti keele oskus on nende jaoks isegi veelgi suurema mõjuga.

Lisaks näitasid fookusrühmaintervjuud, et eraldi saab defineerida takistusena ka lootusetust eesti keele omandamise osas. See tähendab, et osalejad ei usu (sageli pärast korduvaid eesti keele kursuseid eksamil ikkagi läbi kukkudes), et nende jaoks on üldse võimalik saavutada soovitatav eesti keele tase, vähemalt mitte kursustel osaledes.

Tegin põhiseaduse eksami kohe ära, aga eesti keele eksamil jäi 60 punktist 4 puudu. Peale seda tegin veel kaks korda eksamit, aga iga korraga aina halvemini. Kolm tasuta kursust ja üks tasuline, ise ka õppisin, sõpru on eestlaste seas, püüan eesti keelt kasutada – aga eksamit ära ei tee. Läbikukkumise kohaks on alati kirjand. Praegusel hetkel on isiklik motivatsioon midagi veel teha kadunud, nüüd on töödega ka kõik keeruliseks läinud ja ajaga halvasti, varem oli natuke rohkem vaba aega, et pühendada aega kursustele.

Ehk siis ei piisa ainult sellest, et pakume rohkem, paindlikumat ja kvaliteetsemat eesti keele õpet, sest lootusetuse tunne iseenesest hakkab takistama keeleõppesse jõudmist. Seega on ühelt poolt äärmiselt tähtis luua võimalusi inimese keelelise arengu individuaalsemaks toetamiseks, samal ajal peab seda aga ka väga hästi kommunikeerima, et inimestel tekiks lootus, et neil on võimalik keeleõppes õnnestuda.

Kokkuvõtteks on oluline märkida, et kindlasti vajavad kõik eesti keele õppijad, eriti aga kodakondsust omandada soovivad määratlemata kodakondsusega õppijad senisest palju rohkem tuge ja individualiseeritud lähenemist. Samuti tuleb kaaluda, mis peaks saama inimestest, kes soovivad kodakondsust ja on korduvalt eksameid teinud, kuid pole suutnud neid läbida (osal juhtudel on puudu jäänud ka paar punkti n-ö läbimislävendist). Siinse uuringu tulemuste põhjal on see nende jaoks äärmiselt stressirohke ja demotiveeriv olukord ning need inimesed vajavad sellises olukorras korralikku tuge ja personaliseeritud lähenemist õppes.

4.3. Keelegruppidevaheline suhtlus

Lisaks keeleoskusele uurisime ka, kui sageli on vastajad viimase poole aasta jooksul suhelnud Eestis eesti keelt emakeelena ning vene keelt emakeelena kõnelevate elanikega. Selle uurimine aitab paremini mõista keelegruppide vahelisi suhtlusdünaamikaid, mis on tihedalt seotud sotsiaalse sidususe, lõimumise ja kultuurilise mitmekesisuse edendamisega. Gruppidevaheliste kontaktiteooriate (Allport 1958, Pettigrew, 1998) kohaselt võib eri keele- või kultuurirühmade vaheline suhtlemine aidata vähendada eelarvamusi ja

³⁴ Vt nende osas näiteks põhjalikku ülevaadet täiskasvanute eesti keele õppe korraldusest piiratud keelekeskkondades (Kaldur et al. 2023) või keeleõppe riiklikust rahastamisest (Riigikontroll 2019).

stereotüüpe, kui see toimub võrdsetel alustel ja soodsas sotsiaalses keskkonnas. Regulaarne suhtlus eesti keelt ja vene keelt kõnelevate elanike vahel võib aidata kaasa usalduslikumate suhete loomisele.

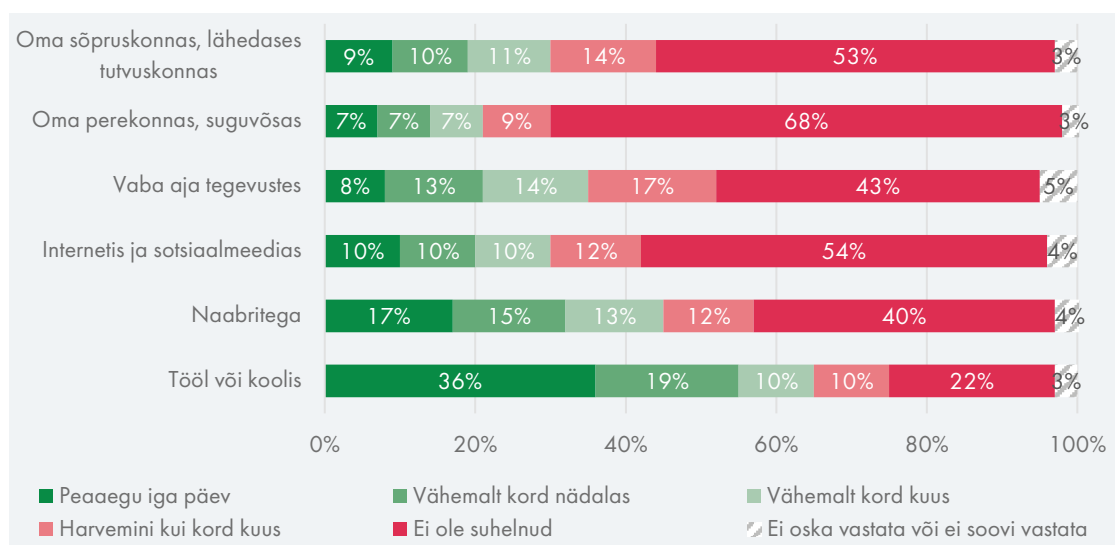
Samuti rõhutab sotsiaalse kapitali teooria (Putnam 2000), et suhtlus erinevate rühmade vahel loob siduvat (*bonding*) ja ühendavat (*bridging*) sotsiaalset kapitali. Kui keelegrupid suhtlevad omavahel sagedasti, võib see aidata ületada keelebarjääre ja tugevdada kogukonna tunnetust, mis omakorda toetab lõimumist. Lisaks on suhtluse sageduse ja olemuse uurimine oluline poliitikakujundajatele, kuna see pakub andmeid selle kohta, milliseid meetmeid keele- ja lõimumispoliitikas tuleks edasi arendada. Näiteks võib regulaarne suhtlus eesti keelt kõnelevate ja vene keelt kõnelevate elanike vahel viidata lõimumise edukusele, samas kui suhtluse puudumine võib osutada vajadusele parandada sotsiaalseid ja institutsionaalseid tingimusi, mis soodustaksid keelegruppidevahelise positiivse ja tähendusliku kontakti tekkimist.

4.3.1. Suhtlus eesti keelt emakeelena kõnelevate elanikega Eestis

Tulemustest (joonis 13) selgub, et määratlemata kodakondsusega isikute ja eesti keelt emakeelena kõnelevate Eesti elanike suhtlus on pigem vähene. Kõige rohkem toimub regulaarne (s.o. “peaaegu igapäevane”) suhtlus eestikeelsete elanikega töö- või koolikeskkonnas (36%), naabritega kõneledes (17%) ja interneti vahendusel (10%). Seejuures enim märkisid peaaegu igapäevast suhtlust tööl ja koolis Tallinnas (57%) elavad 45-59-aastased isikud (57%) ning naabritega igapäevast või -nädalast suhtlust märkisid ootuspäraselt Tallinnas (59%) elavad 45-59-aastased (54%) mehed (56%), kes enda hinnangul saavad küll eesti keelest aru, ent räägivad seda vähe (40%). Internetis ja sotsiaalmeedias suhtlevad eesti keelt emakeelena kõnelevate Eesti elanikega pea igapäevaselt või vähemalt kord nädalas kõige rohkem samuti 45-59-aastaste (50%) vanuserühm. Neist 38% märkis seejuures, et saab eesti keelest aru ning räägib ja kõneleb seda; ning 34%, et saab eesti keelest küll aru, ent räägib seda veidi.

Sõprade ja tutvusringkonna hulgas toimub igapäevane suhtlus aga harva – vaid 9% vastajatest suhtleb selles kontekstis. Viimasest järeldub, et määratlemata kodakondsusega Eesti elanikel on väga vähe eesti keelt emakeelena kõnelevaid sõpru ja tuttavaid. Vähemalt kord nädalas ollakse kontaktis peamiselt töö- ja koolikeskkonnas (19%) ning naabritega (15%). Seevastu kord kuus suhtlevad vastajad enim vaba aja tegevuste kaudu, näiteks kultuuriüritustel osaledes (14%) ja naabritega vesteldes (13%). Harvem kui kord kuus toimub suhtlus eesti keelt emakeelena kõnelevate elanikega vaba aja tegevuste kaudu (17%) või sõpruskonna ja tutvusringkonna kaudu (14%).

Üle poole vastanutest ei ole üldse suhelnud eesti keelt emakeelena kõnelevate inimestega oma perekonnas ja suguvõsas (68%), interneti ja sotsiaalmeedia vahendusel (54%) ega sõpruskonna ja lähedaste tuttavate kaudu (53%).

Joonis 13. Suhtlusaktiivsus eesti keelt emakeelena kõnelevate elanikega Eestis, viimase poole aasta jooksul.

Seega ilmneb, et eesti keelt emakeelena kõnelevate inimestega suhtlemine toimub peamiselt töö- ja koolikeskkonnas ning naabritega suhtlemisel. Samas on eestikeelne suhtlus sõpruskonnas, pereringis ja vaba aja tegevustes suhteliselt harv. Sarnased tulemused on ilmnunud ka kõikides viimastes integratsiooni monitooringutes (neis on enamasti käsitletud kogu muukeelset elanikkonda tervikuna), kuigi tuleb märkida, et monitooringutes on suhtlusaktiivsuse tase eesti keelt emakeelena kõnelevate isikutega muukeelse elanikkonna hulgas siiski mõnevõrra kõrgem kõikides nimetatud sfäärides (nt EIM2023 andmetes on muukeelse elanikkonna pea igapäevane suhtlus töö- või koolis vastavalt 57% EIM-is vs 36% siinses uuringus, või vaba aja tegevustes vastavalt 15% vs 8%).³⁵ Oluline on ka märkida, et üle poole määratlemata kodakondsusega isikutest vastanutest ei ole internetis ega sotsiaalmeedias üldse suhelnud eesti keelt emakeelena kõnelevate Eesti elanikega. Ühelt poolt võib see tuleneda seigast, et kuna vastajatel ei ole reaalselt eestikeelseid sõpru, siis ei ole eestikeelseid sõpru ka sotsiaalmeedias, teiselt poolt võib see viidata ka erinevatele sotsiaalmeediaplatformidele kus ollakse (nt Facebook või Telegram).

Küsitlusele vastanud määratlemata kodakondsusega isikutest märkis 86% oma esimeseks keeleks (emakeel) vene keele. Seejuures ei tunne neist enamik end eesti keele osas kindlalt ja oma keeleoskust peetakse pigem passiivseks (vt ptk 3.2). Vähene kokkupuude eesti keelega ning võimaluste puudumine eesti keele oskuse rakendamiseks ja seeläbi harjutamiseks kerkis olulise aspektina esile ka fookusrühmaintervjuudes.

|| Ma ei saa aru, kuidas ilma praktikata õppida ära keel. Siis peab lihtsalt kõik laused pähe tuupima?

Fookusgruupiintervjuus nooremaeliste osalejatega ilmnes seegi, et oma igapäevaseks suhtluskeeleks, ja osade näidete põhjal ka töökeeleks, on vene keele kõrval ka inglise keel. Näiteks märkis üks intervjuueeritav, et suhtleb inglise keeles ka oma eestlastest kolleegidega (antud näide pärineb IT-valdkonnas töötavalt inimeselt):

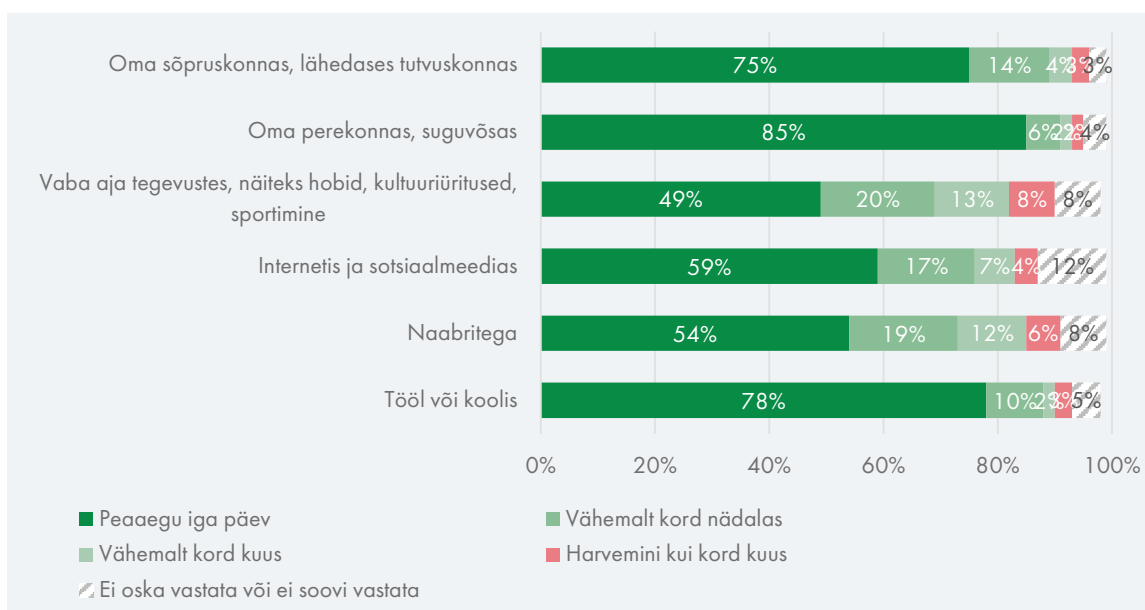
|| Vanematel ei olnud ka prioriteet eesti keel – enne 18nda eluaastani ma ei osanudki eesti keelt, koolis õppisin niipalju, et „kolm“ tuli ära. Nii et mul oli vanemate arvamus, et polegi nagu vaja, lisaks – milleks... keegi ei räägigi ümberringi eesti keelt, siis mul pole ju ka vaja; töö juures on inglise keel, sh eestlastega.

Oluline on märkida, et osalejad mitte ei väljendanud mitte vaenulikkust eesti keele vastu, vaid kombinatsiooni sellest, et eesti keele õpe on olnud – ja on ka praegu – puudulikult korraldatud, tänapäeval on piisavalt võimalusi võrrelda eesti keele õpetamise metoodikaid ja kvaliteeti mõne muu keele õpetamise ja kvaliteediga (sageli mitte eesti keele õpetamise kasuks), ei saada aru eesti keele sümbolväärtusest, vaid keeleoskust nähakse instrumentaalsena ja olukorras, kus eesti keelt ei ole loomulikult moel kusagil kasutada, ei teki ka arusaamist, miks seda õppida, kardetakse eksida või ollakse ka lihtsalt mugavustsoonis.

4.3.2. Suhtlus venelaste ja teiste vene keelt kõnelevate elanikega Eestis

Küsitlusele vastanute igapäevane suhtlusringkond on suuresti venekeelne (joonis 14). Kõige sagedamini (85%) toimub venekeelne suhtlus perekonnas ja suguvõsas, samuti töö- või koolikeskkonnas (78%) ning sõpruskonnas (75%). Üle poole vastanutest suhtleb venekeelsete elanikega igapäevaselt ka internetis ja sotsiaalmeedias (59%) ning naabritega vesteldes (54%). Sotsiaalmeedias ja internetis suhtlevad seejuures kõige sagedamini 45-59-aastased (58%) naised (64%). See-eest venekeelsete naabritega suhtlevad enim Tallinnas (46%) elavad mehed (55%) vanuses 45-59. Vähemalt kord nädalas toimub suhtlus enim vaba aja tegevustes (20%) ja niisamuti naabritega kokku puutudes (19%).

³⁵ Silmas tuleb pidada, et siinses uuringu ja integratsiooni monitooringute andmed ei ole üks-ühele täielikult võrreldavad tulenevalt erinevatest andmekogumismeetoditest, valimist, läbiviimise ajast jmt.

Joonis 14. Suhtlusaktiivsus venelaste ja teiste vene keelt emakeelena kõnelevate elanikega Eestis, viimase poole aasta jooksul.

Ka fookusgruupiintervjuudes tõid mitmed osalejad välja, et nende väheses eesti keele kasutuse taga on sagedasti vene keeles läbitud haridustee (enamikel juhtudel nõukogude ajal) ning asjaolu, et õpilasena ei tundud piisavat huvi eesti keele õppimise vastu. Näiteks täheldas üks 60-aastane intervjuueritav, et „*Vene kool, vene lasteaiad – ei olnudki eesti keele tunde, eesti keel ei huvitanud kedagi, kõik oli vene keeles.*“

Lisaks märkisid mitmed 55-60 aastased intervjuueritavad, et omal ajal õpingute kestel oli väga vähe eesti keele tunde või need puudusid sootuks:

Tallinnas keskkoolis ei olnudki üldse eesti keele õpetajat, nii et kooli lõpetamisel pandi põhikooli eesti keele hinded.

Mul on piisavalt negatiivne kogemus eesti keelega: ma olen Ida-Virumaalt ja õpetajaid omal ajal ei olnud. Õppisin 3. klassis kolm kuud eesti keelt, siis pikk vahe ja järgmine hetk 7. klassis, kus oli kohe 7. klassi programm. Keegi vahepeal midagi ei seletanud, ei õpetanud. (..). Kõik olid šokis. Õpetaja ka. Ta pidas vastu kolm kuud. Järgmine kord oli eesti keel 9. klassis 9. klassi programmi järgi. (..). Mõned suutsid lihtsalt tuimalt pähe tuupida, rääkida asjad ära nii, et ei saanud aru, mida ütlevad. Selline tase oligi.

Nagu on näidanud mitmed uuringud (vt Fishman 1991), mängib keel olulist rolli kogukonna identiteedi säilitamises ja tugevdamises. Seega võime eeldada, et määratlemata kodakondsusega Eesti elanike jaoks on vene keel nende esmaseks sotsiaalseks ja kultuuriliseks sidemeks. Samas võib vähene kokkupuude eestikeelse elanikkonnaga viidata teatavale sotsiaalsele kapseldumisele, kus suhtlusvõrgustik piirdub kindla keele- ja kultuurirühmaga. Oluline on silmas pidada, et segregatsioon on harva vaid ühe poole teadlik valik – see võib olla tingitud väga erinevatest aspektidest, struktuursetest, institutsionaalsetest, sotsiaalsetest jt barjääridest, mille osaks on geograafilised tegurid, harjumus, turvatunne, praktiline vajadus või selle puudumine, gruppide avatus üksteise suhtes jpm. Sotsiaalse integratsiooni teooriad (vt Berry 1997) rõhutavadki, et edukas lõimumine nõuab aktiivset osalemist, kuid samas ka seda, et see ei ole ühepoolne protsess.

5. Hoiakud Eesti suunal

Varasemad uuringud markeerivad, et kodakondsust mitte omavad isikud³⁶ tunnevad tuntuvalt nõrgemat psühholoogilist seotust Eestiga kui kodakondsed (vt Lauristin 2008). Sealjuures, kui eestipärast elulaadi peavad lõimumisel oluliseks ligi pooled eestlastest, tunneb samamoodi vaid veerand määratlemata kodakondsusega Eesti elanikest (EIM 2023). Et hoiakud Eesti riigi suunal mõjutavad nii lõimumisprotsessi kui ka ühiskondlikke ja poliitilisi hoiakuid üldisemalt, on oluline uurida määratlemata kodakondsusega elanike seotust Eestiga põhjalikumalt. Eestiga seotustunde analüüsimine võimaldab tuvastada ühelt poolt barjääre, mida määratlemata kodakondsusega Eesti elanikud kogevad, ning heita teisalt valgust nende tunnetusele oma positsioonist ühiskonnas.

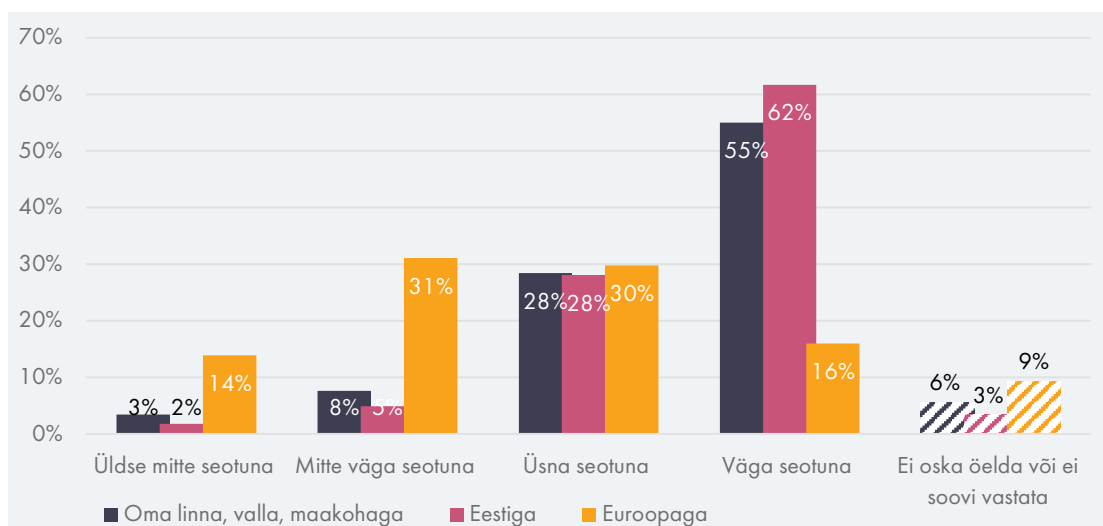
Käesolev peatükk keskendub sellele, kuidas määratlemata kodakondsusega Eesti elanikud hindavad oma seotust eri tasanditega – linna, Eesti ja Euroopaga – ning milline on nende usaldus institutsioonide vastu. Lisaks käsitletakse määratlemata kodakondsusega elanike hoiakuid oma staatuse ja positsiooni suhtes, informeeritust Eestis toimuvast ning samuti hinnanguid Eestis elamise positiivsetele ja negatiivsetele külgedele, pakkudes seeläbi ülevaadet määratlemata kodakondsusega inimeste kogemustest ja väljakutsetest.

5.1. Seotustunne Eestiga

Sotsiaalse identiteedi teooria kohaselt kujuneb inimese enesemääratlus osaliselt kuuluvusest sotsiaalsetesse gruppidesse, mis loovad „meie“ ja „nemad“ vastanduse (Tajfel & Turner 1979). Määratlemata kodakondsusega isikute puhul võib nende õiguslik staatus takistada samastumist elukohariigi sotsiaalsete gruppidega, mis omakorda nõrgestab kuuluvustunnet ja vähendab aktiivset osalust ühiskonnas. Kui aga elukohariigi institutsioonid ja kogukonnad soodustavad kaasavat poliitikat, võib see aidata kujundada tugevamat sidet ja positiivset sotsiaalset identiteeti elukohariigis. Tugev seotus riigiga on oluline nii üksikisiku heaolu, turvalisuse kui ka ühiskonna stabiilsuse ja sidususe vaatest. Seotustunne elukohariigiga osutab, kui hästi tuntakse end osana riigist ja ollakse valmis panustama riigi arengusse. Samuti omab seotustunne olulisust julgeoleku tagamise rakursist, vähendades võimalikku vastuvõtlikkust välismõjudele.

Ankeetküsitluses uurisime, milliseks hindavad vastajad oma seotust linna/valla/maakohaga, Eestiga ja Euroopaga üldisemalt. Tulemustest (joonis 15) nähtub, et enamik vastajatest tunneb end tugevalt seotuna nii oma elukohapõhise piirkonnaga (linn, vald, maakond) kui ka laiemalt Eestiga. Üle 80% märgib end olevat oma elukohaga vähemalt „üsna“ või „väga seotud“ ja ligikaudu 90% tunneb seesugust seotust ka Eestiga. Seega viitavad tulemused küsitletud sihtrühma ulatuslikule seotus- ja kuuluvustundele kodupiirkonna ning Eestiga laiemalt.

³⁶ 2022. aastal moodustasid määratlemata kodakondsusega isikud Eesti kodakondsust mitte omavatest Eesti elanikest 34%. Vt EIM 2023, lk 110.

Joonis 15. Seotustunne oma elukohapaigaga, Eesti ja Euroopaga.

Seotus Euroopaga on märkimisväärselt nõrgem: 45% vastanutest tunneb end Euroopaga kas „mitte väga seotuna“ või „üldse mitte seotuna.“ Sealjuures hindab 30% enda suhet Euroopaga „üsna seotuks“ ja 16% „väga seotuks“. See viitab, et regiooni- ja riigitasandil ollakse tugevamalt seotud kui laiemal, Euroopa tasandil. Soo löikes nähtub, et Euroopaga tunnevad end „väga seotuna“ naistest rohkem mehed (64%). See-eest Eestiga tajuvad seotust naised (47%) ja mehed (53%) pea võrdväärselt.

5.2. Usaldus institutsioonide suunal

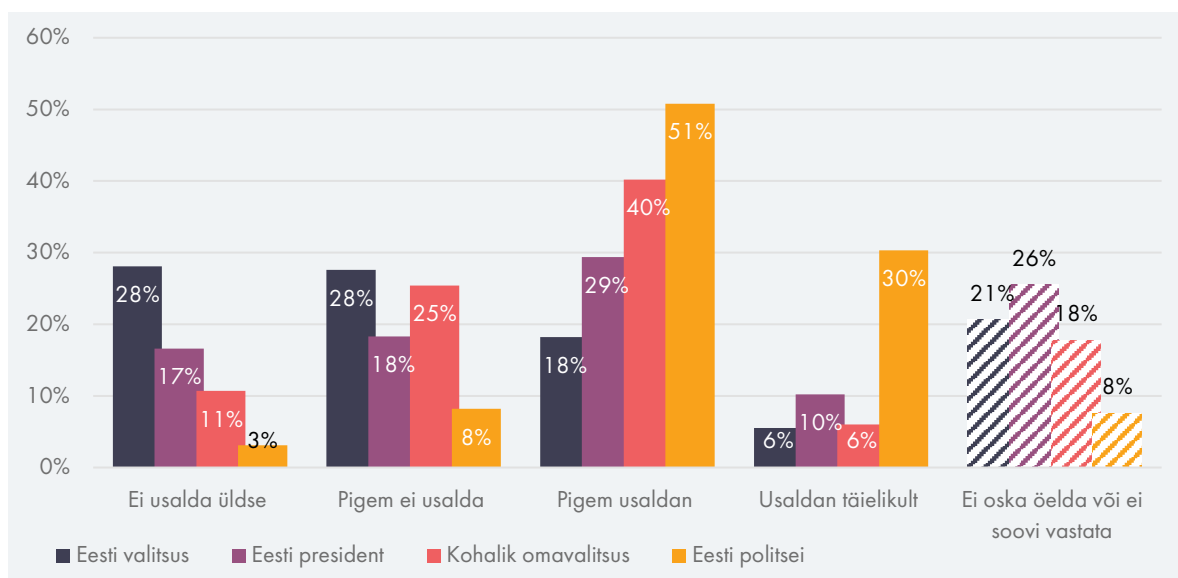
Institutsionaalse usalduse aluseks on inimeste hinnang institutsioonide läbipaistvusele, tõhususele ja õiglustundele (Mishler ja Rose 2001). Kui valitsus ei suuda pakkuda poliitikat, mis vastaks inimeste vajadustele, või kui seda tajutakse ebaefektiivsena, langeb usaldus märkimisväärselt. Usaldus avalike institutsioonide vastu on tugevalt seotud sotsiaalse sidususe ja demokraatlike väärtuste toimimisega. Kui inimesed usaldavad riiklikke institutsioone, tunnevad nad end suurema tõenäosusega kuuluvana ühiskonda ja osalevad aktiivsemalt selle poliitilises ja sotsiaalses elus. Määratlemata kodakondsusega isikute puhul võib aga usaldus olla madalam nende tajutud marginaliseeritud staatuse tõttu, mis võib ka süvendada sotsiaalset tõrjutust. Seega aitab nende usalduse uurimine mõista, kuidas institutsioonid saavad parandada kaasavust ja sidusust, edendades stabiilsemat ja õiglasemat ühiskonda.

Integratsiooni monitooringud on näidanud, et määratlemata kodakondsusega elanike usaldus riiklike institutsioonide vastu on viimase 12 aasta jooksul kasvanud, ent jääb endiselt madalamaks võrreldes Eesti kodanikega. Sealjuures 2020. aasta monitooringu andmetel on määratlemata kodakondsusega isikute usaldus presidendi, politsei, kohtusüsteemi ja kohaliku omavalitsuse vastu märkimisväärselt kasvanud võrreldes varasemate aastatega (EIM 2020). Samas on selle sihtrühma usaldus valitsuse ja Riigikogu vastu endiselt madalam, mis võib viidata teatud tõrjutuse või ebakindluse tunnetusele elukohariigi institutsioonide suhtes. See asjaolu ilmnas tugevalt ka uuringu kvalitatiivses analüüsis (vt nt ptk 3.5. narratiividest).

Uurisime seega, milline on nende usaldus kohaliku omavalitsuse, Eesti presidendi, valitsuse ja politsei vastu. Tulemustest (joonis 16) järeldub, et kõige suurem on loetletud institutsioonidest usaldus Eesti politsei vastu. Ligi 81% vastanutest tunneb usalduslikku suhet (kas pigem usaldades või usaldades täielikult) politsei suunal, samas kui vaid kümnendik (11%) vastas, et nad „pigem ei usalda“ või „ei usalda üldse“ politseid. Seevastu kohaliku omavalitsuse usaldus on ambivalentsem – pigem või täielikult usaldavad kohalikku omavalitsust ligi pooled (46%) ankeetküsitlusele vastanutest, samal ajal kui koguni 36% märkis, et usaldus omavalitsuse vastu pigem või täielikult puudub. Märkimisväärne osa (18%) seejuures ei osanud või ei soovinud sellele vastata. Kõige negatiivsemalt on KOV-ide suunal meelestatud Tallinnas elavad 45-59-aastased isikud. Soo löikes märgatavat erimeelsust suhtumises KOV-i ei esinenud.

Ka Eesti presidendi usaldamises puudub üksmeel: kui 39% vastanutest leiab end usaldavat presidenti, siis 35%-l presidendi vastu usaldus pigem või täielikult puudub. Sealjuures koguni 25,5% ei oska või ei soovi küsimusele vastata.

Küsitlustulemuste põhjal usaldatakse aga vähim Eesti valitsust. Üle poole (ligikaudu 56%) määratlemata kodakondsusega isikutest ei usalda, kas pigem või üldse valitsust, samal ajal kui vaid veerand pigem või täielikult usaldab. Selle küsimusele ei osanud või soovinud ka 21% osalenutest vastata. Vähim näitasid usaldust valitsuse vastu välja taas 45-59-aasta vanused isikud. Soo löikes olid naistest veidi kriitilisemalt meelestatud mehed, kellest 57% märkis usalduse puudumist Eesti valitsuse vastu pigem või täielikult.

Joonis 16. Usaldus institutsioonide suunal.

Seega avaldub tulemustest, et Eesti riigistruktuuridest on politsei enim usaldatud, kohalike omavalitsuste suunal on mõõdukas usaldus, presidendi suhtes on hoiakud ebakindlamad ning valitsus paistab olevat kõige vähem usaldatud institutsioon. Erinevused usalduse tasemes eri institutsioonide vastu viitavad seega vajadusele suunata suuremat tähelepanu kaasatuse parandamisele ja usaldusväärsuse tõstmisele. Siinkohal tuleb kindlasti veel silmas pidada, et madal usaldus teatud riiklike institutsioonide suhtes (nt valitsuse suunal) osa ei ole kuidagi eriline või eksklusiivne hoiak vaid määratlemata kodakondsusega isikute hulgas – üsna sarnaselt arvavad ka nt etnilistest eestlastest Eesti püsielanikud (vt täpsemalt nt EIM 2023).

5.3. Hoiakud enese positsioonist ja staatusest ühiskonnas

Määratlemata kodakondsusega isikute hoiakute uurimine enese positsiooni ja staatuse kohta ühiskonnas on oluline, sest see aitab mõista, kuidas tajutakse oma rolli riigis ning millised tegurid mõjutavad kuuluvust ja kaasatust. Habermasi kommunikatiivse tegevuse teooria kohaselt on ühiskonna sotsiaalne sidusus ja demokraatlik stabiilsus sõltuvad inimeste võimalusest osaleda avalikus sfääris võrdsetel alustel (Habermas 1984). Kui määratlemata kodakondsusega isikud tajuvad, et nende hääl ei ole kuuldav või nende staatus ühiskonnas on madalam, võib see pidurdada nende osalust demokraatlikes ja ühiskondlikes protsessides, mis omakorda mõjutab negatiivselt lõimumist või ühiskonnaga laiemat sidustumist. Seejuures on tähelepanuväärne, et sotsiaalse kapitali teooria alusel (Bourdieu 1986) kujundavad inimese staatust ja positsiooni ühiskonnas ligipääs võrgustikele, ressurssidele ja tunnustusele. Määratlemata kodakondsusega Eesti elanike potentsiaalselt tajutav madal sotsiaalne kapital võib viidata barjääridele, mis takistavad nende täielikku kaasatust ning suurendavad sotsiaalse tõrjutuse riski. Selle uurimine võimaldab hinnata, kuidas parandada nende ligipääsu majanduslikele ja kultuurilistele ressurssidele, et toetada sotsiaalset liikuvust ja ühiskondlikku kaasatust.

Vaatasime seega ankeetküsitluses määratlemata kodakondsusega isikute hoiakud enese positsiooni ja staatuse kohta Eestis. Küsisime nende nõustumist või mittenõustumist kolmele väitele: 1) Eesti riik kaitseb minu õigusi ja pakub võrdselt avalikke hüvesid, 2) Tunnen uhkust nähes lehvimas Eesti lippu ning 3) Mul ei ole võimalust mõjutada ühiskonda.

Neid väiteküsimusi küsitakse regulaarselt ka integratsiooni monitooringutes, kusjuures lipu ja uhkusega seotud küsimus on seal ennekõike kasutusel riigiidentiteedi kandjate osakaalu mõõtmiseks. Meie uuringu ja ankeetküsitluse kontekstis markeerivad vastused neile küsimustele, kuidas tunnetatakse Eestis elades oma õigusi ning millistena nähakse enda võimalusi midagi ühiskonnas muuta või mõjutada (nõ agentsust). Seejuures reflekteerib küsimusteplokk teatud mõttes samastumist ja ühtekuuluvustunnet seesuguse riigi- ja kultuurispetsiifilise sümboliga nagu seda on Eesti lipp. Vastused esitatud küsimustele on välja toodud allpool ja joonisel 17.

Eesti riik kaitseb minu õigusi ja pakub võrdselt avalikke hüvesid

Ligikaudu pooled (49%) vastanutest märgivad, et on „pigem nõus“ või „täiesti nõus“ väitega, et Eesti riik tagab neile võrdselt avalikud hüved ja kaitseb nende õigusi. Seejuures umbes 37% jääb selles osas eriarvamusele vastates, et nad pigem või üldse ei nõustu sellega. Selline jaotus näitab, et ehkki ligi pooltel määratlemata kodakondsusega Eesti elanikest on riigi suhtes positiivne hoiak, ei tunnetata üsna suur osa võrdsust ega piisavat õiguskaitset. Axel Honneth'i (1995) kohaselt on inimese identiteedi ja sotsiaalse kuuluvuse tunnetuse keskmes tunnustuse kogemine kolmes võtmemõõtmes: õiguslikus (võrdsus seaduse ees), sotsiaalses (kogukonna liikmena väärtustamine) ja individuaalses (inimesena väärtustamine lähisuhetes). Määratlemata kodakondsusega isikute osaline rahulolematust viitab võimalikule puudujäägile nende õiguslikus või sotsiaalses tunnustuses, mis võib takistada nende täielikku lõimitust ja tekitada sotsiaalset distantseerumist. Kui inimesed ei tunne, et nende õigusi kaitstakse võrdselt, võib see õõnestada nende usaldust riigivõimu vastu ja vähendada nende panust ühiskonda. Seega on tunnustuse puudumine mitte ainult individuaalne, vaid ka strukturealne probleem.

Tunnen uhkust nähes lehvimas Eesti lippu

Benedict Andersoni kujuteldava kogukonna teooria (Anderson 2006) kohaselt esindavad rahvusriigid ja nende sümbolid ühist ettekujutust jagatud kuuluvusest, mis võib haarata ka neid, kes pole selle riigi kodanikud, kuid tunnevad end kultuuriliselt või emotsionaalselt sidustatuna. Riiklikud sümbolid, nagu lipp või riigihümn, loovad ühtsuse tunde ja tugevdavad kogukondlikku identiteeti, mis võib ulatuda üle juriidiliste piiride. Seega toimivad need riigi sümbolid sillana, mis ühendab inimesi nende elukohariigiga, pakkudes kultuurilist ja emotsionaalset kuuluvust, isegi kui formaalne kodakondsus puudub.

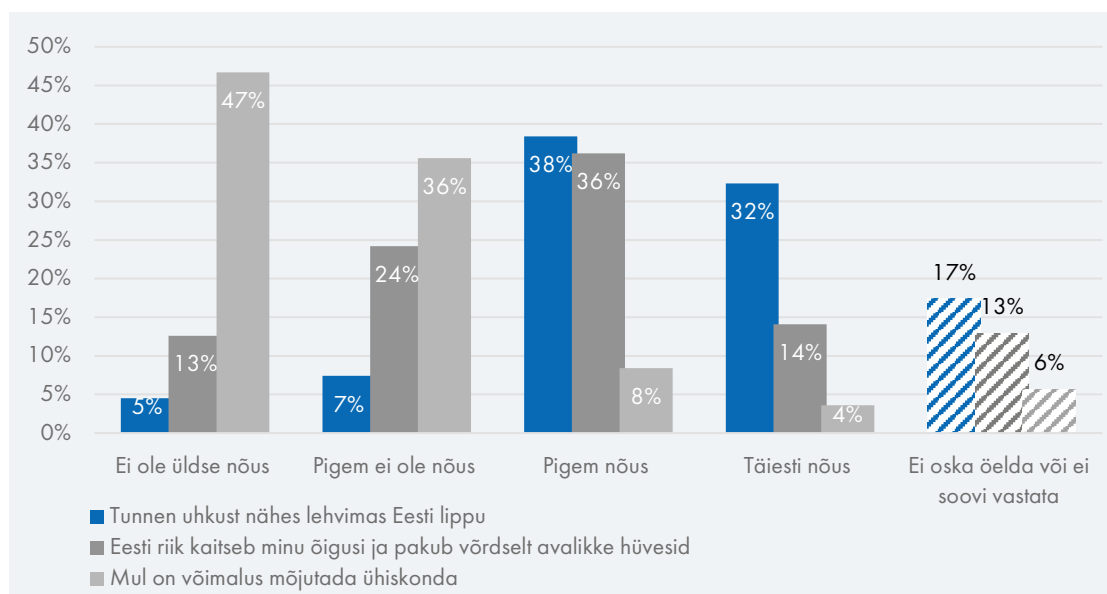
Tulemused näitavad, et ligikaudu 70% vastajatest tunneb kas tugevat või mõõdukat uhkust Eesti lippu lehvimas nähes. Seejuures üksnes 12% väljendab vastupidist hoiakut (ei tunne üldse või pigem ei tunne uhkust). Need tulemused viitavad tugevale sidemele Eesti sümbolitega. Lipu nägemine tekitab paljudes rahvuslikku eneseuhkust, hoolimata sellest, et muude küsimuste puhul on hoiakud riigiinstitutsioonide suhtes olnud kõhklevamad ja kriitilisemad. Ka varasemad uuringud (vt EIM 2023) on näidanud, et suur osa (77%) muust rahvusest Eesti püsielanikest on Eesti lipu vastu uhkust tundmisega kas pigem või täiesti nõustunud. Etnilistest eestlastest on seesugust tunnet väljendanud 92% küsitluteest (EIM 2023).

Mul ei ole võimalust mõjutada ühiskonda

Üle 80% ankeetküsitlusele vastanutest on nõus või pigem nõus väitega, et neil puudub võimalus mõjutada ühiskonda. See tähendab, et valdav enamus tunnetab, et neil puudub võimalus ühiskonnas kaasa rääkida, ja vaid umbes 12% arvab vastupidist. Need tulemused on olulised, kuna kui inimesed ei näe end aktiivsete ühiskonna kujundajatena ja ei tunne, et nad saaksid kuidagi parata sellesse, mis ühiskonnas toimub, võib see pikas perspektiivis kaasa tuua ka võõrandumistunde.

Melvin Seeman (1959) on oma artiklites selgitanud, kuidas tunne oma mõju(võimu) puudumise kohta ühiskondlikes protsessides toob kaasa võõrandumise nii riigist kui ka laiemast kogukonnast. Seemani järgi koosneb võõrandumine viiest mõõtmest: võimetus (*powerlessness*), tähendusetus (*meaninglessness*), normitus (*normlessness*), eraldatus (*isolation*) ja enesest võõrandumine (*self-estrangement*). Siin

analüüsivad tulemused osutavad just võimetusele, mille puhul inimesed tunnevad, et nende tegevus ei oma mõju poliitilistes või ühiskondlikes protsessides. See tunne võib aga viia passiivsuse ja usaldamatuse suurenemiseni, mis omakorda õõnestab demokraatliku osaluse aluseid.

Joonis 17. Hoiakud enese positsioonist ja staatusest Eesti ühiskonnas.

Kokkuvõttes võib järeldada, et riigi pühendumusse õiguste kaitsmisele ja võrdsete avalike hüvede tagamisele suhtutakse määratlemata kodakondsusega isikute hulgas mõõdukalt – seda seisukohta jagab veidi üle poole vastanutest. Samal ajal tunnetatakse Eesti lipu kui rahvusliku sümboli üle valdavalt uhkust, mis viitab tugevale emotsionaalsele sidemele Eesti riigiga. Siiski valitseb määratlemata kodakondsusega Eesti elanike seas veendumus, et üksikisikul puudub tegelik võimalus ühiskonna arengut mõjutada. See viitab osaliselt ühiskondliku tõrjutuse kogemusele, mis vähendab tegutsemisvõimet ja süvendab passiivsust. Krooniline sotsiaalne tõrjutus nõrgestab toimetulekuressursse ning suurendab resigneerumist (Williams 2009). Lisaks võib see süvendada võõrandumist, abitust ja tunnet, et inimene on väärtusetu, samuti vähendada usku oma hääleõigusesse ühiskonnas (Williams ja Zadro 2001). Selline seisund võib omakorda viia tegutsemistahte ja järjekindluse vähenemiseni, sealhulgas poliitilise apaatia, abituse ja allaandmiseni (nt Bhanji jt. 2020). See rõhutab omakorda vajadust suurendada kaasatust ja pakkuda toetavat keskkonda, et vähendada ühiskondlikku tõrjutust ja tugevdada inimeste usku oma võimesse ühiskonda panustada.

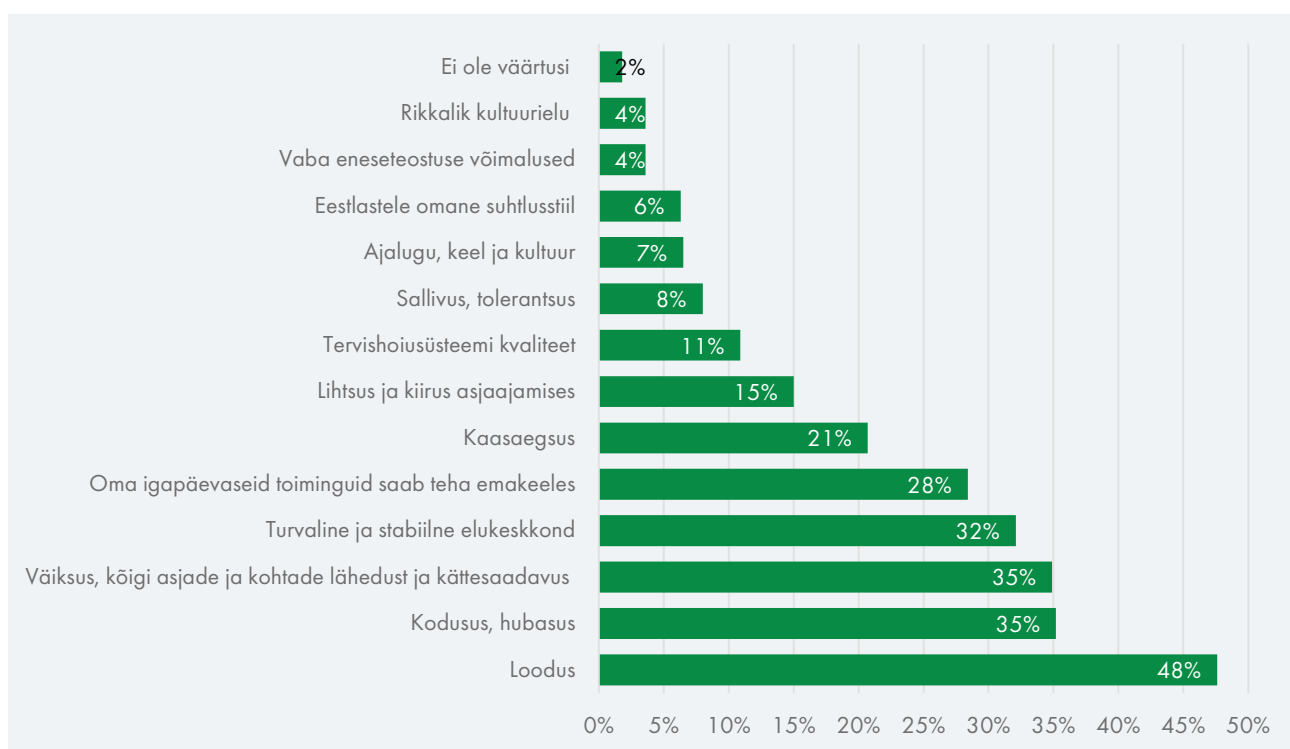
5.4. Eestis elamise plussid ja miinused

Määratlemata kodakondsusega isikutelt Eestis elamise positiivsete ja negatiivsete aspektide uurimine on oluline, sest see võimaldab hinnata nende kogemusi, tajutud õiglust ja kaasatust ühiskonnas, pakkudes mh väärtuslikku teavet ka Eesti lõimumispoliitika tõhususe kohta. Honnethi (1995) järgi on indiviidi sotsiaalne heaolu tihedalt seotud emotsionaalse, õigusliku ja sotsiaalse tunnustusega. Kui määratlemata kodakondsusega elanikud tunnetavad Eestis elamise juures teravamalt negatiivseid tahke, võib see viidata süsteemsetele probleemidele, nagu diskrimineerimine (objektiivne või tunnetuslik) või sotsiaalne tõrjutus, mis takistavad nende täielikku lõimumist ja kuuluvustunnet.

Palusime vastajatel kõigepealt välja tuua kolm kõige olulisemat väärtust Eestis elamise juures (joonis 18). Väärtuste puhul nimetatakse enim looduslähedust: peaaegu pooled vastajatest (48%) peavad loodust Eestis elamise juures suurimaks väärtuseks. Viimast võib selgitada asjaoluga, et looduskeskkond võimaldab pakkuda inimestele apoliitilist kuuluvustunnet ja identiteeti, isegi kui isik ei oma kodakondsust. Määratlemata kodakondsusega inimesed võivad väärtustada loodust kui midagi, mis on universaalne ja

kaasav, pakkudes neile võimalust siduda end riigiga viisil, mis ei sõltu nende juriidilisest staatusest, poliitilistest või maailmavaatelistest tõekspidamistest vmt.

Lisaks loodusele tuuakse Eesti puhul välja kodusust ja hubasust (35%) ning riigi väiksusest tulenevat igapäevaste asjade lähedust ja kättesaadavust (35%). Üle kolmandiku (32%) vastanutest leiab, et Eestis elamise üheks peamiseks hüveks on turvaline ja stabiilne elukeskkond. Samuti peetakse oluliseks võimalust ajada oma igapäevast elu emakeeles (28%). Kaasaegsust (21%) ning lihtsust ja kiirust asjaajamises (15%) nähakse samuti oluliste väärtustena, kuigi eelnevast pisut vähemal määral. Vähem märgitakse positiivsete aspektidena ka tervishoiusüsteemi kvaliteeti (11%) ning sallivust ja tolerantsust. Niisamuti ajalugu, keelt ja kultuuri (7%), eestlaste suhtlusstiili (6%) ning vaba eneseteostuse ja rikkaliku kultuurielu võimalusi (mõlemad 4%). Vaid väike osa vastanutest ei näe üldse mingeid väärtusi (1,8%). Vastuse „muu“ (45 vastajat) all toovad vastajad välja enim Eesti olulisust kodu- või sünnimaana, vastates näiteks nõnda: „*See on minu kodumaa, minu armastatud riik. Kodus on alati parem, isegi vaatamata raskustele ja rahulolematusele.*“ (vt ka avatud vastustest ilmnenu narratiive ptk 3.5).

Joonis 18. Eesti peamised väärtused.

Kokkuvõttes kerkivad Eesti puhul positiivsete väärtustena esile eelkõige loodus, väiksusest tingitud mugavus ning turvaline ja stabiilne elukeskkond. Seega peetakse väärtusteks pigem elukeskkonna kvaliteeti, hubasust ja argielulist mugavust kui kõrgetasemelisi teenuseid või kultuurilist mitmekesisust. Ka mitu uuringut (vt Hofstede 2001) on viidanud asjaolule, et kui inimesed tajuvad ühiskonna kultuurilist või poliitilist keskkonda endale võõrana või eksklusiivseks, pööratakse rohkem tähelepanu universaalsematele, jagatud väärtustele, nagu loodus või elukohariigi objektiivne suurus.

Lisaks positiivsele palusime vastajatel välja tuua ka kolm peamist negatiivset külge Eestis elamise juures (joonis 19). Peamiste puudustena tuuakse enim (45%) välja ebavõrdsust. See viitab taaskord tunnetuslikule sotsiaalsele pingele – määratlemata kodakondsusega Eesti elanikud tunnetavad, et neil puuduvad ühiskonnas võrdsed võimalused, samaväärne suhtumine Eesti kodanike või eestlastega ja/või võrdne ligipääs ressurssidele.

Ebavõrdsust kui puudust Eestis elamise juures rõhutati ka fookusgrupi intervjuudes:

Ma ju ka tegelikult ei taha kusagile minna – ma olen siin sündinud, siin on mu juured, see on mu kodumaa..., aga need, kes valitsevad, püüavad mulle öelda, et mul pole õigust siin elada, sest ma olen venekeelne, sest mu juured on kusagil Venemaal – ma ei teagi neid sugulasi seal.. Ma saan aru, et ma käiks ja sülitaks kellelegi näkku või astuks kellelegi jala peale, aga te mind ju ei teagi, aga juba ei salli... Kui ma olin väike, siis mõtlesin, et nii tore, et olen venelane, mul on nii vedanud. Keegi ei öelnud, et on halb olla venelane. Nüüd 30 aastaga, olen hakanud tundma ennast valena, isegi mina, täiskasvanud inimene, ma ei ole loll, ei ole vähe lugenud, aga tunnen ennast Eestis nagu mingi invaliid. Riik on minuga seda teinud, et ma tunnen ennast mitteväärikalt. Ma olen venelane – aga ma ei ole kindel, et ma oskaks Venemaal elada – mul on teine mentaliteet, aga mind survestatakse, sest siin kõik ütlevad, et ma olen nii alaväärne – miks?

Samuti nähakse Eesti puhul ühe peamise puudusena paljude teenuste kättesaadavust üksnes eesti keeles (35%), mida toodi esile ka fookusrühma intervjuudes.

Lisaks peetakse oluliseks puuduseks vaesus (35%), mis võib viidata sotsiaalmajanduslikele raskustele, millega paljud sihtrühmast peavad igapäevaselt toime tulema. Ehkki 11% vastanutest tõi tervishoiusüsteemi kvaliteedi esile ühena Eestis olevatest hüvedest, leiab ca üks kolmandik vastajatest (31%), et see on Eestis elamise juures ka oluliseks puuduseks.

Tulemustest nähtub, et ka Eesti kliima (25%) – vähene päikesepaiste ja soojus – on paljudele psühholoogiliselt või füüsiliselt koormavaks teguriks. Ksenofoobia (11%) välja toomine aga näitab, et märkimisväärne osa näeb probleemina teatud vaenulikkust või eelarvamusi teiste rahvuste suhtes. Osa (10%) aga ei näe üldse puudusi, mis näitab, et hinnangud on väga varieeruvad. Ülejäänud puudused, nagu igavus, sündmustevaesus (5%), vähesed väliskontaktid (4%) ja liikumisvõimaluste vähesus (3%), jäävad marginaalsemaks. Väike osa nimetab provintsslikkust, ääremaisust või eestlaste suhtlusstiili puudusena, mis on kontrastiks väärtuste kohta esitatud arvamustega (kus suhtlusstiili vähesel määral ka väärtustati).

Joonis 19. Eesti peamised puudused.

Vastuse „muu“ all tuuakse avatud vastusena esile peamiselt diskrimineerimist ja vaenulikku suhtumist inimestesse, kriitikat valitsuse ja poliitikute suunal, elukallidust ja madalaid sissetulekuid, sotsiaalseid ja

infrastruktuuriga seonduvaid murekohti, aga ka kiindumust kodumaasse ja ümbritsevasse loodusesse. Näiteks märgitakse Eestis elamise puudusena järgmist:

Venekeelsete inimeste mitteastamine ja isikliku arvamuse keelamine, mis ei kattu üldlevinud arvamusega.

Praegusel hetkel teeb murelikuks ainult majanduslik olukord: hinnatõus, mis ei vasta keskmise palga tõusule, ja kasvav tööpuudus.

Kokkuvõtvalt järeldub, et kui Eestis elamise väärtuste hulgas paistab tugevalt silma looduslähedus, turvalisus, hubasus ja igapäevaeluga seotud mugavused, siis puuduste seas domineerib sotsiaalmajanduslik mõõde: ebavõrdsus, vaesus ja keelebarjäär. Samuti ilmneb rahulolematust tervishoiu kvaliteedi ja Eestile omase kliimaga. Erinevalt väärtuste loetelust, mille eesotsas domineerivad keskkond ja turvaline elukorraldus, toob puuduste nimistu selgemalt välja ühiskondlikud pinged ja suunatud kriitika konkreetsete teenuste (nt tervishoid) ning sotsiaalmajanduslike olude (ebavõrdsus, kõrged maksus, madalad palgad) suunal.

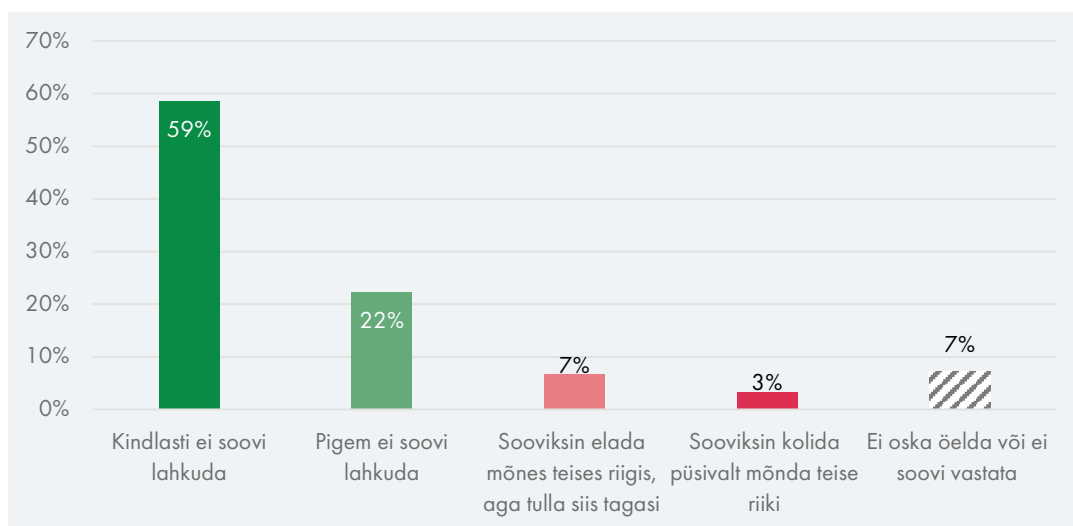
5.5. Eestisse elama jäämise või lahkumise soov

Määratlemata kodakondsusega inimeste tulevikuplaanide uurimine on enamasti olnud oluline osa Eesti lõimumispoliitika vaatenurgast, sest see võimaldab hinnata, mil määral nad tunnevad end riigi osana ja milliseid takistusi kogevad. Sotsiaalse integratsiooni teooria (Durkheim 1897) kohaselt on tugev seotus kogukonna ja riigiga kriitilise tähtsusega, et vähendada sotsiaalset eraldatust ja luua ühtne ühiskond. Kui määratlemata kodakondsusega Eesti elanikud näevad oma tulevikku Eestiga seotuna, näitab see teatud määral ka lõimumispoliitika edukust ning aitab kaasa sotsiaalse sidususe ja poliitilise stabiilsuse tugevdamisele. Vastupidisel juhul, kus inimesed tunnevad end tõrjutuna või kaaluvad lahkumist, viitab see võimalikule süsteemsele ebaõnnestumisele, mille tagajärjel võivad suurenedagi nii sotsiaalsed pinged kui ka riigi julgeolekuohud. Lisaks toetab relatiivse deprivatsiooni teooria (Gurr 1970) ideed, et tajutud ebavõrdsus ja tõrjutus võivad viia rahulolematuse ja vastandumiseni, mis võib pikemas perspektiivis ohustada ühiskonna sidusust.

Küsimusele, kui võrd määratlemata kodakondsusega inimesed näevad oma tulevikku seotuna Eestiga, näitavad tulemused, et 59% vastanutest on seisukohal, et nad ei soovi Eestist lahkuda (joonis 20). Seejuures 22% leiab, et nad „pigem ei soovi“ mujale elama suunduda. See tähendab, et üle 80% määratlemata kodakondsusega inimestest on praeguse seisuga orienteeritud Eestisse jäämisele ning tunnetavad Eestit oma elukohariigina.

Enim märkisid oma soovi Eestist pigem või kindlasti mitte lahkuda 45-59-aastased, kellest üksnes 11% on elanud väljaspool Eestit rohkem kui kuus kuud järjest. Ka fookusgrupiintervjuudes rõhutasid mitmed intervjuueeritavad oma soovi Eestisse elama jääda: „*Kui müüks kogu vara maha, siis saaks küll põhimõtteliselt mujal kinnisvara ja selle kaudu mõnes kohas ka kodakondsuse, aga ma ei taha – ma armastan Eestit.*“.

Vaid väike osa vastajatest kaalub teisi elukohti väljaspool Eestit: 7% märkis, et sooviks ajutiselt elada mõnes teises riigis, ent naasta mõne aja möödudes Eestisse, samas kui üksnes 3% soovib kolida alaliselt mujale elama. Lisaks märkis vähem kui kümnendik (7%) vastajatest ei oska öelda või ei soovi vastata. Siin võib rolli mängida ebakindlus isiklikus elus või majanduslikus olukorras, aga ka lihtsalt selgusetus tuleviku ees.

Joonis 20. Tuleviku seotus Eestiga (kas sooviks Eestist lahkuda, püsivalt mujale elama asuda või mitte).

Vastuse „muu“ all jagasid mitmed vastajad oma hirmu sunniviisilise lahkumise eest. Näiteks vastati järgmiselt: „Riik annab igal võimalikul viisil märku, et ma pole talle vajalik. Võib-olla jõuab see kunagi välja küüditamiseni või sunnitud lahkumiseni“ ning „Ma ei taha, aga riik annab mõista, et peaksin“. Samuti toodi lahkumist tingivate põhjustena esile diskrimineerimist ja valitsuse negatiivset meelestatust MKE-de ja Venemaa suunal: „Ühest küljest jah, sinna, kus ei ole russofoobiat, ja kus valitsus seab esikohale oma riigi ja rahva heaolu“ ning „Kui venekeelse elanikkonna vastu suunatud surve jätkub, kaalun tõsiselt lahkumist“. Välja toodi ka seda, et Eestist ei soovita lahkuda kõrge vanuse ja Eestis elavate lähedaste tõttu.

Kokkuvõtlikult peegeldavad tulemused, et Eestisse elama jäämise soov on valdavalt suur ning isegi need, kes kaaluvad välismaale minekut, ei plaani seda teha jäädavalt. See näitab, et vaatamata kodakondsuse hetkelisele staatusele on määratlemata kodakondsusega isikute sotsiaalne ja kultuuriline side Eesti ühiskonna ja riigiga märkimisväärselt tugev. Nagu aga ka varasemates peatükkides, tuleb ka siinsetegi tulemuste tõlgendamisel arvesse võtta seda, et Eestist soovivad teatud määral lahkuda ka eestlased, st lahkumisplaanid ei esines eksklusiivselt ainult määratlemata kodakondsusega isikutel.

5.6. Informeeritus ja meediakasutus

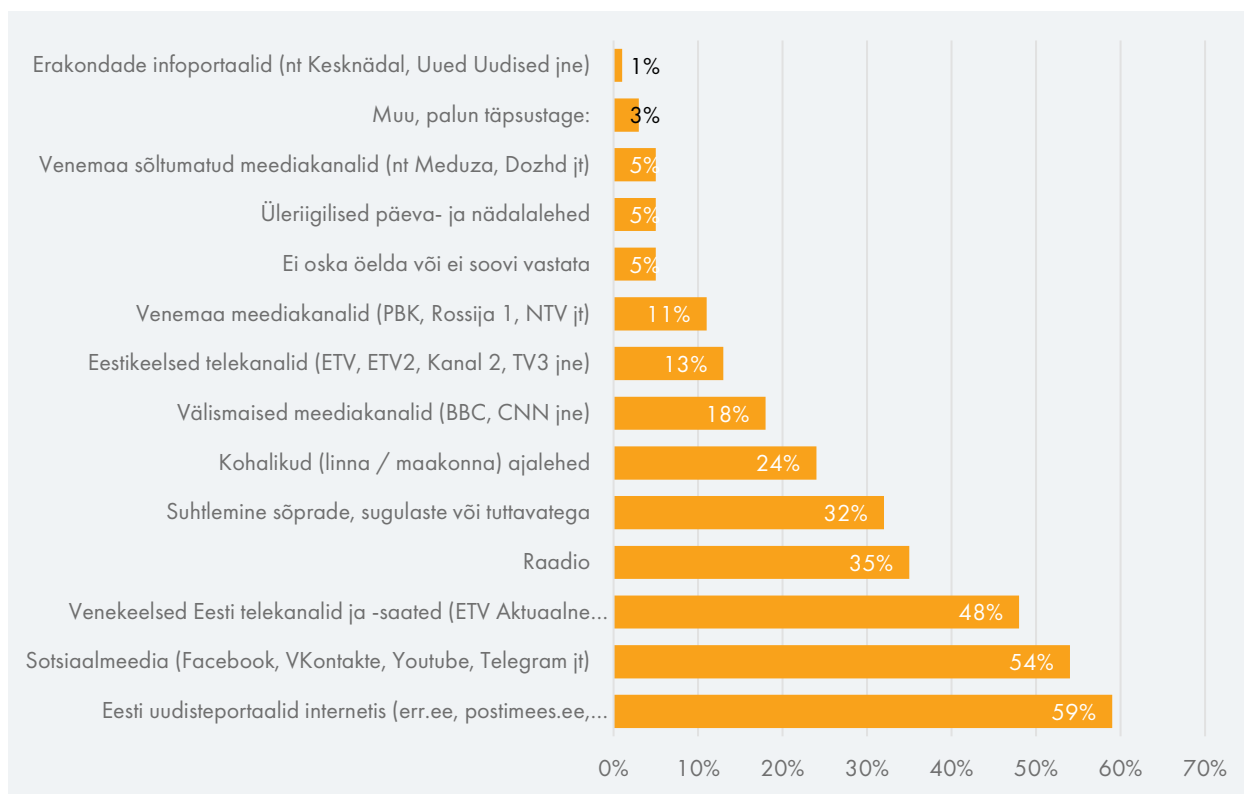
Varasemad uuringud (vt Kaitseministeerium 2020) märgivad, et võrreldes eestlastega hindavad muudest rahvustest elanikud ja määratlemata kodakondsusega elanikud Eesti elus toimuvaid muutusi kriitilisemalt. Kui 2020. aasta uuringu tulemusena tunnetasid olukorra halvenemist Eestis 17% eestlastest, siis määratlemata kodakondsusega isikutest tundis samamoodi 36%. Viimane on muuhulgas üks põhjustest, miks on oluline uurida lähemalt määratlemata kodakondsusega Eesti elanike igapäevast informeeritust riigis toimuvast ning nende eelistatud infoallikaid. Esmalt uurisime vastajatelt, kui hästi nad tunnevad end informeerituna kodukohas (lind/maakond) ning Eestis laiemalt toimuvast. Vastustest avaldub, et 56% hindab oma informeeritust kodukohas toimuvast „pigem heaks“ ja 27% „väga heaks“. Ka informeeritust Eestis toimuvast peavad vastajad kõrgeks: koguni 82% leidis, et on Eestis toimuvaga „pigem hästi“ või „väga hästi“ kursis.

Samuti palusime vastanutel märkida enda jaoks olulisemad infokanalid, mida nad kasutavad uudiste ja teadmiste hankimiseks. Iga vastaja sai valida kuni viis peamist teabeallikat. Tulemused näitavad (joonis 21), et enim peetakse oluliseks Eesti veebipõhiseid uudisportaale (eesti ja vene keeles), nagu ERR, Postimees ja Delfi, mille valis 59% vastanutest. Ligi pooled (54%) töid enda jaoks oluliste teabeallikatena esile sotsiaalmeediat, näiteks Facebook'i, VKontakte, YouTube'i ja Telegram'i. Sotsiaalmeediat peeti peamiseks infokanaliks eelkõige 45–59-aastaste vanuserühmas, kus seda märkis 49% vastanutest. Sotsiaalmeediat võidakse kasutada nii valiidsete, faktidel baseeruvate infomaterjalide jagamiseks, aga ka eksliku info levitamiseks ja avaliku arvamuse sihipäraseks manipuleerimiseks. Mitmed uuringud näitavad,

et kuigi valeinfo levik puudutab kõiki vanuserühmi, on keskealised inimesed tõenäolisemad sellise sisu jagajad võrreldes nooremate vanuserühmadega (Guess, Nagler ja Tucker 2019). Lisaks pööravad keskealised ja vanemad inimesed vähem tähelepanu valeinfo tuvastamisele ning on seega hõlpsamini polariseeritavad (Notley jt. 2021), mistõttu võib väärar ja eksitaval teabel olla nende jaoks ebaproportsionaalselt suur mõju.

Lisaks sotsiaalmeediale töid ligi pooled (48%) vastajad enda jaoks oluliste infokanalitena esile venekeelsed Eesti telekanaleid ja -saateid, nagu venekeelne „Aktuaalne kaamera“ ja „ETV+.“ 35% vastajatest peab enda jaoks uudiste ja teadmiste hankimiseks oluliseks raadiot ja 32% loeb olulisteks uudistevahendajateks sõpru, sugulasi ja tuttavaid. Enim teevad seda kusjuures mehed (57%) vanuses 45–59 (48%). Seejuures 11% vastanutest tõi välja peamiste infoedastajatenä ka Venemaa meediakanalid (nt „PBK,“ „Rossija 1“). Venemaa meediakanalid nimetasid enim mehed (68%) vanuserühmades 45–59 (54%) ja 60–74 (24%). Sealjuures 36% Venemaa meediakanalid nimetanutest märkis, et saavad enda hinnangul eesti keelest küll aru, aga räägivad vähe ja 32%, et saavad veidi keelest küll aru, ent ei räägi seda. 15% Venemaa meediakanalid olulise infoallikana välja toonutest tunnistas aga, et ei räägi eesti keelt üldse. Venemaa sõltumatuid meediakanalid, nagu Meduza ja „Dozhd“, mainis 5% ankeetküsitluse täitnutest.

Peale selle märgiti valikvariandi „muu“ (52 vastajat) all avatud vastustena, et avalikku meediat ei jälgita üldse või koguni välditakse, kuivõrd ei soovita end „negatiivse teabe,“ sh „sõjauudistega,“ koormata. Lisaks viidati mõnedes üksikutes vastustes Eesti meediakanalite väidetavale kallutatusele, sõnastades oma hinnangu näiteks järgmiselt: „Eesti propagandat ma ei järgi,“ ning „Eesti propaganda on täis valesid“.

Joonis 21. Kõige olulisemad meediakanalid infoallikana ning uudiste ja teadmiste hankimise vahendina.

Varasemad uuringud (vt Pearce jt 2020) on välja toonud, et marginaliseeritud grupid tunnevad sageli, et nende kogemusi ei kajastata piisavalt või õiglaselt peavoolumeedias, mis vähendab nende usaldust traditsioonilise meedia vastu ja tõstab alternatiivsete platvormide, nagu sotsiaalmeedia, atraktiivsust. Küsitlustulemustest võib järeldada, et määratlemata kodakondsusega elanike informeeritus ja meediatarbimise eelistused Eestis on küllaltki mitmekesised ja peegeldavad osalust erinevates sotsiokultuurilistes võrgustikes, mis mõjutavad inimeste usaldust erinevate infokanalite vastu, nende

keeleoskust, soovi mitmekesise info järele jne. Suur osa vastajatest hindab end hästi informeerituks nii kodukohas kui ka Eestis laiemalt toimuvast ja märgib peamiseks teabeallikateks valdavalt veebipõhiseid uudisportaale ning sotsiaalmeediakanaleid.

Seejuures on eelnevad analüüsid (vt EIM 2023), mis on uurinud ja võrrelnud eesti- ja venekeelse elanikkonna meediakasutust ja usaldust meedia vastu välja toonud, et venekeelne auditoorium (keelepõhises uurimisgrupis olid esindatud ka määratlemata kodakondsusega isikud), kasutavad erinevaid meediakanaleid sõltuvalt infovajadusest. Sealjuures eestikeelse meedia tarbimise peamiseks eesmärgiks on venekeelse auditooriumi jaoks pääseda ligi Eesti inforuumile. Samuti kurdetakse, et kohalik venekeelne meedia jääb eestikeelsest maha nii operatiivsuse kui ajakirjandusliku kvaliteedi poolest. Venekeelsete telesaadete puhul peetakse seejuures oluliseks kultuuri- ja naljasaateid, et säilitada side emakeelse kultuuriga. Samuti on rahulolematust väljendatud Eesti venekeelse meedia keelekasutuse ja halva tõlkekvaliteedi osas, mis ei vasta haritud venekeelse auditooriumi nõudmistele. See viitab sellele, et Eesti venekeelne auditoorium, sealhulgas määratlemata kodakondsusega elanikud, tajuvad Eesti meediamaastikku mitmetahuliselt – ühelt poolt nähakse eestikeelset meediat kui ligipääsu Eesti inforuumile, teisalt aga tuntakse rahulolematust kohaliku venekeelse meedia kvaliteedi osas. Seetõttu on jätkuvalt oluline tegeleda Eestis venekeelse meedia sisu kvaliteedi parandamisega ja infokanalite järjepideva arendamisega, et tagada kõigile elanikele võrdne ja usaldusväärne ligipääs kvaliteetsele teabele.

6. Klasteranalüüs

Eelnevates peatükkides analüüsisime määratlemata kodakondsusega isikuid peamiselt kirjeldava statistika põhisel – see tähendab, vaatasime üldisi tulemusi kogu sihtrühma põhjal, eristades vastavalt vajadusele ka mõned kitsamad alarühmad täpsema võrdluse tegemiseks (nt soo, vanuse, regiooni jm põhjal). Siinses peatükis analüüsisime määratlemata kodakondsusega isikute sihtrühma lähtuvalt nende sarnastest omadustest ja hoiakutest riigi ja poliitika suhtes, jaotades vastajate erinevatesse analüütilistesse rühmadesse ehk klasteritesse. Klasterite moodustamise eelis võrreldes tavapärase kirjeldava statistika analüüsimisega on see, et see võimaldab tuvastada sihtrühma sees peituvaid mustreid ja alarühmi, mis muidu võivad jääda analüüsi käigus avastamata. Näiteks aitab klasteranalüüs mõista, millised sarnased tunnused või takistused kodakondsuse omandamisel ühendavad kindlaid isikute gruppe, ning võimaldab läheneda nende vajadustele sihipärasemalt ja tõhusamalt. Selline analüüs annab võimaluse luua konkreetsemad ja praktilisemad poliitikasoovitused või tegevusplaanid.

Oluline on märkida, et klastreid võib moodustada väga erineval viisil ja mitmesuguste meetodite abil. Siinse uuringu jaoks katsetasime mitmeid erinevaid klasterite komplekte, analüüsides nende vastavust uuringu eesmärkidele ja andmetele. Lõppvalik langes neile klasteritele, mis tõid esile kõige selgemad ja tõlgendatavad mustrid ning pakkusid täiendavat lisainfot meie sihtrühma kohta. Seejuures rõhutame, et meie valitud klasterid ei kujuta endast nõu absoluutset ega lõplikku tõde – nad on üks võimalik viis andmete struktureerimiseks, mitte ainus. Samas tugineb valitud lahendus põhjendatud metoodikale ja esitatud tulemused on valideeritud mitmekülgse analüüsi kaudu. Täpsemalt on klasteranalüüsi metoodika lahti kirjutatud lisas 1 (metoodika).

Moodustasime kahte tüüpi klasterikomplektid – vastavalt sellele, kas vastajad on kodakondsuse vastu huvi tundnud või mitte. Mõlema vastaja tüübi jaoks koostati neli profiili.

Klasterite moodustamisel võeti aluseks kokku 12 muutujat ehk küsimust, millele küsitluses osalejad vastasid: kelle huvides on kodakondsuse saamine (Eesti riik *versus* inimene ise), usaldus valitsuse vastu, neli põhilist takistust kodakondsuse omandamisel, ning kaks koondtunnust (esimese koondtunnuse moodustavad küsimused, kas Eesti riik kaitseb õigusi, kas inimesel on võimalus mõjutada ühiskonda ning kas tunneb uhkust nähes lehvimas Eesti lippu; teise koondtunnuse moodustavad sotsiaal-majandusliku staatuse alased küsimused, kas määratlemata kodakondsus mõjutab majanduslikku toimetulekut, enese tajumist võrdsena Eestis ning aktsepteeritus Eesti ühiskonna poolt).

6.1. Klasterite üldkirjeldused

Järgnevalt on välja toodud nende vastajate klasterid, kellel on kodakondsuse omandamise soov olnud või kes on kodakondsuse taotlemisega varem alustanud. Tabelis 6 on näha iga klasteri kirjeldavad tunnused. Need näitavad tinglikult klasteri kõige tavalisemat esindajat. Kõik klasterisse kuuluvad vastajad ei pruugi siiski kõikide tunnuste lõikes ühtida, kuid see on parim oletus enamiku klasteri esindajate kohta.

Klaster 1 ja klaster 2 näitasid võrreldes teiste klasteritega kõrgemat hinnangut ühiskondliku kuuluvustunde indeksi väärtustes (koondtunnus 1 keskmine oli 3,0). Koondhinnang 3,0 tähistab tinglikult positiivset suhtumist ühiskonda. See näitab, et kolme väite peale kokku ollakse seisukohtadega pigem nõus.³⁷

Klasterite 1 ja 2 koondhinnangud ühiskondliku mõju tunnusele (koondtunnus 1) on 0,4 palli võrra kõrgemad terve valimi keskmisest. See näitab, et need klasterid on võrreldes kogu sihtrühmaga tervikuna võrdlemisi positiivselt meelestatud. Positiivsemale meelestatusele viitavad ka valitsuse usalduse väärtused,

³⁷ Siinkohal tuleb aga arvestada, et indeksi sees kolme väärtuse keskmised erinesid suurel määral. Näiteks kogu valimi keskmine hinnang Eesti lipuga seotud küsimusele oli 3,2, kuid ühiskonna mõjutamisega seotud küsimuse väärtuseks oli 1,7. Sellest tulenevalt on indeksi põhjal keeruline anda objektiivset hinnangut vastaja tajule ühiskondliku mõju osas. Võrrelda saab seevastu koondtunnuste väärtusi klasterite vahel ja koguvalimi keskmisega – need erinevused näitavad milliste klasterite hinnangud olid positiivsemad-negatiivsemad ja tagab võrdlusmomendi üldise näitajaga.

st valitsust enamjaolt usaldatakse. Klastrid 1 ja 2 paistavad silma ka kõrgema agentsuse tasemega, millele viitab nende arvamus, et Eesti kodakondsust on rohkem vaja kodanikule kui riigile.

Peamised erisused kahe klatri vahel ilmnevad aga staatuse koondhinnangu (koondtunnus 2) ja takistuste lõikes. Klaster 1 on oma staatuse osas selgelt negatiivselt meelestatud, kuid klatri 2 hinnangud jäävad skaala keskpäika ehk enamjaolt leitakse, et määratlemata kodakondsuse staatus ei muuda nende jaoks sotsiaalses ega majanduslikus mõttes midagi. Skaala keskpunkti võib aga tõlgendada ka kõrge hinnanguna, sest juhul, kui vastaja ei näe määratlemata kodakondsusel märkimisväärset eelist, siis ei saagi tal Eestis Eesti kodanikust rohkem õigusi ega paremat staatust olla.

Mõlema rühma takistused kodakondsuse omandamisel on pigem pragmaatilised: esimese klatri takistuseks on keeleoskus, teisel klatri aga ajapuudus. Keeleoskuse takistuse olemasolu võib selgitada ka madalamat hinnangut teisele koondtunnusele ehk hinnangule enda staatuse osas: eesti keele oskus on eelduseks riigi teenuste tarbimisel ja tõstab konkurentsivõimet tööturul. Üldpildis näivad nende klatrie takistused lihtsamini lahendatavatena selles osas, et nende hoiakud on pigem positiivsed.

Klastrid 3 ja 4 näitasid aga vastavalt keskmise lähedast ja keskmisest madalamat ühiskondliku mõju indeksi väärtust (koondtunnus 1). Mõlemad profiilid paistavad samuti silma valitsuse usaldamatuse poolest. Nõ agentsuse tase on mõlemal profiilil võrreldes esimese kahe profiiliga aga madalam: kolmas klaster leiab, et kodakondsuse küsimus on võrdselt oluline nii inimesele kui riigile (võrdselt mõlemale), neljas klaster leiab aga, et see on olulisem riigile. Kolmas klaster paistab see-eest silma keskmisest kõrgema hinnanguga määratlemata kodanike staatusele Eestis, samas kui neljas klaster sarnaneb nendelt hinnangutelt esimese klatriga – oma staatust peetakse kehvaks.

Neljanda klatri omadused viitavadki laias plaanis tühimusele senise olukorra osas: olulisi takistusi kodakondsuse omandamisel ei nähta, vastutus on pigem riigil, kuid riiki usaldatakse vähe. Kolmas klaster on aga hinnangute mõttes võrdlemisi neutraalne ja näeb selget takistust oma eesti keele oskuses. Kolmas klaster on ka valimi suurim (viimane rida tabelis ehk klatri suurus vastajate hulgas), ehk iga kolmas vastaja kuulub klattrisse 3, mis viitab sellele, et selle klatri esindajaid on ka kogu populatsioonis tõenäoliselt kõige enam.

Tabel 6. Kodakondsuse soovi ja taotlemise kogemusega vastajate klastrid.

	Klaster 1	Klaster 2	Klaster 3	Klaster 4
Koondtunnus 1 ^a	3,0	3,0	2,5	2,3
Koondtunnus 2 ^b	1,7	2,8	2,6	1,8
Kodakondsust vaja	Rohkem inimesele endale	Rohkem inimesele endale	Võrdselt mõlemale	Rohkem Eestile
Valitsuse usaldus	Usaldab	Usaldab	Ei usalda	Ei usalda
Keel on takistuseks	Jah	Ei	Jah	Ei
Finants on takistuseks	Ei	Ei	Ei	Ei
Aeg on takistuseks	Ei	Jah	Ei	Ei
Vanus on takistuseks	Ei	Ei	Ei	Ei
Klatri suurus	168 (24%) ³⁸	105 (15%)	223 (32%)	208 (29%)

^a kõrgem on parem

^b kõrgem on parem

³⁸ Protsendid näitavad osakaale kõikidest taotlejatest-huvitudjatest (n=704).

Tabel 7 näitab omakorda nende inimeste profile, kes ei ole kodakondsuse vastu huvi tundnud. Kuna neid on varasematest taotlejatest ja huvi tundnutest vastajate hulgas vähem, on ka klasteri suurused (arvuliselt ehk vastajate arvu lõikes) väiksemad. Tegemist on aga mõnevõrra vähem koherentse rühmaga kui kodakondsusest huvitunud – küünarnuki meetodil valitud mõistlikuks klasterite arvuks oli samuti neli.

Tervikuna paistavad selle klasteri profilid silma huvitunutest väiksema agentsusega – ükski klaster ei leia, et kodakondsust on vaja rohkem inimesele kui riigile. Teisalt leiavad klasterid 5 ja 7, et kodakondsuse omandamist on võrdselt vaja mõlemale. Need klasterid sarnanevad ka isikliku ühiskondliku mõju tunnuste väärtuste poolest (mõlemad on 2,6 ehk keskmise lähedal). Siiski on märkimisväärne, et ühegi profiili ühiskondliku mõju väärtused ei ületa keskmist.

Klasterid 5 ja 7 erinevad aga oma hinnangutes määratlemata kodanike staatusele, valitsuse usaldusele ja takistustele. Viienda klasteri esindajad näevad määratlemata kodanike staatust kehvana, seitsmenda klasteri hinnang on aga pigem neutraalne. Lisaks, kui viienda klasteri esindajad usaldavad valitsust, siis seitsmes klaster valitsust ei usalda. Seitsmendal klasteril on aga vähem takistusi, peamiseks takistuseks on keel. Viies klaster näeb lisaks keelele takistustena ka eksamit ja vanust. Kui vaadata viienda klasteri kirjeldavaid tunnuseid, näib et huvi kodakondsuse vastu ei ole tuntud seetõttu, et seda nähakse erinevatel põhjustel liiga raskena, sh on ilmselt omaks võetud mõned müüdid (nt nn kodakondsuseksami ehk põhiseaduse tundmise eksami keerukus vmt). Seitsmes klaster näeb aga selge takistusena keelt, mistõttu ei olegi mõtet kodakondsuse sooritamist alustada.

Klasterid 6 ja 8 paistavad silma keskmisest madalamate hinnangutega ühiskondliku mõju ja kuuluvuse tunnusele (koondtunnus 1). Mõlema puhul nähtub ka madal agentsuse tase: kodakondsuse teema on nende hinnangul olulisem riigile. Kumbki klaster ei tunne usaldust valitsuse suhtes, kuid samas ei tunne nad end olevat ka keskmisest kehvana staatusega. Suurim erinevus ilmneb kodakondsuse omandamise takistuste juures: kuues klaster peab takistuseks keelt ja kodakondsuseksamit ning lisaks ei takista nende hinnangul määratlemata kodakondsuse omamine ka Eestis elamist. Niisiis leiavad nad palju takistusi ja neil pole ka välist motivatsiooni. Kaheksas klaster ei näe aga üldse ühtegi takistust.

Kokkuvõttes iseloomustab neid klastreid võrdlemisi madal ühiskondliku mõju tase ja madal agentsuse tase, kuid kaheksas klaster on oma otsuses teadlikum ja enesekindlam, samas kui kuues klaster leiab kodakondsusetusele eri põhjendusi. Märkimisväärselt on kodakondsuse omandamise huvita vastajaid kõige rohkem klasterites 7 ja 8 ehk vähima takistuste arvuga klasterites (vastavalt 37% ja 38%). Mõlemad näitavadki üksikõiksust kodakondsuse suhtes. Kuna huvi pole, siis ei mõelda arvatavasti ka takistuste peale.

Tabel 7. Kodakondsuse soovi ja taotlemise kogemusega osalejate klasterid.

	Klaster 5	Klaster 6	Klaster 7	Klaster 8
Koondtunnus 1 ^a	2,6	1,9	2,6	1,8
Koondtunnus 2 ^b	1,7	2,6	2,5	2,5
Kodakondsust vaja	Võrdselt mõlemale	Rohkem Eestile	Võrdselt mõlemale	Rohkem Eestile
Valitsuse usaldamine	Usaldab	Ei usalda	Ei usalda	Ei usalda
Keel on takistuseks	Jah	Jah	Jah	Ei
Eksam on takistuseks	Jah	Jah	Ei	Ei
Ei takista elamist Eestis	Ei	Jah	Ei	Ei
Vanus on takistuseks	Jah	Ei	Ei	Ei
Klasteri suurus	23 (10%) ³⁹	35 (15%)	83 (37%)	87 (38%)

^a kõrgem on parem

³⁹ Protsendid näitavad osakaale kõikidest mittehuvitunutest (n=228).

^b kõrgem on parem

Järgnevalt on välja toodud klasterite esindajate vastuste jaotused eri tunnuste lõikes. Kõigepealt vaatasime kõigi kaheksa klasteri esindajate soolist esindust (tabel 8). Soo lõikes nähtub, et enamikes klasterites domineerivad meesvastajad, mis on oodatav tulemus, sest mehi oli vastajate seas koguarvult rohkem kui naisi. Küll aga nähtub, et meeste osakaalud on suurimad 6-ndas ja 8-ndas klasteris. Klasterid 6 ja 8 on mõlemad muuhulgas ka kodakondsusest mittehuvitunud vastajate klasterid. Mõlemad on lisaks ka madala agentsuse tasemega, kui käsitleda agentsusena valmisolekut kodakondsuse võtmiseks vastutus võtta.

Teiste klasterite puhul jaotuvad mehed osakaalude mõttes suhteliselt võrdselt, v.a klasterid 3 ja 7. Naisi aga on mõnevõrra rohkem esindatud just nendes klasterites. Need klasterid paistavad teiste seas silma neutraalsemate hoiakutega – ei võeta negatiivseid ega positiivseid hoiakuid. Mõlemas klasteris ilmneb keeleoskusega seotud takistus. Tulemused viitavad seega ka sellele, et naised on mõnevõrra erapooletumad ja on harvemini väga madala või väga kõrge agentsuse tasemega.

Tabel 8. Vastajate jaotus profiilide vahel soo alusel.

	Klaster 1	Klaster 2	Klaster 3	Klaster 4	Klaster 5	Klaster 6	Klaster 7	Klaster 8
Mees	64%	60%	45%	64%	61%	69%	46%	79%
Naine	36%	40%	55%	36%	39%	31%	54%	21%

* värvide kontrasti ehk soo osakaale lugeda horisontaalis ehk vasakult-paremale

Edasi vaatasime klasterite vanuselisi jaotusi (tabel 9). Kodakondsust soovivate vastajate seas oli läbivalt suurem osakaal 50–59 aastaseid. Mittemotiveeritute ja mittesoovijate hulgas oli samas vanusrühmas suurim osakaal viiendas klasteris (35%), väikseim aga kaheksandas klasteris (24%). Kuna klasterite koosseisud peegeldavad suuresti ka määratlemata kodanike vanuselist jaotust tervikuna, on otstarbekam vaadata vanusrühma osakaale klasterite vahel. Nii ilmneb, et 18–29 aastased vastajad enim esindatud klasterites 4 ja 6. See näitab, et noored määratlemata kodanikud on sageli kas kodakondsuse olukorrast tüdinud (klaster 4) või madala ühiskondliku kuuluvuse ja suurte takistuste hulga (klaster 6). Sarnased profiilid kujunesid ka 30–39 aastaste vastajate puhul.

Seevastu 40–49 aastased vastajad on teistest sagedamini esindatud klasterites 8 (n-ö täielikult tüdinud vastajate klaster) ja 7 (selge keeleoskuse takistusega neutraalne klaster). 60–69 aastased vastajad kuuluvad aga osakaalu mõttes sagedamini klasterisse 5 (usaldavad valitsuse suhtes, võrdlemisi kõrge agentsuse taseme, kehva sotsiaalse staatuse hinnangu ja paljude takistustega klaster) ning 1 (kõrge agentsuse, madala sotsiaalse staatuse hinnangu ja valitsust usaldav klaster). Viies klaster paistab veel silma sellega, et peab takistuseks oma kõrget vanust. Sellest tulenevalt saab öelda, et vanemad määratlemata kodanikud usuvad mingil määral kodakondsus saamisega seotud müüte, kuid nende peamiseks takistuseks on eeldatavasti ikkagi eesti keele oskus.

Tabel 9. Vastajate jaotus profiilide vahel vanuse alusel (värvid vasakult-paremale).

	Klaster 1	Klaster 2	Klaster 3	Klaster 4	Klaster 5	Klaster 6	Klaster 7	Klaster 8
18–29	1%	2%	1%	5%	0%	6%	0%	0%
30–39	11%	16%	14%	17%	9%	20%	6%	11%
40–49	23%	30%	22%	32%	26%	31%	39%	44%
50–59	36%	31%	37%	30%	35%	31%	37%	24%
60–69	29%	20%	23%	16%	30%	11%	17%	21%
70+	0%	0%	1%	0%	0%	0%	1%	0%

* värvide kontrasti ehk vanuserühmade osakaale lugeda horisontaalis ehk vasakult-paremale

Vaadates klastrite jaotusi piirkonniti (tabel 10), nähtus, et sisuliselt kõikides klastrites domineerivad Tallinna ja Ida-Virumaa vastajad. Võrreldes aga piirkondi klastrite vahel, nähtub, et tallinlased kuuluvad sagedamini klastrisse 5 (on usaldavad valitsuse suhtes, võrdlemisi kõrge agentsuse taseme, kehva sotsiaalse staatuse hinnangu ja paljude takistustega klaster). Samas on Tallinna vastajate puhul näha, et vahed on võrdlemisi väikesed ja tallinlased moodustavad enamuse ka klastrites 1, 4, 8 ja 3. Mõnevõrra harvemini on tallinlasi klastrites 6 (madal ühiskondlik kuuluvus ja suur takistuste hulk) ja 7 (selge keeleoskuse takistusega neutraalne klaster).

Ida-Viru vastajad moodustavad aga arvestatava osa klastris 6 (madal ühiskondlik kuuluvus ja suur takistuste hulk). Taotlemise huvi ja kogemusega klastritest moodustasid Ida-Virumaa vastajad aga suurima osakaalu klastris 3 (neutraalne keeletakistusega klaster kodakondsusest huvitunud vastajate seas). Vähem kuuluti aga klastrisse 5. Harjumaal, kuid väljaspool Tallinna elavad moodustasid suurimad osakaalud klastrites 2 (kõrge ühiskondliku kuuluvuse taseme, kõrge agentsuse ja ajalise takistusega vastajad) ja 7 (neutraalne keeletakistusega klaster mittehuvitunud vastajate seas).

Kokkuvõtlikult võib tinglikult öelda, et Tallinna määratlemata kodanikud on mõnevõrra vähem koherentne rühm, kuid nad kalduvad pigem kõrge agentsuse tasemega ja vähemate takistustega profiilide poole. Ida-Virumaa vastajad on aga mõnevõrra sagedamini esindatud madala ühiskondliku kuuluvusega ja neutraalsetes profiilides. Samas ei ole piirkond selge profiili kuulumist ennustav tegur.

Tabel 10. Vastajate jaotus profiilide vahel piirkonna alusel.

	Klaster 1	Klaster 2	Klaster 3	Klaster 4	Klaster 5	Klaster 6	Klaster 7	Klaster 8
Tallinn	56%	50%	52%	56%	60%	45%	45%	56%
Ida-Virumaa (sh Narva)	29%	24%	31%	29%	22%	39%	31%	29%
Harjumaa	10%	14%	11%	8%	9%	12%	14%	11%
Muu	5%	12%	6%	7%	9%	3%	10%	4%

Viimase taustatunnusena vaatasime klastrite jaotusi eesti keele oskuse lõikes (tabel 11). Üldpilt näitab, et taotlejate klastrid (1–4) on sagedamini parema keeleoskusega kui kodakondsusest mittehuvitunud vastajad (klastrid 5–8). Teisalt joonistuvad mõlema taotleja tüübi puhul profiilid, kes hindavad oma eesti keele oskust heaks: klastrid 2 ja 8. Teine klaster on suurima ühiskondliku kuuluvuse ja parima hinnangulise staatusega klaster. Kaheksandas klastris on aga eeldatavasti kodakondsuspoliitika osas pettunud vastajad. Mõned klastrid paistavad aga silma kehva keeleoskusega, eelkõige klaster 1 (kehv sotsiaalne ja majandusliku staatuse hinnang) kodakondsusest huvitunute vastajate seas ja klaster 6 (madal ühiskondliku mõju tase, suur takistuste hulk) mittehuvitunute seas. Nendest tulemustest nähtub eelkõige keeleoskuse seos parema sotsiaalse ja majandusliku staatuse tajuga. Tervikuna nähtub nii küsitlusandmetest kui ka fookusrühma intervjuudest, et staatusega seostatakse rohkem eesti keele oskust kui kodakondsuse tüüpi.

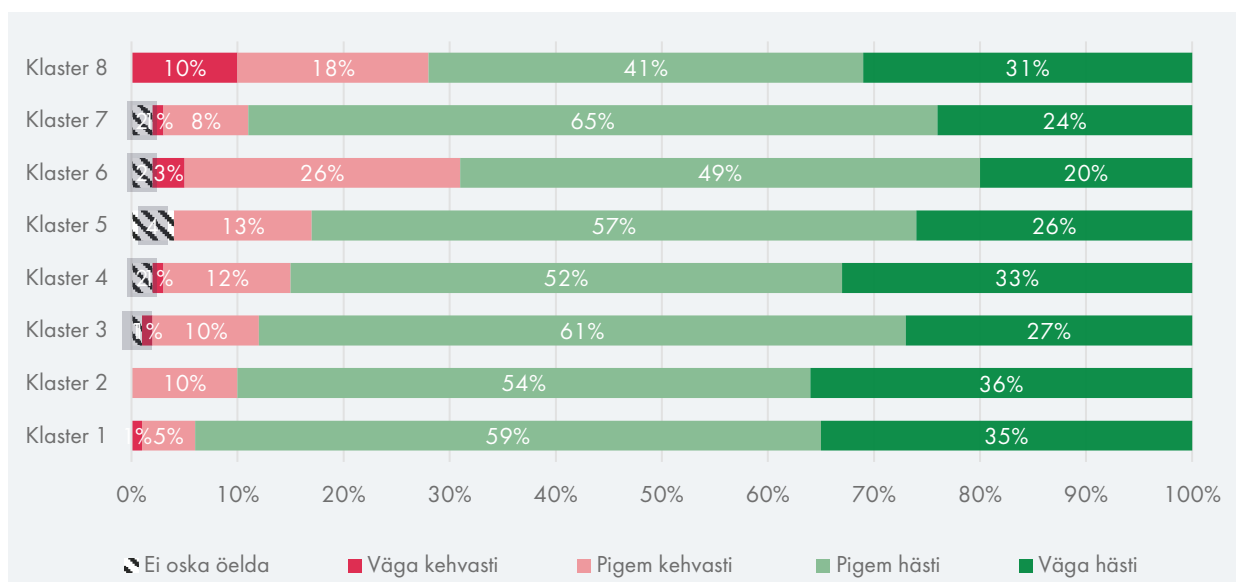
Tabel 11. Vastajate jaotus profiilide vahel eesti keele oskuse alusel.

	Klaster 1	Klaster 2	Klaster 3	Klaster 4	Klaster 5	Klaster 6	Klaster 7	Klaster 8
Emakeel	1%	6%	1%	1%	0%	0%	2%	3%
Valdan vabalt	2%	6%	3%	8%	0%	0%	2%	5%
Räägin, kirjutatan	13%	32%	9%	20%	13%	6%	5%	22%
Räägin veidi	43%	39%	48%	45%	39%	18%	34%	26%
Ei räägi	34%	15%	35%	24%	35%	56%	42%	32%
Üldse ei oska	8%	2%	3%	3%	13%	21%	14%	11%

6.2. Informeeritus klastripõhiselt

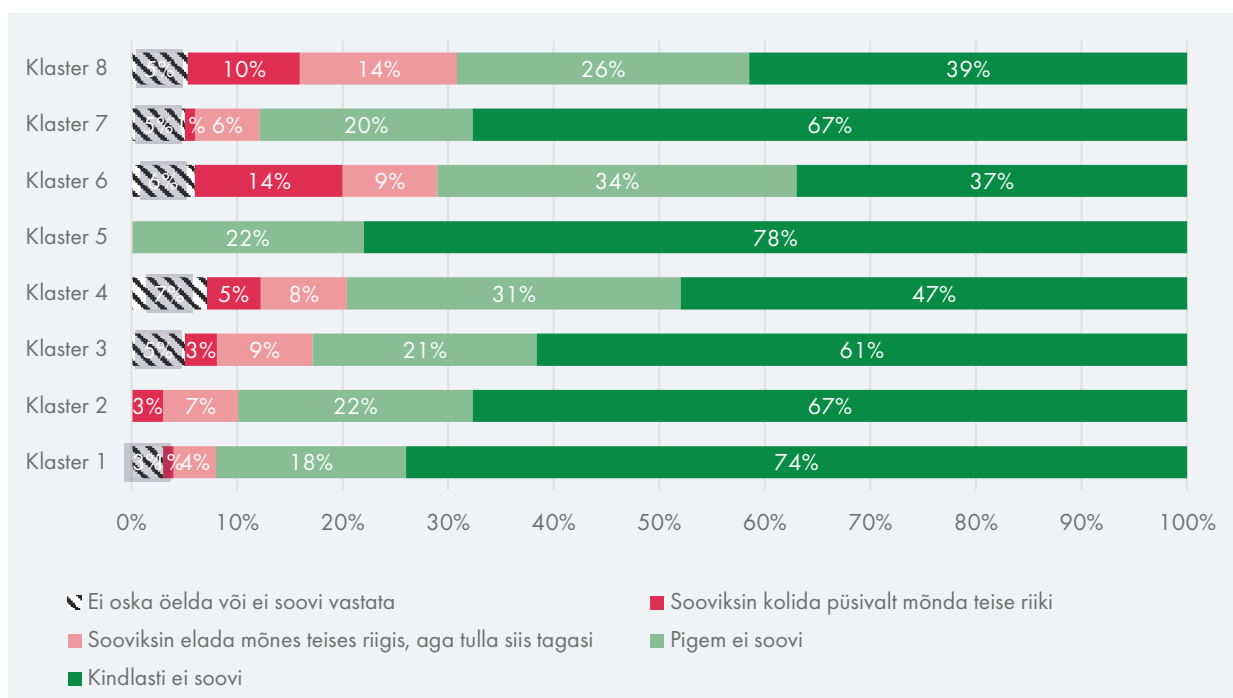
Klastrite lõikes vaatlesime ka vastuste jaotusi küsimusele “*Kui hästi olete informeeritud Eestis toimuvast?*” (joonis 22). Tulemustest selgub, et suurem osa vastajatest leiab, et nad on Eestis toimuvast hästi või pigem hästi informeeritud. Kodakondsusest huvitunud vastajate hinnangud on sealjuures mittehuvitunutest mõnevõrra paremad. Oma informeeritust hindavad kõige paremini klasterid 1 ja 2, kes on ka paremate ühiskondliku kuuluvuse hinnangutega. Positiivsete hinnangutega paistab silma ka klaster 7 ehk neutraalsed vastajad, kes ei ole kodakondsuse vastu huvi tundnud. Kõige kehvemini näib informeeritud olevat aga klaster 6 (madal ühiskondliku mõju/kuuluvuse, agentsuse ja usalduse tase ning palju suur takistuste arv). Sarnaselt hindab oma informeeritust ka klaster 8 (pettunud/ükskõiksed vastajad).

Nende tulemuste põhjal saab öelda, et vähene teadlikkus kirjeldab sagedamini neid määratlemata kodakondsusega isikuid, kes ei ole Eesti kodakondsuse vastu huvi tundnud. Sellest lähtuvalt võib ka oletada, et infopuudus kodakondsuspoliitika ja kodakondsuse omandamise võimaluste kohta võib nende jaoks takistuseks olla (võttes sh arvesse, et klaster 6 näeb kodakondsuseksami keerukust takistusena). Niisiis võib olla mõistlik suurendada teadlikkuse parendamise tegevuste mahtu, mis aitaksid teiste seas lükata ümber nt kodakondsuse taotlemisega seotud müüte (vt täpsemalt soovitusi ptk 7).

Joonis 22. Vastused küsimusele “Kui hästi olete informeeritud Eestis toimuvast?” klastrite lõikes.

Klastrite lõikes vaatasime ka küsimuse “*Kuivõrd Te näete oma tulevikku seotuna Eestiga?*” jaotusi (joonis 23). Selle küsimusega saab otseselt hinnata väljarändekavatsusi, kuid kaudselt ka vastajate kuuluvustunnet Eestiga. Vastustest nähtub võrdlemisi väike hulk vastajaid, kes sooviksid püsivalt kolida mõnda välisriiki. Enim on selliseid vastajaid klasterites 6 ja 8 (vastavalt 14% ja 10% vastajatest sooviksid püsivalt kolida). Kõige kindlama Eestisse jäämise sooviga on aga klasterid 5, 1 ja 2. Klasterid 1 ja 5 moodustavad peamiselt vanemad inimesed, kes peavad vanust üheks kodakondsuse omandamise takistuseks. Klaster 2 on aga kõrgete ühiskonna kuuluvuse ja staatuse näitajatega ning üks väheseid klastreid, kellel puudub eesti keele oskuse takistus.

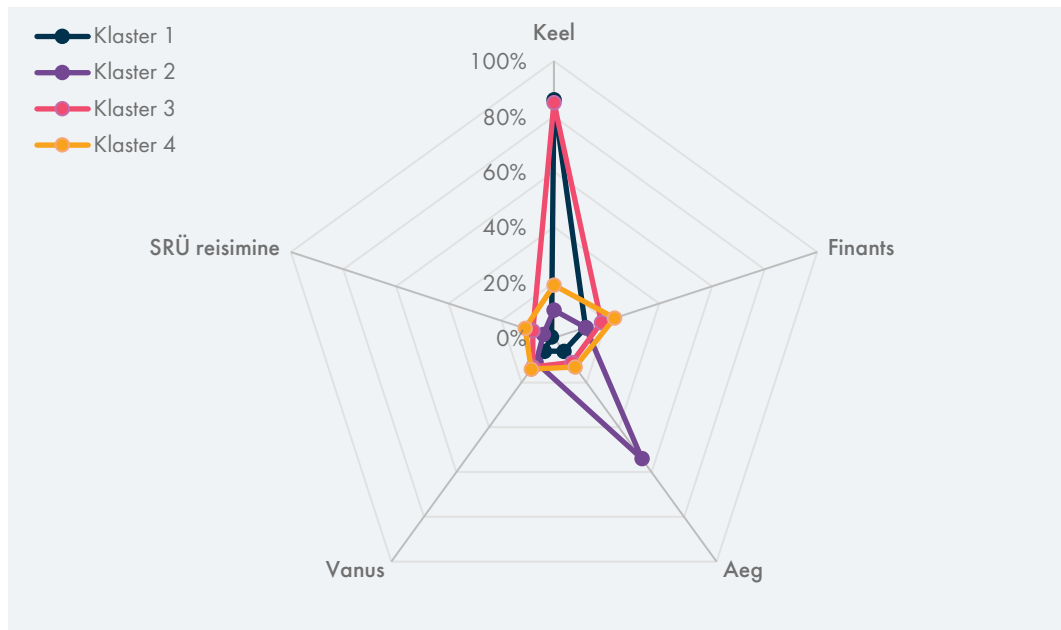

Joonis 23. Vastused küsimusele “Kuivõrd Te näete oma tulevikku seotuna Eestiga: kas Te sooviksite Eestist lahkuda, püsivalt mujale elama asuda või mitte?” klastrite lõikes

6.3. Takistused klastripõhiselt

Iga klasteri kohta käivad tunnused (tabelites 6 ja 7) kirjeldasid iga klasteri kõige tüüpilisemat esindajat. See ei näita aga täit infot tunnuste varieerumise kohta klasteri sees. Selleks on koostatud joonised 27 ja 28, mis näitavad kui suur osa klasteri vastajatest kindlat takistust märkis.

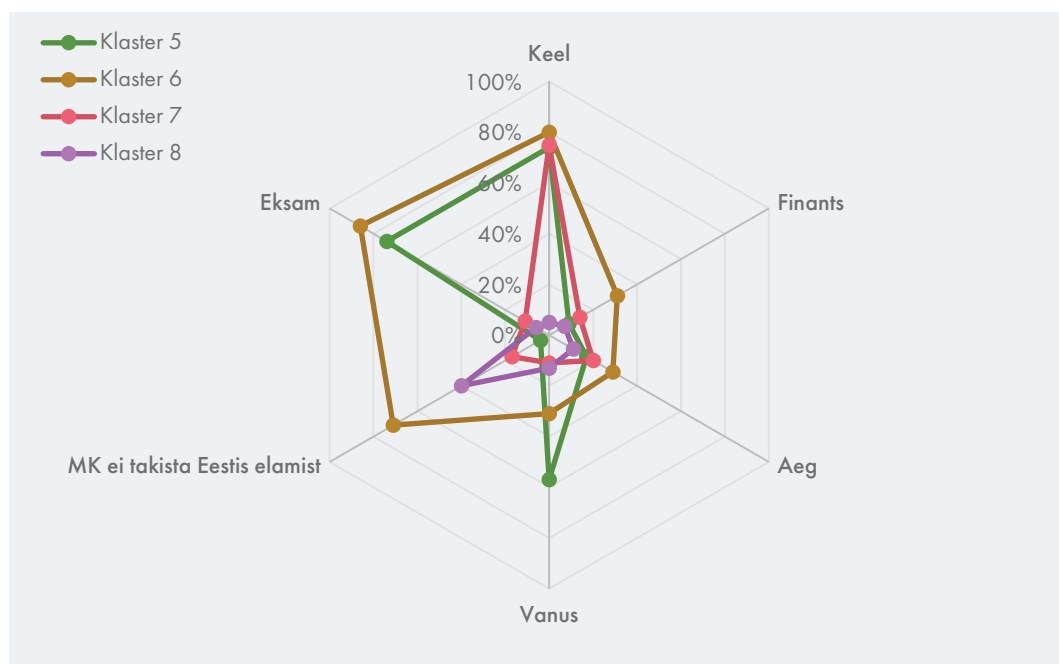
Joonis 27 kujutab kodakondsuse vastu huvi tundnud vastajate osakaale klastrite lõikes, kes kindla takistuse märkisid. Klasterit 1 kirjeldasid keele takistuse olemasolu ja teiste takistuste puudumine: jooniselt nähtubki, et keel on takistuseks 90%-le selle klasteri vastajatest ja teisi takistusi on valinud vaid 6%–12% selle klasteri vastajatest. Sellest võib järeldada, et klasteri tunnused vastavad hästi tegelikule olukorrale. Sarnaselt esimesele klasterile on vastajate jaotused oodatavad ka klastrite 3 ja 4 puhul: kolmanda klasteri peamiseks takistuseks on keel ja neljas klaster märkis kõiki takistusi vähesel määral. Klasteri 2 puhul on näha aga suurt vastuste variatiivsust ajalise takistuse osas (variandi “*aeg on takistuseks*” märkis 54% selle klasteri esindajatest). Sellest lähtuvalt saab öelda, et aeg on küll oluline takistus pooltele klasterisse kuulujatele, kuid peaaegu sama suurele osale see takistuseks ei ole. SRÜ riikidesse reisimine ei ole aga küsitlustulemuste põhjal oluline ühelegi siinse uuringu raames koostatud klasterile.

Joonis 27. Kodakondsuse taotlemise takistused, kodakondsuse vastu huvi tundnud klastrite lõikes ("jah" vastuste osakaalud).

Joonis 28 kujutab aga klastrite lõikes nende vastajate takistuste jaotusi, kes ei ole kodakondsuse vastu huvi tundnud. Lisaks neljale takistusele, mida valiti kõige enam kodakondsusest huvitunud vastajate seas, on joonisele lisatud ka vastusevariandid "Kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist" ja "Kodakondsuseksami tegemine on liiga keeruline". Jooniselt nähtub, et kodakondsusest mittehuvitunud vastajate klastrid on huvitunute klastritest vähem koherentsed: sellele viitavad vähesed 90%-ni ulatuvad otspunktid graafikul, samas kui takistuste hulk profiilide juures oli võrdlemisi suur.

Kõige koherentsem paistab sealjuures olevat klaster 6, kelle profiilis oli kolm takistust ja kõiki takistusi valinud vastajate hulk on 70%–80%. Küll aga nähtub selle profiili puhul, et ka teised takistused on võrdlemisi levinud (finantsilist seisundit, aega ja vanust valis ligi 30% selle klasteri esindajatest). Klaster 5 vastajaid kirjeldavad kõige paremini keele-, kodakondsuseksami- ja vanuse takistused. Kui keele ja eksami takistusi märkis ligi 70% vastajatest, siis vanust 60%. Klaster 7 kirjeldab keele takistuse olemasolu, mida märkis 75% vastajatest. Teisi takistusi märgiti vähem ja võib öelda, et profiil 7 kirjeldab vastajate tegelikku pilti hästi. Klaster 8 kirjeldab takistuste puudumine, mis peab küll suures osas paika, kuid selle klasteri puhul on arvestatav osakaal vastajaid, kes tunnevad, et määratlemata kodakondsus ei takista Eestis elamist (30%). Üldiselt näitavad need tulemused, et kodakondsusest mittehuvitunud vastajate rühm on väga mitmekesine.

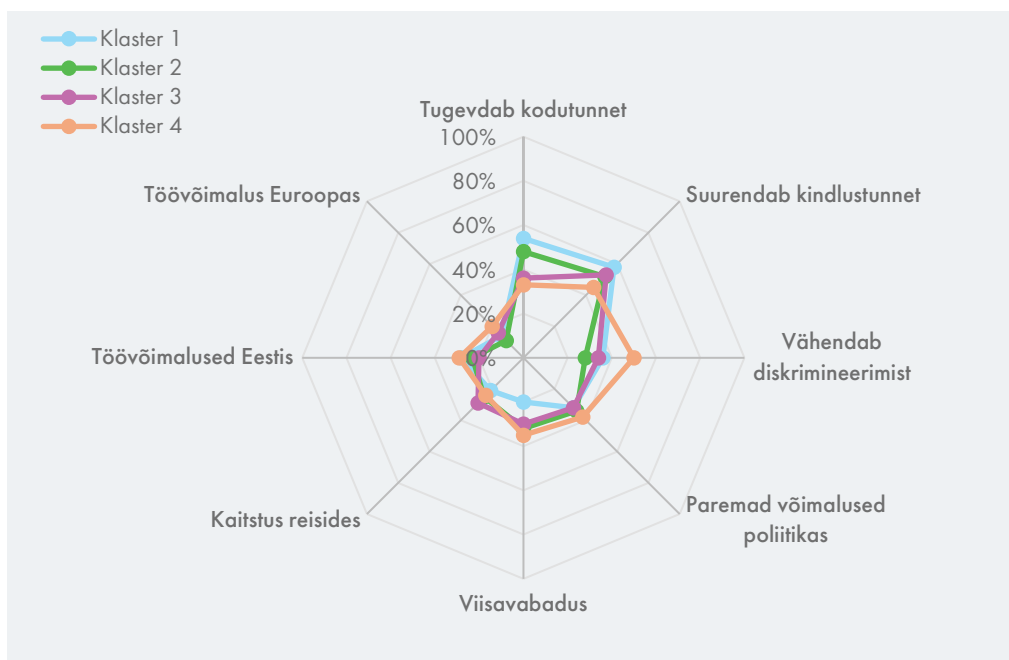
Joonis 28. Kodakondsuse taotlemise takistused, kodakondsusest mittehuvitunute klastrite lõikes ("jah" vastuste osakaalud).

6.4. Motivatsioonitegurid klastripõhiselt

Lisaks takistustele vaadati klastrite lõikes ka Eesti kodakondsuse omamise motivatsioonitegureid ja positiivseid külgi. Vastuste jaotused on kujutatud joonistel 29 ja 30. Jooniselt 29 nähtub, et vastuste jaotused on üldjoontes sarnased, mis mõnevõrra kinnitab oletust, et kodakondsusest huvitatud vastajate rühm on mittehuvitatutest koherentsem. Vastuste jaotused on profiilidega kooskõlas ka selles osas, et agentsemad ja valitsuse suhtes usaldavamad klastrid 1 ja 2 näevad positiivseid omadusi mõnevõrra sagedamini (suuremad vastajate osakaalud on valinud, et Eesti kodakondsus suurendab kodutunnet) ning samal ajal valivad harvemini, et Eesti kodakondsus vähendab diskrimineerimist. Eeldatavasti ei vähendaks see nende vastajate jaoks diskrimineerimist olulisel määral, sest nad tunnetavadki diskrimineerimist vähem.

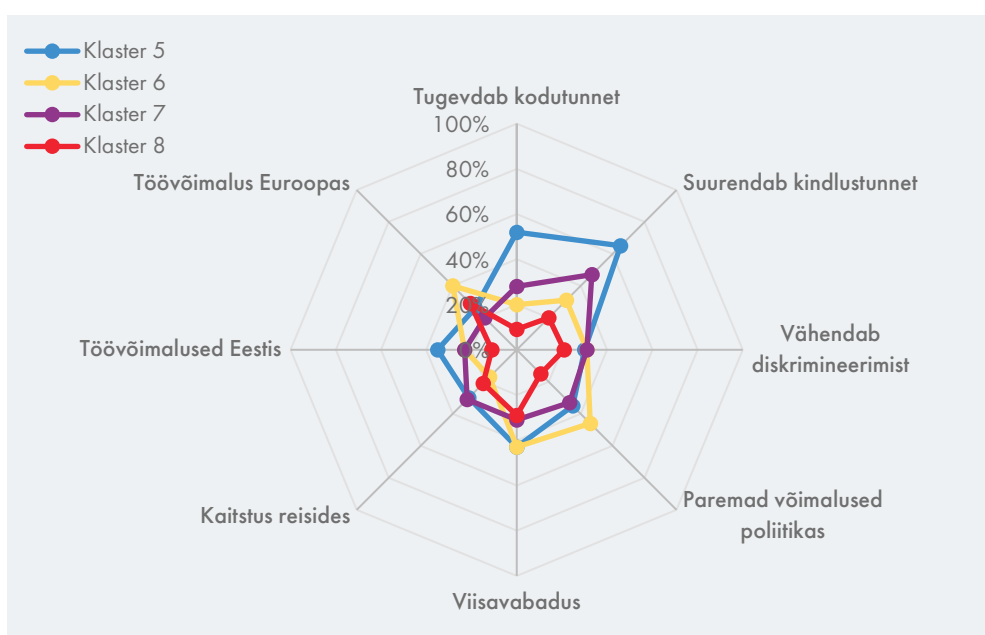
Neljanda klasteri jaoks on aga diskrimineerimise tunnetus praegu olulisem ja suurem ning nad tunnevad tõenäoliselt seetõttu sagedamini, et Eesti kodakondsuse omamine vähendaks diskrimineerimist. Fookusrühma aruteludest võib eeldada, et diskrimineerimise all mõeldakse peamiselt riigi-valitsuste hoiakuid (nt valimisõiguse potentsiaalne kaotamine kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel suurendab vastajate arvates segregatsiooni). Sarnasel põhjusel võis neljas klaster sagedamini valida vastusevariandi, et Eesti kodakondsus parendab nende töövõimalusi.

Fookusrühmaintervjuides osalejad rõhutasid samuti tihti, et kodakondsuse tähtsad motivaatorid on turvatunne, kuuluvustunne ja võimalus osaleda valimistel. Eriti tähtsaks peeti kodakondsust kriisiolukordades (nt sõda, pandeemia), mis suurendab tunnet, et vajatakse riigi kaitset. Kodakondsus annab inimestele stabiilsustunde ja kindluse, et nad on oma kodumaal kaitstud, eriti kriisiolukordades. Lisaks mainiti fookusrühma aruteludes tihti ka seda, et kodakondsus lihtsustab reisimist, annab paremad töövõimalused ja vähendab piinlikkust ning teatud määral alandustunnet olukordades teistes riikides (nt piirikontrollis passiga, kus on kirjas „alien“ – küsitakse, kas te tulete kosmosest?).

Joonis 29. Kodakondsuse soovimise motivatsioonitegurid, kodakondsusest huvitunud klastrite lõikes.

Eesti kodakondsusest mittehuvitunud vastajate hinnangud kodakondsuse positiivsetele külgedele erinesid klastrite lõikes seevastu huvitunutest oluliselt rohkem. Joonis 30 näitab, et viies klaster ehk olulisele määral vanuse takistusega klaster näeb teistest oluliselt sagedamini seotuse ja staatusega seotud hüvesid, nagu kodu- ja kindlustunde suuremine. Samas nähakse teistest sagedamini ka seda, et kodakondsuse omamine parendab töövõimalusi. Tervikuna on see klaster kodakondsuse suhtes teistest positiivsemalt meelestatud. Mõnevõrra vähem, kuid arvestataval määral näevad kodakondsuse häid külgi ka klastrid 6 ja 7. Need erinevad aga selle poolest, et klaster 6 näeb sagedamini Eesti kodakondsuse majanduslikke väärtusi (näiteks paremad töövõimalused Euroopas ja paremad võimalused poliitikas), kui klaster 7 prioriseerib sagedamini julgeoleku ja kaitstuse tunnet. Klaster 8 eristub aga madalate väärtuste osas kõikides aspektides peale töövõimaluste ja viisavabaduse, mõlemat millest märkis alla 30% selle klasteri esindajatest. See klaster näeb ka üldiselt vähe takistusi Eesti kodakondsuse omandamisel.

6.5. Järeldused

Kokkuvõtlikult saab öelda, et klasteranalüüsis joonistusid vastajate seas välja selged erinevused sõltuvalt sellest, kas neil on olnud varasem kokkupuude kodakondsuse taotlemisega või mitte. Vastajad jaotasime kaheks suureks rühmaks: need, kes on kodakondsuse vastu huvi tundnud (klastrid 1-4), ja need, kes ei ole selle vastu huvi tundnud (klastrid 5-8). Mõlema rühma sees tuvastati neli peamist profili ehk klastrit, mille liikmetel on sarnased hoiakud, vajadused ja takistused kodakondsuse omandamisel.

Kodakondsuse vastu huvi tundnud vastajate rühmas joonistus välja neli klastrit, mille liikmed erinesid peamiselt oma suhtumise ja takistuste poolest, mis mõjutavad kodakondsuse taotlemise protsessi. Siin allpool on välja toodud kokkuvõtlik lühikirjeldus iga klatri kohta, arvestades nii andmeanalüüsi kui ka intervjuude, sh fookusrühma arutelude tulemusi.

Klaster 1 koosneb vastajatest, kellel on tugev ühiskondlik kuuluvustunne ja kes usaldavad valitsust. Nad leiavad, et kodakondsuse omandamine on pigem vajalik isiklikul tasandil ehk neile endale kui Eesti riigi jaoks. Siiski on nende jaoks suurim takistus eesti keele oskus, mis pidurdab naturaliseerimisprotsessi alustamist või lõpetamist. Selle profili puhul nähtub, et Eesti kodakondsus tugevdaks nende jaoks ka kodutunnet ja suurendaks kindlustunnet. Sellesse klasterisse kuuluvate isikute jaoks tuleb pakkuda rohkem võimalusi keeleõppeks, sh paindlikke kursuseid. Klasterit aitaks kindlasti eksamitingimuste lihtsustamine või keeleõppe intensiivsem toetus, et julgustada neid protsessi alustama ja/või lõpule viima.

Klaster 2 sarnaneb esimesega, kuid nende peamiseks takistuseks pole mitte keeleoskus, vaid ajapuudus. Need inimesed tunnevad tugevat seotust ühiskonnaga ja usaldavad valitsust, kuid näevad kodakondsuse taotlemist ajamahuka protsessina, mis takistab nende aktiivset osalemist. Eesti kodakondsus suurendab nende jaoks kuuluvustunnet ja annab paremaid võimalused ühiskonnas osalemiseks. Kodakondsus pakub nende jaoks ka stabiilsust ja turvatunnet. Selle klatri takistusi saaks toetada nt lahendustega, kui anda neile võimalus valmistuda kodakondsuse taotlemiseks nt tööajal, nii et nad ei peaks arvestama raha- ja ajakaoga. Klasterisse kuulujad tahaksid garantiid, et nad jõuavad oma tööülesanded valmis (ega kaota töökohta) ka siis, kui valmistuvad kodakondsuse taotlemiseks.

Klaster 3 esindab keskmise kuuluvustundega vastajaid, kelle usaldus valitsuse vastu on madal. Peamise takistusena kodakondsuse omandamisel nähakse samuti keeleoskust. Need inimesed ei tunne end ühiskonnas täielikult aktsepteerituna ja nende motivatsioon kodakondsust taotleda on pigem madal. Motivatsiooniteguritena nähakse aga suuremat kindlustunnet ja mõneti vähemat diskrimineerimist. Seda klasterit võiks aidata usalduse suurendamine valitsuse/riigi vastu. Samuti võib olla kasulik toetada läbi kohaliku tasandi keeleõppe, sh kogukondlikke tugisüsteeme, mis toetavad keeleõpet.

Klaster 4 koosneb vastajatest, kellel on madal ühiskondlik kuuluvustunne ning kes ei usalda valitsust. Nad ei näe olulisi takistusi kodakondsuse omandamisel, kuid vastutus selle saavutamise eest pannakse pigem Eesti riigile kui üksikisikule ehk neile endale. Neil puudub sageli sisemine motivatsioon protsessi läbi viia, kuna Eesti riik ei tundu neile piisavalt toetav. Kodakondsus suurendaks nende hinnangul stabiilsust ja pakuks paremaid töövõimalusi Eestis. Kodakondsuse omamine sümboliseerib nende jaoks teistest klasteritest rohkem võrdsust ja aktsepteeritust ühiskonnas. Selle klatri puhul võib aidata rõhu panemine kodakondsuse sümboolse ja praktilise väärtuse selgitamisele. Riik saab siin võtta aktiivse rolli nende inimeste teavitamisel ja motiveerimisel, pakkudes selget teavet kodakondsuse praktilistest eelistest ja kaasnevatest võimalustest, sest see klaster tunneb end enim riigi poolt hüljatuna, vaatamata siiski oma huvi kodakondsuse vastu.

Kodakondsuse vastu huvi mitte tundnud rühm jagunes samuti neljaks klasteriks, mis näitasid, et nende inimeste motivatsioon ja takistused on seotud nii pragmaatiliste kui ka sotsiaalsete teguritega.

Klaster 5 koosneb inimestest, kes usaldavad valitsust ja leiavad, et kodakondsus on põhimõtteliselt vajalik nii Eesti riigi kui ka inimese ehk nende endi jaoks. Peamiste takistustena nähakse vanust ja eksami sooritamise keerukust. Paljud neist ongi vanemaelised, kes tunnevad, et neil pole enam piisavalt aega ega

oskusi, et protsessi edukalt läbida. Kodakondsuse plusse näevad nemad mittehuvitunud klastrite seas kõige rohkem, eelkõige kindlus- ja kodutunde ning töövõimaluste tõttu. Vanemaealisi vastajaid võiksid aidata lihtsustatud eksamitingimused. Samuti võiks arendada vanemale vanusrühmale suunatud infokampaaniaid, et hajutada hirmu keeleeksami aga ka põhiseaduse tundmise eksami (nn kodakondsuseksami) keerukuse ees.

Klaster 6 iseloomustab madal ühiskondlik kuuluvus ja vähene usaldus valitsuse vastu. Selle klatri liikmed näevad kodakondsuse omandamisel mitmesuguseid takistusi, sealhulgas keeleoskust, eksamit ja finantsilisi piiranguid. Nad tunnetavad, et määratlemata kodaniku staatus piirab nende võimalusi, kuid samas ei näe nad riigipoolset tuge nende takistuste ületamiseks. Eesti kodakondsuse plussidena nähakse paremaid töövõimalusi välismaal ja paremaid võimalusi poliitikas osalemiseks. See klaster vajab laiapõhjalist tuge – keeleõppe võimaluste parandamist, rahalist tuge ja teavituskampaaniaid. Oluline on vähendada nende tunnetust, et nad on ühiskonnast isoleeritud.

Klaster 7 on neutraalne profiil, mille esindajad ei väljenda väga tugevaid hoiakuid. Peamine takistus, mida nad kodakondsuse omandamisel näevad, on keeleoskus. Neid eristab pigem praktiline lähenemine – kui keel pole probleem, on ka protsess lihtsam. Kodakondsus suurendab julgeoleku ja kaitstuse tunnet. Selle klatri puhul võiks aidata keeleoskuse parandamine paindlike, kohapealsete ja kättesaadavate kursuste abil. Samuti võiks rõhutada keeleoskuse praktilisi eeliseid ja näidata, kuidas see lihtsustab igapäevaelu.

Klaster 8 koosneb inimestest, kellel on madal ühiskondlik kuuluvus, madal agentsus (võime suhtes ühiskonda mõjutada) ning kes tunnevad võõrandumist riigist. Nad ise ei näe olulisi praktilisi takistusi kodakondsuse omandamisel, kuid nende madal kuuluvustunne ja ükskõiksus riigi suhtes vähendab motivatsiooni kodakondsust taotleda. Nad peavad kodakondsust sageli sümbolseks ega näe selle omandamises olulist muutust igapäevaelus: nende silmis on kodakondsust vaja ennekõike Eesti riigil, mitte neil endil. See klaster on kõige keerulisem ka seetõttu, et nad näevad väga harva kodakondsuse omamise plusse, kuid kõige sagedamini siiski seda, et kodakondsuse omamine suurendab võimalusi just viisavabaks reisimiseks ja töötamiseks Euroopas. Selle klatri puhul tuleks keskenduda ühiskondliku kuuluvuse suurendamisele ja võõrandumise vähendamisele. Samuti on oluline tõsta teadlikkust kodakondsuse praktilisest väärtusest igapäevaelus. Tegemist on ilmselt klattriga, kelle hulgas on kõige keerulisem toetada kodakondsuse omandamist, kui üldse.

7. Kokkuvõte ja soovitused

Käesoleva uuringu eesmärk oli senisest täpsemalt anda ülevaade määratlemata kodakondsusega Eesti elanike olukorrast, keskendudes ennekõike nende hoiakutel kodakondsuse omandamise küsimustes. Soovisime teada saada, millised on nende peamised takistused, motiivid ja põhjendused Eesti kodakondsuse soovimisel või mittesovimisel, mida saaks teha nende motivatsiooni suurendamiseks, ning millist teavet, tuge ja infot nad vajavad, et astuda reaalseid samme kodakondsuse omandamiseks.

Selleks, et sihtrühmast paremini aru saada ja et Eesti riik saaks kujundada tegevusi just selle sihtrühma vajadustest või eripäradest lähtuvalt, uurisime ka sihtrühma varasemaid kogemusi ja kaasnevaid emotsionaalseid aspekte (nt pettumus, tajutud ebaõiglus vm), kuna ka need võivad mõjutada inimeste valmisolekut naturalisatsiooniprotsessis osaleda.

Uuringus vaatlesime määratlemata kodakondsusega isikute etnilist enesemääratlust (ptk 2), kodakondsuse omandamise takistusi ja toetavaid motivatsioonitegureid (ptk 3), keeleoskust (ptk 4), üldisi hoiakuid kodakondsuse suhtes ning hinnanguid riigiinstitutsioonidele, sotsiaal-majanduslikku toimetulekut ning nende tajutud seotust Eestiga (ptk 5). Lisaks koostasime küsitlustulemuste põhjal määratlemata kodakondsusega isikute klastrid (kokku 4+4 ehk kaheksa klastrit), mis näitavad määratlemata kodakondsusega isikute rühma suurt sisemist heterogeensust (ptk 6).

Uuringu tulemuse näitavad, et määratlemata kodakondsusega Eesti elanike enesemääratluses väljendub tugev seotus Eestiga: suur hulk vastanutest peab end kuuluvaks nii oma rahvusgruppi kui ka Eesti rahva hulka. Rohkem kui 60% vastajatest valivad võimalusel enda identiteediks mitte lihtsalt „venelane“, vaid pigem venekeelne eestlane (44%) või eestivenelane (18%), lisaks on ka erinevaid teisi avatud identiteete ja mitmikidentiteete. Ühiskondliku sidususe seisukohalt on selline avatud identiteedikäsitlus väga positiivne.

Vastajate emakeelena domineerib vene keel ning eesti keele oskus on enamiku jaoks piiratud: kolmveerand vastajatest on tasemel, kus nad kas ei räägi üldse eesti keelt või räägivad vaid veidi, peamiselt on neil passiivne keeleoskus ja keskmiselt on selles grupis eesti keele oskus madalam kui muidu vene keelt esimese keelega kõnelejate seas. Eesti keele vaba valdamine on seega pigem erand (niisamuti nagu ka inglise keele valdamine). Eesti keele vähene oskus on üks peamisi takistusi kodakondsuse taotlemisel, sest suhteliselt vähesed on läbinud riikliku keeleeksami või omavad keele oskuse tunnistust B1 või kõrgemal tasemel. Keeleõppe barjääri tingivad erinevad asjaolud, eeskätt ajapuudus, korduvad pettumused ja motivatsiooni kadumine eesti keele eksamist (korduval) läbikukkumisel, keelekursuste kättesaadavus ja kvaliteet, puudulikud õpioskused, individuaalse õpitoe ja individuaalsete õpierisuste puudumine jne.

Enamikule määratlemata kodakondsusega isikutest pakub Eesti kodakondsuse saamine huvi: ligikaudu 79% määratlemata kodakondsusega isikut valiks Eesti kodakondsuse kui neil oleks võimalus täiesti vabalt valida. Mõnevõrra väiksem hulk vastajaid ehk 65% omab aga konkreetsemat soovi Eesti kodakondsust taotleda (praeguste tingimuste raames) ning on arvamisel, et see toimub kas lähimatel aastatel (lähima ühe aasta jooksul 15% ja lähima 2-5 aasta jooksul 28%) või mingil hetkel kaugemas tulevikus.

Peamine motivatsioon Eesti kodakondsuse taotlemisel või taotlemiseks on kindlustunde saavutamine, et neil on kõik õigused Eestis elamiseks (52%). Oluline taotlemist toetav asjaolu on ka arusaam, et Eesti kodakondsuse saamine suurendab kodutunnet Eestis (38%) või vähendab võimalikku diskrimineerimist (34%).

Suurimad takistused kodakondsuse saamisel on vajaliku keeleoskuse (B1) saavutamine (53%) ja sellega kaasnev keerukus, ajapuudus (16%), finantsiline olukord (17%, mis avatud vastuste põhjal on omakorda paljuski just seotud keeleõppega kaasnevate kuludega), samuti ebapiisav teave või informatsioon kodakondsuse saamise või taotlemise tingimustest või protseduurist (5%). Ligikaudu neljandik vastajaid leiab, et kodakondsuse puudumine ei takista neil Eestis elamist (26%).

Uuring näitab ka, et määratlemata kodakondsusega isikud peavad Eestit kodumaaks ja see on neile oluline: see on olulisim põhjus, miks nad on jäänud kodakondsusetuks ning ole soovitud võtta mõne

teise riigi kodakondsust (42% peab seda põhjust väga oluliseks ja 28% pigem oluliseks, kokku seega 70%). Tajudes, et Eesti on nende kodumaa, mille arengusse nad on panustanud sooviks aga enamik neist (92%), et kodakondsust saaks lihtsamalt need, kes on Eestis elanud juba 1990-ndate algusest või sündinud Eestis pärast 1991. aastat ja ei oma muud kodakondsust.

Suure osa vastajate hulgas valitseb tunne, et üksikisikul (või vähemalt neil kui määratlemata kodakondsusega isikutel) puudub reaalne võimalus ühiskonna mõjutamiseks. See võib olla seotud nii tõsiasjaga, et määratlemata kodanikel ongi objektiivselt vähem võimalusi ühiskondlikke protsesse mõjutada, nt Riigikogu või Euroopa Liidu valimiste kaudu, aga ka nt tõika, et vähene eesti keele oskus võib seada lisatähtsusi aktiivseks osaluseks.

Usaldus riigiasutuste ja institutsioonide vastu on ebaühtlane: politsei on selgelt kõige enam usaldatud institutsioon (81%), kohalike omavalitsuste suhtes valitseb mõõdukas usaldus (46%), Eesti presidendi suhtes on usaldus madalam (39%) ning valitsust usaldatakse pigem vähe (24%). Selline usaldusprofiil viitab, et turvalisuse tagamisega seonduvaid struktuure hinnatakse kõrgemalt kui poliitilist juhtimist. Seda kinnitab ka asjaolu, et Eestis elamise juures toodi olulise väärtusena välja turvatunnet (vt ka ptk 5.4 Eestis elamise plussid ja miinused).

Majanduslikus plaanis umbkaudu pooled „elavad hästi“ või „saavad hakkama“ (49%), kuid ülejäänud osa mainib raskusi või isegi suurt raskust igapäevaeluga toimetulekul. See viitab jätkuvale sotsiaal-majanduslikule survele. Samas ei vähenda see tunne sugugi nende kiindumust Eesti keskkonna, looduse, turvalisuse ja igapäevase mugavuse vastu. Eestis elamise väärtustena nähakse eelkõige looduslikku keskkonda, väiksusest ja kompaktsusest tulenevat mugavust ning turvalisust ja võimalust kasutada asjaajamisekeelena oma emakeelt. Puudustena tuuakse esile ebavõrdsust, keelebarjääri, vaesust, tervishoiusüsteemi kvaliteedi probleeme ja kliimaga seotud ebamugavusi.

Kuigi määratlemata kodakondsusega inimestel on tajutavalt tugev seotus oma lähiümbrusega ja Eestiga tervikuna, on suhe Euroopa tasandiga nõrgem. Euroopaga seotust tuntakse vähem, mis võib osalt olla keele- ja kultuuribarjääri, ajaloolise tausta või geopoliitilise perspektiivi küsimus. Samas, Euroopa Liidu liikmesriigi kodakondsus või töövõimalused Euroopas on mõne jaoks siiski atraktiivne, mis kodakondsuse taotlemist toetaks.

Kes on aga kõige potentsiaalikamad kodakondsuse omandajad? Klasteranalüüsi tulemused näitavad, et klastrid 1 ja 2 paistavad silma kõrge motivatsiooni või soodsa hoiakuga Eesti riigi suhtes ning nende n.ö. väärtusruumi (usaldust jm) ei ole selleks vaja ümber kujundada. Nad on üldjoontes nõus, et kodakondsus pakub neile lisaväärtust, ning nende peamised takistused on pigem praktilise iseloomuga (nt keeleeksami hirm, ajapuudus). Kui pakkuda neile piisavalt tuge – kvaliteetset keeleõpet, selgeid juhiseid ja informatsiooni, paindlikke lahendusi –, on suure tõenäosusega just nemad need, kes jõuavad suhteliselt kiiresti kodakondsuse omandamiseni. Hoiakute poolest on sarnased ka klaster 5 esindajad, kuid nemad paistavad silma just kõrgema vanuse ja suurema takistuste arvuga.

Kõige potentsiaalsem kodakondsuse omandaja ajalises mõttes võiks esmajoones olla just teise klatri esindaja, sest neil on nii sobivad hoiakud ja sageli ka piisav keeleoskus. Nende puhul on sageli takistuseks just aeg (olgu selleks siis keeleeksami või kodakondsuseksami tegemiseks), seega nende puhul aitaks tõenäoliselt paljusid juba võimalus kompenseerida võimalikku saamata jäänud tulu töötundide arvelt kui nad naturaliseerumisprotsessi tervikuna alustavad (ja peavad seetõttu näiteks töölt puuduma, et kursustel osaleda), või vähemalt tööandjapoolne garantii, et töökoht ja sissetulek säilib juhul, kui inimene võtab ette intensiivsema keeleõppe perioodi (nt et vähesema panuse pärast tööl ei peaks muretsema tööülesannete täitmise pärast).

Madala usalduse, tugevate takistuste või ükskõiksusega seotud profiilide puhul (klastrid 4, 6 ja 8) on protsess aga pikem ja keerukam, sest lisaks praktilistele barjääridele tuleb võita tagasi usaldus või tekitada alles esimest korda tugevam side Eesti riigi ja inimese vahel. Nendes klasterites ei pruugi kodakondsuse pakutavad hüved selgelt kaalukamad tunduda kui senine määratlemata kodakondsuse staatus või mõne muu riigi kodakondsus, mistõttu tuleb keskenduda eeskätt emotsionaalsete, praktiliste ja väärtuspõhiste tegurite (nt kuuluvustunde, turvatunde, pikaajaliste võimaluste) teadvustamisele. See tähendab, et

kommunikatsioon peab selle juures olema läbimõeldum, põhjalikum ja isiklikum, mis võimaldaks kujundada samm-sammult positiivsemat hoiakut ja mis looks aluse konkreetsete takistuste kõrvaldamisele ja motiveeriks inimesi lõpuks kodakondsust taotlema. Igal juhul tuleb nende inimeste puhul arvestada mitmesuguste katsumuste ja arvatavasti ka tagasilöökidega.

Analüüsist joonistusid välja ka suhteliselt neutraalsete hoiakutega klastrid (3 ja 7), kes küll kalduvad valitsuse usaldamatuse poole, kuid on oma hoiakutes ühiskondlikule kuuluvusele ja oma sotsiaal-majanduslikule staatusele neutraalsed. Ühtlasi arvavad need inimesed, et nende Eesti kodanikuks saamine on väärtus – võrdselt nii neile kui riigile. Tõenäoliselt ei ole ka nende inimeste hoiakute positiivsemaks muutumise nimel vaja väga suurt tööd teha, sest nad on juba suuresti lojaalsed Eesti elanikud, kuid neil on eelkõige raskusi eesti keele omandamisega. Nendesse klasteritesse kuuluvad keskmisest sagedamini just naised. Nende klasterite puhul võiks eeldada keskmise keerukusastmega sekkumiste või abi vajadust, et neid kodakondsuse poole aidata. Vajadus on eelkõige keeleõppe valdkonnas, kuid lisaks võiks neid inimesi toetada ka positiivne ja kaasav sõnum riigilt.

Uuringu tulemused maalivad seega kompleksse pildi määratlemata kodakondsusega inimestest Eestis. Tegemist on heterogeense rühmaga, kellest oluline osa väärtustab Eestit ja hoolib Eestist, kuid seda tunnet varjutab tugev tajutav ilmajäetuse tunne, ebavõrdsus, keskmisest suurem vaesus ja keelebarjäär. Eesti keele oskuse barjääri ületamine nõuab suurt individuaalset panust (aeg, raha, motivatsioon, oskused), mida neil kõikidel kohe võtta ei ole.

Poliitikakujundamise jaoks on oluline tähele panna, et suur osa neist inimestest on valmis kaaluma naturaliseerumist pikemas perspektiivis, kui protsess oleks kergem ja neile arusaadavam – praegu puudub paljudel vastajatel lootus, et tänaste reeglitega on neil üldse võimalik jõuda selleni, et nad kunagi kodakondsuse saavad. Eesti seisukohast tähendavad need tulemused, et ükskõik milline lähenemine määratlemata kodakondsusega isikute suunal peab olema mitmekülgne: paindlikkus kodakondsuspoliitikas, tõhusam keeleõppe toetamine, fookuseeritud teavitustöö tegemine või info pakkumine kodakondsuse taotlemise sammude kohta, aga ka teadlikum sotsiaalpoliitika ning läbipaistvam ja avatum valitsemiskultuur aitaksid luua tugevamat sidet, mis võiks suurendada nii usaldust riigi vastu kui ka valmisolekut end kodanikuna Eesti ühiskonnas rakendada.

Tulemused viitavad, et usalduslikuma suhte loomine riigivõimu ja määratlemata kodakondsusega isikute vahel on üks võtmeteguritest. Samuti on oluline näidata, et kodakondsus pole vaid formaalne staatus, vaid reaalne võimalus olla Eestis kodanikuna kaasatud ja väärtustatud. Sellised sammud aitavad lähendada määratlemata kodakondsusega isikuid Eesti riigile ning suurendada motivatsiooni astuda lõplik samm naturalisatsiooni suunas, juhul, kui nad on sellel teel toetatud. Täpsemalt on ettepanekud taoliste sammude astumiseks välja toodud allolevas soovitude peatükis 7.1.

7.1. Üldised soovitud

7.1.1. Positiivne sõnum ja sihtrühma tunnustamine

Uuring näitab, et määratlemata kodakondsusega isikud tajuvad, et Eesti riik käsitleb neid sageli julgeolekuohu või “teise sordi” kodanikena. Selline hoiak tekitab trotsi ja pettumust, hoolimata sellest, et paljud neist soovivad Eestisse panustada ja kaaluvad kodakondsuse omandamist. Valdav enamus tunneb end puudutatuna, kui nende lojaalsust riigile järjepidevalt kahtluse alla seatakse.

Samal ajal on näha, et siiras huvi nende olukorra vastu ning positiivne, julgustav riigiasutuste poolne kontakt aitaks emotsionaalseid barjääre ületada ning soodustada kodakondsuse taotlemist. Ainuüksi esmakordne ära kuulamine – nagu toimus selle uuringu raames – aitab teatud pingeid maandada. Sellest tulenevalt tasub kaaluda luua nn heatahtlik ja proaktiivne kampaania, mis pöörduv määratlemata kodakondsusega inimeste poole ning keskendub nende rollile Eesti ühiskonna arengus. See looks vaheldust senisele julgeolekuohule keskenduvale retoorikale ning aitaks kujundada turvalist ja austavat suhtluskeskkonda. Näiteks võiksid kohalike omavalitsuste all toimuda teabepäevad, välkseminarid ja konsultatsioonisessioonid, kus määratlemata kodakondsusega elanikud saaksid esitada küsimusi ja jagada kogemusi, ning saaksid vastu innustust ja praktilist teavet kodakondsuse taotlemise seadusest. Lisaks

tasuks kaaluda dialoogivõimaluste pakkumiseks dialoogiõhtute või sümposionite korraldamist, kus määratlemata kodakondsusega Eesti elanikud saaksid kohtuda riigiasutuste, kohalike omavalitsuste ja kodanikuühiskonna esindajatega, et arutada oma olukorda, tundeid ja soove. Seesuguste ürituste kaudu võiks avalduda määratlemata kodakondsusega elanikel muuhulgas võimalus leida mentoreid kodakondsuse taotlemise protsessi hõlbustamiseks.

Kommunikatsiooni vaates võib kaaluda toetada eri viisil eelkõige neid, kes on juba näidanud üles huvi ja ühtekuuluvustunnet või on n-ö agentsed ehk valmis ise initsiatiivi võtma. Teavituse parandamine – nii praktiliste sammude kui ka väärtuste tasandil – võib aidata olulisel määral. Sõnum peaks ühtviisi väärtustama iga inimese varasemat panust Eestisse ja andma selge kinnituse, et ta on teretulnud ega kuulu nn „teise sordi“ kodanike hulka.

Taoline positiivne kommunikatsioon või sõnumiseadmine ei peaks piirduma vaid ühekordse kampaaniaga, vaid see võib olla osaks riiklikust kommunikatsioonistrateegiast, mis looks tugevama fooni just dialoogiks (mitte monoloogiks).

7.1.2. Ajaloolise ebaõigluse tunnetamine ja müütide murdmine

Määratlemata kodakondsusega isikud Eestis kogevad üldise hoiaku ja teadmiste puudumise tõttu sageli segadust ning frustratsiooni seoses kodakondsuse omandamise protsessidega, eriti 90ndate alguse traumade ja müütide valguses. Paljud ei mõista, miks mõned said kodakondsuse, teised mitte, mis tekitab pettumust ja tunde, et osade inimeste panust Eesti ühiskonda ei hinnata piisavalt. Sellele olukorrale tuleks läheneda mitmekülgselt ja kaasavate kommunikatsioonimeetoditega, et parandada üldist teadlikkust ja võimalusel muuta ka suhtumist.

Üheks võimaluseks on luua läbimõeldud sisend meedias, mis kasutab erinevaid platvorme, nagu Raadio 4 (nt David Vseviovi käsitluses) või kogemuslugude artiklisari venekeelses Delfis, ERRis vms, mis selgitavad, miks ja kuidas teatud ajaloolised tegurid ja sündmused mõjutasid Eesti kodakondsuspoliitikat. Teisalt võib jagada ka autentseid edulugusid ja näiteid määratlemata kodakondsusega isikute kogemustest. Näiteks võib kaasata inimesi, kes kuuluvad kogukonda või on omaks võetud (nt Julia Aug; või Gameboy Tetris, kes omandas Eesti kodakondsuse määratlemata kodakondsuse pinnalt), kes suudavad luua kaasaaharavaid lugusid, mis suurendaks nende sõnumite mõju ja kuulajaskonda. Taolised meediaprojektid võiksid mh käsitleda 90ndate alguse müüte ja (tajutud) juhuslikkust ja riigipoolset subjektiivsust kodakondsuse omandamises, pakkudes selgust ja murdes sellega levinud väärarusaamu.

Lisaks võib arendada kaasavaid ja läbimõeldud projekte, nagu kunstinäitused, etendused (nt foorumteater vmt) jms, mis annavad määratlemata kodakondsusega isikutele võimaluse jagada oma lugusid ja kogemusi positiivsel ning inspireerival viisil. Samuti tasub kaaluda lansseerida kodanikepaneeli meetodit, milles määratlemata kodakondsusega isikud saavad osaleda aruteludes ja pakkuda tagasisidet kodakondsuse omandamise protsesside kohta, kuid arutades seeläbi ka laiemaid lõimumisega seotud väljakutseid Eestis.⁴⁰ Eesti keele majad võivad mängida võtmerolli edulugude kogumisel ja jagamisel (oluline on siinkohal küll ka see, et nendes kajastuks ka takistustega toimetulek), pakkudes võimalusel individuaalset lähenemist ning toetust ka kodakondsuse omandamisel. Töötukassa ning teised ametiasutused saaksid samuti kasutada oma kogemust motiveerimisel ja agentsuse suurendamisel, pakkudes Töötukassa klientidele praktilist abi ja nõustamist ka kodakondsuse taotlemisel või suunates neid edasi sinna, kust kvaliteetset nõu ja tuge saab.

Kõige selle juures on väga oluline silmas pidada, et Eesti riik kuulaks ja võtaks tõsiselt määratlemata kodakondsusega isikute muresid ja frustratsiooni. Uuringu läbiviimisel nägime ja kogesime selgelt, kuidas andmekogumine (ankeetküsitlus ja sellesse jäetud kirjalikud kommentaarid, fookusrühma intervjuud ning paljud meile tehtud telefonikõned ankeetküsitlusesse värbamise ajal) pakkus enamikule inimestele esimest korda võimalust oma seisukohti ja muresid (sh etteheiteid) väljendada. Protsess toimus sihtrühma jaoks teatud mõttes ventiilina. Kui sihtrühm ei tunne, et Eesti riik on nõus neid kuulama, võib tekkida

⁴⁰ Vt selle osas ka kodanikepaneeli piloteerimist Narva noorte hulgas Kallas & Kaldur (2012).

teisi osapooli, kes pakuvad võimalust kuulnud olla, kuid kes ei ole Eesti riigi suhtes tingimata toetavad. Oluline on ka silmas pidada, et kibestumine või rahulolematuse ei piirdu üksnes määratlemata kodakondsusega isikute sihtrühmaga, vaid see omab mõju Eesti venekeelsele kogukonnale tervikuna (nn *spillover* efekt).

Seega on vajalik ärakuulamisvõimaluste loomine, ning seda võivad toetada kõik eelnimetatud dialoogiplatvormid (vestlusüritused, kogukonnapõhised foorumid/sümposiumid, individuaalsed nõustamissessioonid jm), kus kogemusi ja muresid saab arutada konstruktiivselt ja empaatiliselt.

7.1.3. Informatsiooni kättesaadavus

Määratlemata kodakondsusega isikud otsivad teavet kodakondsuse omandamise nõuete ja tingimuste kohta peamiselt Töötukassast ja Politsei- ja Piirivalveametist (PPA). Lisaks on küsitlertel jäänud ebaselgeks, kuidas karistusregistriga seotud asjaolud kodakondsuse taotlemisel täpselt mõjuvad – seegi tekitab segadust ja ebakindlust.

Teisest küljest viitab uuring, et infopuudus on paljude jaoks reaalne takistus, kusjuures just need, kes tunnevad end kodakondsuse saamise teemal vähem informeerituna, kuuluvad suurema tõenäosusega gruppi, kes ei ole kodakondsusest huvitatud. Seetõttu on oluline suunata rohkem ressursse kommunikatsioonile, et levitada selget ja tõest infot kodakondsuse omandamise tingimuste kohta ning hajutada võimalikke väärarusaamu. Üks lahendus võib olla veebiplatvormi või -lehe loomine (kas uue või nt INSA veebilehe juurde, alamdomeeninäiteks vmt), kus on samm-sammuline juhend kodakondsuse taotlemiseks – sealjuures võiksid animatsioonid, interaktiivsed teekaardid (nn *roadmap*) või lühikesed videod illustreerida protsessi selgeks ja arusaadavaks. Teine võimalus on pärida Rahvastikuregistrist määratlemata kodakondsusega isikute kontaktid (esialgu piloteerides väiksema rühma peal) ning edastada neile sarnane info. Oluline on silmas pidada, et taoline infokiri peab olema professionaalselt kujundatud ning sõnastatud/pakendatud nutikalt ja loovalt, kasutades minimaalselt nn ametlikku sõnakasutust jm.

Taolise info edastamisel on oluline ka läbipaistvuse suurendamine: välja tuua, millised on konkreetsed menetlusetapid, kes ja millistel juhtudel otsuseid teeb (nt PPA, Vabariigi Valitsus vt) ning millises faasis inimene parasjagu asub (nt menetlustaotuse veebipõhine jälgimine). Samuti tasub uuendada INSA veebilehte ja suurendada seal teabe kättesaadavust, luues eraldi sektsiooni või rubriigi, mis koondaks selgitusi ja KKK-formaadis vastuseid, et iga huviline leiaks kiiresti teavet oma täpse staatuse kohta – hetkel ei ole see piisavalt hästi kohandatud just määratlemata kodakondsusega isikute vajadustele, mistõttu ei pruugita sealt kohe leida neile asjakohast teavet (nt kuna vajalike sammudena on välja toodud Eestisse kolimine ja varasemast kodakondsusest välja astumine, mis selle sihtrühma puhul ei ole enamasti asjakohased). Lisaks võiks seal käsitleda 1990. aastate alguse kodakondsuspoliitika tagamaid, sest sellest tulenevaid küsimusi ja frustratsiooni mainiti küsitluses korduvalt. Kõik see aitaks määratlemata kodakondsusega isikutel ennetada menetluslikke ummikseise, vähendada ebakindlust ja tugevdada motivatsiooni kodakondsust taotleda. Oluline ka märkida, et enamik internetiotsinguga välja tulevaid allikaid (nt PPA ja Siseministeerium) ei viita edasi INSA poolt pakutavatele võimalustele ehk kodakondsuse alasele nõustamisele.

7.1.4. Protsessi juhtimine

Paljud uuringus osalenud väljendasid segadust selle suhtes, millises etapis nad parasjagu on, mida järgmiseks teha ning kust saada abi. Lisaks leiavad mitmed sihtrühmad (klastrid), et eksam ja protsess on liiga keerulised – seetõttu tuleks tegeleda teadlikkust tõsta, et vähendada müüte kodakondsuse taotlemise keerukuse kohta. Lisaks võimalikule laiemale informeerimisalgatusele (kampaania vms vormis), võiks taotleja teekond olla ka lahti seletatud ühel kasutajasõbralikul platvormil (nt INSA/PPA veebilehel), kust leiab selge graafilise ülevaate protsessi sammudest ja juhenditest (vt ka eelmist punkti 7.1.3).

Lisaks võiks taotlejatel olla võimalik oma menetluse staatust veebis (või rakenduses) jooksvalt kontrollida, et hirm „bürokraatliku“ protsessi ees väheneks ja oleks alati selge, kus ollakse. Neile määratlemata kodakondsusega isikutele, kes on alustanud taotluse esitamist (või registreerunud põhiseaduse eksamile või eesti keele eksamile) ega ole protsessi lõpetanud, võiks süsteem saata sõbralikke meeldetuletusi, näiteks:

„Teie taotlus on jäänud ootele. Kas vajate abi või lisainfot?“. Meeldetuletuste sagedus ei tohiks olla pealetükkiv, kuid peab toetama järjepidevust.

Eakamate või madalama digipädevusega sihtrühmade puhul on samas vajalik personaalne kontakt, näiteks telefonikõne, kus uuritakse, kas inimene vajab abi dokumentide täitmisel, eksamiks valmistumisel või transpordi korraldamisel. Uuring näitas, et paljud määratlemata kodakondsusega isikud katkestavad naturaliseerimisprotsessi ajapuuduse või muude praktiliste takistuste tõttu (töö, lapsed, tervis). Seepärast võiks meeldetuletuste süsteem lisada konkreetseid viiteid, kuidas saada tuge nt ajaplaneerimisel, leida võimalusi (nt õppepuhkus), juhtida tähelepanu tööandja võimalikele toetusmeetmetele jms.

Uuringus ilmnes ka, et paljud määratlemata kodakondsusega inimesed ei jätka naturaliseerimisprotsessi ajapuuduse või muude praktiliste takistuste (lapsed, töö, tervis) tõttu. Meeldetuletuste süsteem võiks pakkuda ka konkreetseid viiteid, kuidas ajaplaneerimise või nt õppepuhkuse saamiseks tuge leida (nt „Võtke ühendust oma tööandjaga, kellel on võimalus Teid õppepuhkusega toetada“).

7.1.5. Keeleõpe

Määratlemata kodakondsusega isikud kogevad keeleõppega seotud raskusi, mis takistavad kodakondsuse omandamist, kuid laiemas vaates ka lõimumist Eesti ühiskonnas. Peamised probleemid hõlmavad keelekursuste piiratud kättesaadavust ja nähtavust, vajadust sobivate meetodite järele ning ebapiisavat teadlikkust olemasolevatest võimalustest. Need on teemad, mis on välja tulnud ka varasematest uuringutest ning olukorra parendamiseks tasub jälgida neis väljatoodud soovitusi.⁴¹

Samuti ilmnes siinses uuringus nii tervislikel põhjustel keeleõppes osalemise takistused kui ka vanuselistest eripäradest tulenevad takistused. Näiteks näitavad tulemused, et vanemate määratlemata kodakondsusega isikute puhul (55+) on keelekursuste kättesaadavus ja sobivus sageli piiratud ka seepärast, et nad tajuvad teatud piinlikkust, nt „selles eas peab selliseid asju tegema“, samuti tunneb osa uuringus osalenuid häbi, et on käinud mitu korda eksamit tegemas ja „ikka pole läbi saanud“. Seega takistavad häbi ja väarikusega seotud küsimused osal neist keeleõppes osalemist. Nende puhul on oluline seda emotsiooni adresseerida, valideerida ning mõelda, kuidas on võimalik sellel sihtrühmal maandada hirmu, aga ka kuidas toetada neid keele omandamisel. Vanemaealiste puhul võib kaaluda, kas üks lahendus võib olla eraldi nn vanemaealiste keeleõpperühmade loomine (sarnaselt vanemaealiste joogatundidega, mille puhul uuringud näitavad, et need aitavad toetada keeleõppes osalemist) koos julgustusega, et igas vanuses on võimalik keel selgeks saada ja tutvustades elukestvat õppe plusse. Sellises grupis saaks liikuda aeglasemas tempos, arvestada eakate inimeste kogemusi, oskusi ja eripärasid, ehk võib mittetöötavate eakate puhul lisamotivatsiooniks olla keele grupis õppimise sotsiaalne aspekt jms (nt van der Ploeg jt, 2023).

Keeleõppes osalemise puhul tuleb määratlemata kodakondsusega sihtrühma puhul silmas pidada ka asjaolu, et küsitlustulemuste põhjal on veidi alla poolte puhul tegemist inimestega, kelle majanduslik sissetulek on pigem madal (30% märkis, et neil on raske toime tulla ning 12% pidas olukorda väga raskeks), mistõttu ei pruugi olla kuigi realistlik oodata, et nad ilma suurema toeta leiavad aega ja raha keeleõppes osalemiseks ja kodakondsuse taotlemiseks. Lisaks tuleb arvestada, et määratlemata kodakondsusega isikute hulgas on kõrgharidusega inimeste osakaal vaid 11% (vt ka tabel 12 metoodika ülevaates lisas 1). See tähendab, et nii keeleõppe meetmed kui ka muud tegevused, mida selle sihtrühma suunal tehakse, peavad arvestama asjaoluga, et tegemist ei ole rühmaga kellel on ilmtingimata oskus ise õppida või ise enda õpet tulemuslikult juhtida.

Kindlasti on oluline luua praktilised, kergesti juurdepääsetavad võimalused, mis toetaksid õppijaid, kes on korduvalt proovinud keeleeksamit teha, kuid ei ole sellest läbi saanud – nad vajavad ühelt poolt emotsionaalset tuge ja julgustust, aga eriti vajavad nad praktilist individuaalset tuge õppimises. Mõistlik oleks ka kaaluda, kas saaks kasutada individuaalsete õpiradade ja õpikäsitlete lähenemist, mida kasutatakse nt kooliõpilaste puhul, kes ei suuda üldprogrammiga samas tempos püsida, kellel on vaja

⁴¹ Vt nt Kaldur *et al* (2023), Kivistik *et al* (2022), Lukk *et al* (2017).

olulist lisatuge lähtuvalt nende individuaalsetest õpiraskustest või kellel on individuaalsed õppekavad, milles lõppväljund ongi seatud olema teistest erinev, sest suutlikkus on väiksem.

Ühe võimaliku ressursina võib kasutada tudengite kaasamist keeleõppesse – paljudes riikides on see levinud tava.⁴² Kindlasti peab seda aga tegema läbimõeldult ning eriti kui see toimub vabatahtlikkuse korras (mitte nt osana õppetööst), peab kindlasti panustama nii kommunikatsiooni, ettevalmistusse kui ka vabatahtlike jooksvasse toetamisse, sest vabatahtliku töö kultuur on Eestis nõrgema traditsiooniga kui paljudes Lääne- ja Kesk-Euroopa riikides.

7.1.6. Tööturg

Osades intervjuudes ilmnes, et määratlemata kodakondsus on osutunud takistuseks kandideerimisel teatud töökohtadele (nt töölähetuste võtmes), samas ka näeme, et töötamine väljaspool Eestit on teatud motivaatoriks, mis kannustab inimest Eesti kodakondsust omandama. Kuigi tööturg ja tööandjad ei olnud selle uuringu fookuses, saame siinkohal välja tuua tööandjad kui potentsiaalse sihtrühma, kes võib toetada oma määratlemata kodakondsusega töötajaid Eesti kodakondsuse omandamisel. Näiteks pakuvad nii mõnedki suured Eesti teenindussektori tööandjad oma töötajatele eesti keele õpet. Neid kursusi või neis osalejaid võib saada toetada ka Eesti kodakondsuse omandamisel: näiteks julgustades, et „*Said eesti keelega hakkama, mine nüüd ja tee ka kodakondsuseksam ära!*“. Tasub ka kaaluda võimalusi, kas niisuguste suurte ja usaldusväärsete tööandjate juurde saaks saata ka näiteks inimesi, kes viivad kohapeal läbi nn kodakondsuseksami (põhiseaduse tundmise eksami).

Uuringu tulemused viitavad ka, et need isikud, kes ei plaani Eesti kodakondsust omandada, elavad teadmises, et eksamid on keerulised. Samal ajal kui need, kes plaanivad omandada, teavad, et taotlemine ja eksamid ei ole nii keerulised. Sellest tulenevalt tasub kaaluda ka tööandjate juures regulaarsete (paar korda aastas) infotundide läbiviimist Eesti kodakondsuse omandamisega seotud teemadel – keegi, kes räägiks, mis on kodakondsus, miks võib olla kasulik seda omada, millised on õigused ja kohustused, kuidas kes suudaks ka adresseerida ebaõigluse tunnetamist sihtrühma hulgas (st 90ndate alguse otsuseid ja ajaloolisi nüansse).

7.1.7. Lood

Lugude, sh edulugude kasutamine võib pakkuda võimaluse suurendada määratlemata kodakondsusega isikute motivatsiooni kodakondsuse omandamiseks, valideerida nende emotsioone, julgustada mingeid samme astuma ja laiemalt toetada kuuluvustunnet Eesti ühiskonnas. Lugude jagamine – sh isikulood inimestest, kes on edukalt omandanud Eesti kodakondsuse ehk naturaliseerunud, sh jagada kogemusi sellest, kuidas nad on ületanud takistusi – võib olla üheks viisiks pakkuda võimalust mõtestada Eesti kodakondsuse aspekte ja inspireeruda lahendustest, mille peale pole tulnud (nt keele õppimisel).

Oluline on aga silmas pidada, et kui keskenduda ainult edulugudele, ei pruugi adresseerida kõiki tegelikke hirme, praktilisi takistusi jmt, mis määratlemata kodakondsusega isikuid takistab; lugude mõju on kindlasti suurem, kui sihtgrupp tunneb ennast loos ära ja lugu aitab tuvastada uusi lahendusi, mitte siis, kui nad pigem muutuvad tajutavalt inimese jaoks kättesaamatu edukuse reklaamiks. Seetõttu on oluline luua struktureeritud ja läbimõeldud programm, näiteks „Meie Eestid“ saatesarja eeskujul, mis keskendub mitmekülgete ja autentsete lugude kogumisele ja jagamisele kogukonnapõhistes keskkondades.⁴³ Sellega peab kaasnema-külgnema ka selge kommunikatsioonistrateegia, mis valideerib, et kuigi mõned edulood võivad inspireerida, ei pruugi kõik kogeda samu tulemusi. Samuti on oluline pakkuda tuge neile, kes on heitunud õppimisprotsessist, ning leida viise, kuidas näiteks Töötukassa või eesti keele majad saaksid kasutada oma kogemust sihtrühma hulgas motivatsiooni tõstmisel ja agentsuse suurendamisel, st lisaks lugudele on vaja ka praktilist tuge.

7.1.8. Ukraina sõja ja ukraina sõjapõgenike kontekst

⁴² Vt nt <https://www.servethecity.paris/2024/03/13/practice-english-and-french-with-refugees-and-the-immigrants/>

⁴³ Vt ka „Meie Eestid“ saatesarja mõjude hindamise tulemusi Kaldur *et al* (2018).

Määratlemata kodakondsusega isikud (ennekõike venekeelsed) tajuvad, et Ukraina sõjapõgenikele luuakse kiiremaid ja paremaid toetusmehhanisme (nt eesti keele õpe, kohanemisalane tugi jm), samas kui nende endi pikaajalised vajadused, aga ka panus Eesti ühiskonda jäävad sellega võrreldes vähemtähtsaks või selle varju. Sellest tulenev pettumus tekitab küsimusi, miks riik väärtustab uusi sisseerandajaid rohkem kui püsielanikke, kes on siin aastaid elanud ja panustanud riigi toimimisse. Loomulikult ei pea kõik määratlemata kodakondsusega isikud Ukraina pagulastele suunatud tuge probleemiks; pigem on probleem kommunikatsioonis – tihti ei selgitata piisavalt, miks sõjapõgenikele kehtivad teistsugused õigusraamid ja toetusmeetmed. Samasugust ebaõiglust tajuvad ka paljud eesti emakeelega inimesed, lihtsalt venekeelsetel ja määratlemata kodakondsusega inimestel on see ebaõiglustunne arusaadavatel põhjustel sageli võimendunud.

Sellest tulenevalt tuleb järjepidevalt selgitada, et pagulasseisundist tulenevad õigused ja toetused on rahvusvahelise õiguse osa ning mõeldud eriolukorra lahendamiseks. See võib aidata hajutada arusaamatust, miks üks grupp saab kiiremini või tajutavalt paremat/kvaliteetsemat tuge kui teine. Kasuks võib tulla toonitada, nt avalikes sõnavõttudes, et nii sõjapõgenike kui ka pikaajaliste elanike (sh määratlemata kodakondsusega isikute) toetamine ei toimu “teiste arvelt” (nagu mitmel korral uuringus väljenduti), vaid vastavalt rahvusvahelistele kohustustele, mitmesugustele õiguslikele alustele ning haavatavas olukorras olevate sihtrühmade vajadustele. Sellega seoses võib välja töötada teavitussõnumid, mis rõhutavad püsielanike panust ja omaks olemist, tunnustades nende pikaajalist panust riigi ülesehitamisel ja funktsioneerimisel ning Eesti ühiskonda kuulumist. Isikliku tunnustuse kaudu saab vähendada tunnet, et neid ei märgata.

7.1.9. Muud seotud teemad

Uuring toob esile, et tervis võib takistada kodakondsuse saamist, kuna sihtrühma esindajatel võib olla keeleksamite läbimiseks füüsilisi või vaimseid piiranguid, näiteks kuulmisprobleemid, düsleksia või mäluprobleemid. Kuigi kodakondsusseaduses on sätestatud erandid neile, kellel on piiratud teovõime või kes tervise seisundist tulenevalt pole võimalik nõudeid täita (keeleoskuse kriteeriumi ja põhiseaduse tundmise eksami sooritamine), näib, et vähemalt osad sihtrühmast ei ole neist eranditest teadlikud. Samuti ei ole selge, kas kõik probleemid, mis vähendavad inimese õpivõimet (sh olulisel määral), kuuluda ilmingimata tervise seisundist tulenevate erandite alla. Kasuks tuleks mõnede näidete väljatoomine.

Teine teema, mis uuringus tingimuste lihtsustamise kontekstis tõstatus, on inimeste lojaalsus Eesti riigile. Lojaalsus Eestile väljendub paljude määratlemata kodakondsusega inimeste hinnangutes, kes tunnevad kuuluvust Eesti rahva hulka, kuid ei pruugi eksamitega seotud takistuste tõttu kodakondsust taotleda. Uuringu tulemustest ilmneb, et selgem kommunikatsioon kodakondsuse väärtusest ja Eestiga seotuse tõendamise kriteeriumite laiendamine (nt pikaajaline elukoht või perekondlikud sidemed eesti keele oskuse tõendi asemel) võiksid suurendada Eesti kodanikuks saamise motivatsiooni. Tegemist oleks aga kannapöördega Eesti senises kodakondsuspoliitikas ja vajaks selgelt laiapõhjalist poliitilist arutelu. See teema tõstatus sageli just 45+ aasta vanuste kodanikega.

Kokkuvõttes võiks kodakondsuse saamise tingimused arvestada isiklike ja sotsiaalseid tegureid, samuti peab nende tingimuste täitmiseks pakkuma senisest oluliselt rohkem tuge neile, kes soovivad kodanikuks saada, kuid kogevad tervise, vanuse või muude barjääride tõttu raskusi.

7.1.10. Soovitused jätku-uuringuteks

Kuigi uuringus käsitleti põhjalikult mitmeid olulisi teemasid, pakub juba kogutud andmestik häid võimalusi määratlemata kodakondsusega seotud teemasid edasi uurida, kasutades olemasolevat andmestikku ja lisades sellele kvalitatiivse meetoditega saadud lisaandmeid. See võimaldaks paremini mõista määratlemata kodakondsusega sihtrühma olukorda, vajadusi ja käitumismustreid ning mõju ühiskondlikele protsessidele ning seeläbi toetada teadlikumat ja tõenduspõhisemat poliitikakujundamist. Järgnevalt on välja toodud mõned võimalikud uurimisteemad jätku-uuringuteks:

1. Kas ja kuidas enda tunnetamine „teise järgu kodanikuna“ mõjutab erinevaid ühiskondlikke valikuid, sh poliitilisi. Milliseid toimetulekuviise kasutatakse selle tunde vähendamiseks ja kuidas need toimetulekuviisid ühiskonda mõjutavad?
2. Mis tasakaalustaks määratlemata kodakondsusega inimeste jaoks hallist passist tulenevaid plusse (nagu nt Venemaa/SRÜ viisavaba reisimine)?
3. Kas ja millised nn ülekande ehk *spillover* efektid on määratlemata kodakondsusega kaasnevatel negatiivsetel narratiividel teistele kogukonna liikmetele, sh teistele venekeelsetele, aga ka uussisserändajatele jt.
4. Kas määratlemata kodaniku staatusega kaasnevad pikaajalised stressifaktorid, depressioon või madalam elukvaliteet?
5. Kas ja kuidas oleks tööandajad nõus toetama kodakondsuse omandamise protsessi enda töötajate puhul?
6. Milline on määratlemata kodanike positsioon tööturul võrreldes Eesti kodanikega, sh teiste muukeelsetega?
7. Inimeste lood, mis illustreerivad määratlemata kodakondsuse staatuse mõju inimeste elule.

Lisa 1. Metoodika

1. Sekundaarallikate analüüs

Uuringu esimene etapp oli sekundaarallikate analüüs, mille eesmärgiks oli kaardistada määratlemata kodakondsusega isikute peamised takistused ja soodustavad tegurid Eesti kodakondsuse taotlemisel. Analüüs tugines varasematele uuringutele, nagu Eesti Integratsiooni Monitooringud, Statistikaameti analüüs ning muud seotud uuringud ja teadusartiklid (vt nimekirja aruande lõpus).

Sekundaaranalüüsi keskmes olid tehnilised-instrumentaalsed, informatsioonilised ja emotsionaalsed-psühholoogilised takistused ning nende oletatav mõju kodakondsuse taotlemisele. Selle etapi järeldused olid aluseks nii ankeetküsitluse kui ka intervjuude küsimustike koostamisel, sh lõpparuandes tulemuste tõlgendamisele.

2. Ankeetküsitlus

Ankeetküsitluse eesmärk oli koguda sihtrühma esinduslikult valimilt andmeid, kaardistamaks määratlemata kodakondsusega isikute motivatsioon ja takistused Eesti kodakondsuse taotlemisel. Lisaks aitas küsitlus valideerida ja täpsustada varasemate uuringute põhjal püstitatud hüpoteese ning kontrollida lahendusettepanekute sobivust sihtrühma jaoks. Küsitluse ülesanne oli pakkuda detailset ülevaadet, millised tegurid mõjutavad kodakondsuse taotlemise protsessi ning kuidas neid saaks tulemuslikult lahendada.

2.1. Valimi koostamine

Küsitluse sihtrühmaks olid Eestis püsivalt elavad määratlemata kodakondsusega isikud. Esindusliku valimi moodustamisel lähtuti sihtrühma tervikprofiilist, arvestades olulisi demograafilisi tunnuseid, nagu vanus, sugu ja piirkond. Määratlemata sihtrühma valim päriti Rahvastikuregistrist (15 000 kontakti juhusliku valimi alusel, vanuses 18–75, Eestis alaliselt elavad määratlemata kodakondsusega isikud, mehed mõnevõrra ülesindatud). Saavutatava valimi suuruseks oli planeeritud vähemalt 650 vastajat, kuid tegelik vastajate arv oli 1991 vastajat (täielikult lõpetatud ankeete; lisaks ~200 ankeeti, mis jäeti pooleli). Kui arvestada puudulikke e-posti aadresse või e-posti aadresse, kust kiri tuli tagas (*bounceback*), oli küsitluses osalemise vastasmäär ca 14%. Küsitlus oli veebipõhine ning viidi läbi ajavahemikus november–detsember 2024. Uuringul ja andmekogumisel oli nii eetikakomitee (TAIEK) kui ka andmekaitse inspeksiooni kooskõlastus.

2.2. Andmete analüüs

Küsitluse tulemuste analüüsimiseks kasutati andmete kombineeritud analüüsi, mis hõlmas k-klastri analüüsi, kirjeldavat statistikat ja avatud vastuste sisuanalüüsi. K-klastri analüüsi abil jaotati vastajad eri profiilidesse, et mõista nende motivatsioone ja takistusi kodakondsuse taotlemisel. Tulemuste põhjal tuvastati kaheksa kitsast, aga ka kolm laiemat rühma: motiveeritud taotlejad, kes kogevad praktilisi takistusi; kõhklejad, keda mõjutavad emotsionaalsed ja informatsioonilised barjäärid; ning mitte-taotlejad, kelle põhjused võivad olla seotud identiteedi, poliitiliste seisukohtade või pragmaatiliste kaalutlustega.

Kirjeldava statistilise analüüsiga andsime ülevaate küsitluse vastajate demograafilistest ja sotsiaalsetest profiilidest, sealhulgas nende vanusest, soost, haridustasemest ja elukohast. Lisaks analüüsiti vastajate esitatud põhjusi kodakondsuse taotlemiseks või mitte-taotlemiseks ning nende suhtumist võimalike lahendustesse, näiteks lihtsustatud taotlusprotsessi jm.

Kvalitatiivne analüüs avatud vastuste põhjal lisas küsitlustulemustele täiendava mõõtme, võimaldades meil selgitada tulemusi ka vastajate isiklike kogemuste ja seisukohtade põhjal. Paljud rõhutasid oma kuuluvust Eestisse ja tunnet, et sünniriik peaks olema piisav põhjus kodakondsuse saamiseks, samas kui teised väljendasid kriitikat eksamite ja keelenõuete üle. Avatud vastustest selgus ka emotsionaalsete ja süsteemikriitiliste hoiakute olulisus, eriti seoses ajaloolise ebaõigluse tajumisega.

Kombineeritud lähenemine võimaldas uuringus kombineerida ja lõimida omavahel kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed tulemused, pakkudes seeläbi tervikliku ja praktilise ülevaate sihtrühma peamistest väljakutsetest ja ootustest.

2.3. Ankeetküsitlusele vastajate sotsiaal-majanduslik taust

Küsitluses osalenud vastajate vanus jäi vahemikku 18–75 aastat. Küsitlusele vastaja keskmine vanus oli 49. Vanuseliselt kuulus enamik vastajatest vanuserühma 46–60 aastat (52%), millele järgnesid 31–45 aastat (28%), 61–75 aastat (18%) ja 18–30 aastat (3%). See jaotus näitab, et uuringus osalenud määratlemata kodakondsusega isikud on peamiselt kesk- ja vanemaealised, kuid esindatud on ka nooremad vanuserühmad, kuigi väiksemas mahu.

Soo lõikes olid 52% vastajatest mehed ja 48% vastajatest naised. Geograafiliselt üle poole vastajatest (55%) elab Tallinnas, millele järgneb Ida-Virumaa (20%, v.a Narva) ja Narva (14%). Need piirkonnad on ka traditsiooniliselt olnud alad, kus elab keskmisest rohkem määratlemata kodakondsusega isikuid.

Haridustasemeti jagunesid vastajad järgmiselt: 68% on omandanud kesk- või kutsekeskhariduse ning 17% on kõrgharidusega. 10%-l vastajatest on kõrgeim haridustase alg- või põhiharidus, ja 4%-l kutseharidus ilma keskhariduseta. Haridustaseme jaotus peegeldab sihtrühma mitmekesisust, kuid näitab ka, et kõrgharidusega isikute osakaal on selles grupis madalam võrreldes Eesti elanikkonna üldise profiiliga.

Töölane staatus näitab, et enamus vastajatest (60%) on tasustatud töötajad ning 8% töötud. Pensionäre on 5% ning sama osakaalu moodustavad ka ettevõtjad. Lisaks märkis 4% vastajatest, et nad on püsivalt töövõimetud või puudega ning 4% hoolitsevad kodus laste või teiste pereliikmete eest.

Leibkonna sissetuleku taset hinnates pidasid ligi pooled vastajatest (49%) oma leibkonna majanduslikku olukorda piisavaks, et hakkama saada („Elame mugavalt praeguse sissetuleku juures“ ja „Saame hakkama“), 30% märkis, et neil on raske toime tulla, ning 12% pidas olukorda väga raskeks. Samal ajal hindasid 8% vastanutest oma majanduslikku olukorda mugavaks ning 3% ei osanud või ei soovinud vastata.

Ligi 51% vastajate sõnul kuulub nende leibkonda alaealisi lapsi, mis mh näitab, et määratlemata kodakondsuse mõju ulatub peredesse ja järgmiste põlvkondade eluvaldkondadesse.

Tuginedes Statistikaameti eelanalüüsile (2023) on taoline ankeetküsitluse netovalim ehk vastajate taust üldjoontes esinduslik ehk vastavuses määratlemata kodakondsusega isikute üldpopulatsiooniga Eestis (vt tabel 12).

Tabel 12. Ülevaade valimist valitud tunnuste lõikes, siinse uuringu küsitlusandmed (2024) ja Statistikaameti määratlemata kodakondsusega isikute üldpopulatsiooni andmed (2023).

	KÜSITLUS (2024)	STATISTIKAAMET (2023)
Keskmine vanus	49,5	55
Meeste osakaal	52%	53%
Elukoha piirkond:	-	-
- Tallinn	55%	55%
- Ida-Virumaa	34%	28%
Haridustase:	-	-
- põhiharidus	10%	16%
- kesk/kutseharidus	68%	72%
- kõrgharidus	17%	11%

3. Klasteranalüüs

Klastrid moodustati küsitlusandmete põhjal k-prototüübi meetodiga. K-prototüübi meetod on masinõppe algoritm, mis sobib andmekogumite rühmitamiseks. See meetod ühendab k-keskmise ja k-moodi klasterdamise põhimõtteid, et käsitleda nii arvulisi kui ka kategoorilisi muutujaid, võimaldades klasterite moodustamist segatüüpi andmetel. Arvuliste muutujate kaugus arvutatakse Eukleidese kauguse abil. Kategooriliste muutujate kaugus arvutatakse kategooriate hulkade kattuvuse kaudu. Arvuliste muutujate puhul on prototüüp klasteris olevate andmepunktide keskmine. Kategooriliste muutujate puhul on prototüüp kõige sagedamini esinev väärtus ehk mood. K-prototüübi meetod sobib hästi profiilide loomiseks, kui on vaja leida mustreid ja rühmitada andmepunkte, kus osa andmeid on arvulised (näiteks vanus) ja osa kategoorilised (näiteks usaldus valitsuse vastu).

Moodustasime kahte tüüpi klasterikomplektid – vastavalt sellele, kas vastajad on kodakondsuse vastu huvi tundnud või mitte. Mõlema vastaja tüübi jaoks koostati neli profiili. Profiilide arv otsustati küünarnuki meetodil (ingl *elbow curve*). Küünarnuki meetod on visuaalne ja intuiitivne tehnika, mida kasutatakse klasteranalüüsis optimaalse klasterite arvu (k) määramiseks. Küünarnuki meetodi aluseks on summaarne rühmasisene hajuvus ja sealjuures otsitakse vähimat võimalikku kauguste summat. Kui klasterite arv suureneb, siis rühmasisene hajuvus väheneb, sest iga klaster saab väiksema hulga andmepunkte ja klasterikeskmik on lähemal andmepunktile. Klasterite arv otsustatakse selle põhjal, kus hajuvuse vähenemine järsult aeglustub ja visuaalselt tekib n-ö küünarnukk. Kuigi kodakondsuse vastu huvi tundnud vastajaid oli mittehuvitunutest ligi kolm korda rohkem, joonistus mõlema rühmas välja neli profiili. Sellest lähtuvalt võib ka arvata, et kodakondsuse soovijate rühm on mõnevõrra koherentsem.

Klasterite moodustamisel võeti aluseks kokku 12 muutujat ehk küsimust, millele küsitluses osalejad vastasid. Üks küsimustest puudutas kodakondsuse vajadust – kas määratlemata kodakondsusega isikud peaksid kodakondsuse omandama pigem Eesti riigi või enda huvides, ning vastajad said ka märkida, et seda on võrdselt vaja nii riigil kui ka inimesel. Lisaks kasutati vastajate hinnangut usaldusele valitsuse vastu⁴⁴ ning nelja põhilist takistust kodakondsuse omandamisel, mida mõlemas rühmas märgiti. Viimaks moodustati kaks koondtunnust, mille abil saab mõõta vastajate suhtumist riiki ja selle ühiskonda ning teatud määral ka kuuluvustunnet (koondtunnus 1). Koondtunnus 1 sisaldab hinnanguid järgnevatele väidetele:

- 1) “Eesti riik kaitseb minu õigusi ja pakub võrdselt avalikke hüvesid.”
- 2) “Tunnen uhkust nähes lehvimas Eesti lippu.”
- 3) “Mul ei ole võimalust mõjutada ühiskonda.”

Koondtunnus 2 mõõdab aga sotsiaalset ja majanduslikku staatust. Indeks arvutati hinnangute põhjal järgnevatele väidetele:

- 1) “Palun hinnake, kuidas määratlemata kodakondsus mõjutab majanduslikku toimetulekut.”
- 2) “Palun hinnake, kuidas määratlemata kodakondsus mõjutab enda tajumist võrdsena Eestis.”
- 3) “Palun hinnake, kuidas määratlemata kodakondsus mõjutab aktsepteeritust Eesti ühiskonna poolt.”

Koondtunnus 1 seas olevaid küsimusi küsiti Likerti nõustumisskaalal 1–4 ja koondtunnus 2 küsimusi skaalal 1–5, kus kõrgem number näitab suuremat nõustumist või positiivsemat hinnangut. Koondindeksid näitavad kolme hinnangu keskmist väärtust.⁴⁵

Klasteranalüüsi viidi läbi 932 vastaja andmetega (kokku täitis ankeedi lõpuni 1993 vastajat). Analüüsis oli koguvalimist vähem vastajaid peamiselt seetõttu, et koondindeksi arvutamisel jäid välja nende vastajate hinnanguid, kes ei võtnud ühe või enama indeksi osise (küsimuse) osas seisukohta ehk valisid nt variandi “Ei oska öelda või ei soovi vastata”. Lisaks on arvutustest väljas vastajad, kes ei võtnud seisukohta

⁴⁴ Üle viidud binaarsele skaalale “ei usalda-usaldan”

⁴⁵ Hinnanguid võimalusele mõjutada ühiskonda kasutati indeksis ümberpööratult ehk 1 tähistab mittenõustumist ja 5 nõustumist, et kohandada see samale skaalale indeksi teiste osistega

kodakondsuse omandamise vajaduse ja valitsuse usaldamise küsimustes. Järelejäänud valim oli siiski piisavalt suur, et tulemusi saaks üldistada kogupopulatsioonile (veapiir 95% usaldusnivool jääb 3% lähedale).

4. Fookusrühma intervjuud

Ankeetküsitlusele järgnes fookusrühma- ja individuaalintervjuude läbiviimine, mille eesmärk oli süvitsi mõista küsitlustest ilmnenu takistusi Eesti kodakondsuse omandamisel, motivatsioonitegureid ja üldiseid hoiakuid Eesti riigi ja kodakondsuse suhtes. Fookusrühma intervjuud aitasid hinnata, millised takistused on formaalsed ja millised tegelikud. Samuti sai intervjuudes valideerida praktilisi lahendusi ja meetmeid sihtrühma toetamiseks ja motivatsiooni tõstmiseks.

4.1. Fookusrühma intervjuude valim ja osalejate värbamine

Uuringu esialgne metoodika nägi ette viia fookusrühmad läbi klasterite põhjal ehk iga klasteri esindajatega eraldi. Kuid uuringu ajakavast ja klasterite suurusest tulenevalt tekkis vajadus metoodikat kohandada. Täpselt profiilile vastavaid kontakte jätnud vastajaid ei olnud piisavalt palju, et kõik fookusrühmad täita. Fookusrühmade valimite aluseks võeti kaks tunnust: Eesti kodakondsuse omandamise huvi ja usaldus valitsuse vastu. Tunnused valiti põhinedes eeskätt vastajate avatud vastustele, kus nende rühmade seas ilmnemise sarnased vastused. Ühtlasi olid need kaks tunnust otstarbekad soovitude koostamiseks, sest need aitavad mõista, milline lähenemine erinevatele kodanikele sobiks ja mis on esimene takistus millega tuleb tegeleda (kui näiteks riiki usaldatakse vähe, siis tuleb kõigepealt see usaldus tagasi võita).

Nii moodustusid neli fookusrühma:

1. valitsust usaldavad kodakondsuse omandamise sooviga inimesed;
2. valitsust mitteusaldavad kodakondsuse omandamise sooviga inimesed (selle rühma puhul oli huvi osalemiseks kõige suurem, seega viidi läbi kaks fookusrühma intervjuud);
3. valitsust usaldavad kodakondsuse soovita inimesed;
4. valitsust mitteusaldavad kodakondsuse soovita inimesed.

Ülejäänud kaks fookusrühma arutelu viidi läbi sihtrühmadega vanuse ja soo alusel. Üheks uuringu eesmärgiks oli aru saada noorte vajadustest, takistustest ja profiilidest. Seega korraldatigi üks fookusrühma intervjuu just noortega, seades vanusepiiriks 34 aastat. Kuigi esialgne eeldus oli rääkida kuni 26 aastaste noortega, jäi uuringu ajaraam liiga lühikeseks, et leida sellisele kitsale rühmale üks ühine aeg.

Teine oluline sihtrühm selgus intervjuude läbiviimise käigus. Ebatavapärastelt olid fookusrühmades valmis osalema eelkõige mehed ja naiste osakaal jäi kuue arutelu toimumise järel väga väikseks. Seetõttu korraldati üks fookusrühmaintervjuu ainult naissoost määratlemata kodanikega.

4.2. Fookusrühma intervjuude läbiviimine

Esimesena kavandati fookusrühma intervjuu noorte sihtrühmaga. Kuna intervjuude toimumise aeg jäi detsembrisse ja aasta lõppu, mil inimestel on kiire aeg ja palju kohustusi, oli osalejate leidmine vaatamata ülisuurele huvi raskendatud. Kuna aeg oli piiratud, siis valiti välja üks sobiv intervjuu toimumise aeg ja pakuti seda kõikidele küsitluses huvi üles näidanud vastajatele. Esialgu saadeti intervjuule registreerimise info ja helistati kõikidele kuni 26 aastastele huvilistele, seejärel otsiti vastajaid seni, kuni täideti kaheksa osaleja piir. Kõik osalejad siiski päriselt intervjuudele ei jõudnud, mida põhjustas tõenäoliselt eelkõige kehv ajastus.

Noorte järel värvati fookusrühma intervjuudele neli eelnevalt nimetatud fookusrühma. Kuna kontaktide arv nendes rühmades oli oluliselt suurem, oli ka osalejate leidmine lihtsam. Siiski tekkis sama probleem, mis noorte puhul: paljud registreerunud vastajad siiski intervjuule kohale ei jõudnud. Viimane intervjuu viidi läbi naissoost uuringus osalejatega.

Kõik fookusrühma intervjuud viidi läbi virtuaalselt Zoom-is, osalejatega Eesti eri piirkondades. Läbi viidi seitse fookusrühma arutelu, kokku 28 osalejaga. Kõik arutelud toimusid algusega kell 18:00 ja kestsid kuni kaks tundi, et arvestada inimeste tavapärase tööajaga. Arutelu juhtisid kaks moderaatorit, kellest üks

keskendus küsimuste esitamisele ja teine märkmete tegemisele. Sihtrühma ja temaatika eripärast tingituna ei salvestatud arutelusid pärast esimese fookusrühma intervjuu toimumist, kus nähtus, et vastajad oli salvestamise tõttu ebakindlad selle osas, kas nad võivad kogu infot avaldada. Arutelude juhtimiseks kasutati eelnevalt koostatud intervjuukava, kuid kõik intervjuud olid olemuselt poolstruktureeritud. Fookusrühma intervjuusid viidi läbi eelnevalt kirjeldatud eesmärgipõhise valimi alusel.

4.3. Täiendavad intervjuud telefoni teel

Individuaalintervjuud olid uuringusse esialgu plaanitud vaid vajaduspõhiselt ehk neid oli plaanis läbi viia sellisel juhul, kui fookusrühmades osalejate soov oleks olnud väga väike. Fookusrühma intervjuudesse värbamise käigus selgus aga, et teema oma arvamust soovisid avaldada oodatust rohkemad inimesed. Kuna kõik huvilised said end intervjuudele veebikeskkonnas registreerida, said nad võimaluse ka lugeda lühikest kirjeldust uuringu kohta ja uurijate poole ise pöörduda. Paljud huvilised kasutasidki võimalust helistada intervjuude läbiviijatele otse, peamiselt sellisel juhul, kui fookusrühma intervjuu toimumise aeg neile ei sobinud. Sellised vestlused kujunesid struktureerimata intervjuudeks, mis kestsid 30 kuni 60 minutit. Selliseid vestluseid peeti kokku 10–15. N-ö individuaalintervjuudest saadud sisendit kasutati nii fookusrühma intervjuude kavade täiendamisel kui ka lõpparuande koostamisel.

Lisa 2. Kasutatud allikad ja kirjandus

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised edition). Verso.
- Amiot CE, de la Sablonnière R, Terry DJ, Smith JR. *Integration of social identities in the self: toward a cognitive-developmental model*. Pers Soc Psychol Rev. 2007 Nov;11(4):364-88. doi: 10.1177/1088868307304091. PMID: 18453468.
- Berry, J. W. (1997). *Immigration, acculturation, and adaptation*. Applied Psychology, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). Greenwood Press.
- Cárdenas, D., Verkuyten, M., & Fleischmann, F. (2021). "You are too ethnic, you are too national": *Dual identity denial and dual identification*. International Journal of Intercultural Relations, 81, 193–203. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.01.011>
- Durkheim, É. (1897). *Le suicide: Étude de sociologie*. Félix Alcan.
- Eesti Integratsiooni Monitooring (2023). *Eesti ühiskonna lõimumise monitooring 2023: uuringuaruanne*. Kultuuriministeerium, Kantar Emor. <https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2024-04/EIM%202023%20aruanne.pdf>
- Eesti Kaitseministeerium. (2020). *Avalik arvamus ja riigikaitse: Sügis 2020*. Eesti Kaitseministeerium. https://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/avali_k_arvamus_ja_riigikaitse_sygis_2020_.pdf
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Multilingual Matters.
- Gee GC, Morey BN, Walsemann KM, Ro A, Takeuchi DT. (2016) *Citizenship as Privilege and Social Identity: Implications for Psychological Distress*. Am Behav Sci. doi: 10.1177/0002764216632834
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Volume 1: Reason and the rationalization of society* (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Sage Publications.
- Honneth, A. (1995). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. MIT Press.
- Kaldur, K., Pertšjonok, N., & Kivistik, K. (2018). *Integratsiooni Sihtasutuse sotsiaalkampaania "Karjäär Eestis" ja audiovisuaalprogrammi "Meie Eestid" tulemuslikkuse hindamine: Uuringuaruanne*. Balti Uuringute Instituut. Saadaval: <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/Uuringuaruanne.pdf>
- Kaldur, K., Pertšjonok, N., Toomik, K., Khrapunenko, M., Kivistik, K., Aavik, A.-L., & Jurkov, K. (2023). *Täiskasvanute eesti keele õppe korraldus piiratud keelekeskkondades: Kultuuriministeeriumi haldusala*. Balti Uuringute Instituut. <https://doi.org/10.23657/IBS.2023.7>
- Kallas, K., & Kaldur, K. (2012). *Noorte kodanike paneel: Käsiraamat rakendajale*. Balti Uuringute Instituut. Saadaval: <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/k2siraamat.pdf>
- Kivistik, K., Khrapunenko, M., Kaldur, K., Pertšjonok, N., & Jurkov, K. (2022). *Eesti keele õpe kolmandate riikide kodanikele: Mõju-uuring*. Balti Uuringute Instituut. Saadaval: <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/Eesti-keele-ope-kolmandate-riikide-kodanikele.pdf>
- Krashen, Stephen D. (1985) *The input hypothesis: issues and implications*. New York: Longman

- Lauristin, M. (2008). *Kodanikud ja mittekodanikud: venekeelse elanikkonna erinevad kategooriad ja lõimumistrendid*. Integratsiooni monitooring 2008.
- Ilport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Lukk, M., Koreinik, K., Kaldur, K., Vihman, V.-A., Villenthal, A., Kivistik, K., Jaigma, M., & Pertšjonok, N. (2017). *Eesti keeleteisund*. Tartu Ülikool ja Balti Uuringute Instituut (IBS). Saadaval: <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/2022/01/Eesti-keeteisund-2017.pdf>
- Mishler, W., & Rose, R. (2001). *What are the political consequences of ethnic diversity?* In R. I. Rotberg (Ed.), *The new nature of nation-state conflict* (pp. 64-91). Brookings Institution Press.
- Pearce, K. E., Gonzales, A., & Foucault Welles, B. (2020). Introduction: Marginality and Social Media. *Social Media + Society*, 6(3). <https://doi.org/10.1177/2056305120930413>
- Pohla, T., Kaldur, K., & Kivistik, K. (2016). *Eesti tööturu rahvuslik ja keeleline jaotus: Meta-analüüs*. Balti Uuringute Instituut. Saadaval: <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/2022/01/Eesti-tooturu-rahvuslik-ja-keeleline-jaotus.pdf>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Ridala, S. (2021). *Essays on language skills and labour market outcomes*. Doktoritöö. TalTech. Saadaval: <https://digikogu.taltech.ee/et/Download/c7767416-54c1-4f74-9eee-452aca12adbd/EssaysonLanguageSkillsandLabourMarketOutcom.pdf>
- Riigikontroll. (2019). *Täiskasvanute eesti keele õppe korraldus ja riiklik rahastamine*. Riigikontroll.
- Seeman, M. (1959). *On the meaning of alienation*. American Sociological Review, 24(6), 783-791. <https://doi.org/10.2307/2088567>
- Swain, M & Kowal, M.. (1994). Using collaborative language production tasks to promote students' language awareness. *Language Awareness*, 3(2), 73-93. <https://doi.org/10.1080/09658416.1994.9959845>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Brooks/Cole.
- Toomet, O. (2016). *Kas keeleoskus aitab leida paremat tööd?* Riigikogu Toimetised. Saadaval: <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2016/02/Kas-keeleoskus-aitab-leida-paremat-t%C3%B6%C3%B6d-Ott-Toomet.pdf>
- Valk, A (2017) *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017*. <https://www.2017.inimarengu.ee/ranne-identiteedi-ja-keelemuutused/identiteet-avatud-maailmas/>
- van der Ploeg, M, Keijzer, M, Lowie, W (2023) *Language learning, motivation, and well-being in later life*, Social Sciences & Humanities Open, Volume 8, Issue 1 <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100749>.
- Williams, K. D. (2009). *Ostracism: A temporal need-threat model*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 41 (pp. 275-314). Elsevier Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)00406-1](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)00406-1)
- Williams, K. D., & Zadro, L. (2001). *Ostracism: The impact of being excluded and ignored*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 33, pp. 225-271). Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(01\)80007-8](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(01)80007-8)

Lisa 3. Lõimumisuuringute kokkuvõte – mis mõjutab Eesti kodakondsuse (mitte)võtmist?

Töö/uuring/aruanne	Kokkuvõte
Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2002	Küsitleti 1002 Eesti elanikku (660 eestlast ja 342 muust rahvusest inimest). Peamised tulemused: Integratsiooni pidurdavad hoiakud - Eestlaste hinnangul on põhiprobleemiks eesti keele oskamatus (75% vastanutest) ja elu-ning mõttelaadi erinevus (60%). Lisaks peab 71% eestlastest ohuks eesti rahvuse säilimisele suurt hulka Eestis elavaid mitte-eestlasi. - Mitte-eestlaste arvates takistab integratsiooni eelkõige liiga karm kodakondsuspoliitika (71%). 58% vastanutest leidis, et seni on integratsioon olnud ebaedukas. 56% mitte-eestlastest arvab, et kaks riigikeelt ei ohustaks kindlasti eesti keele püsijäämist, mis on vastupidine arvamus eestlastele. - Uuringus hinnati rahvussuhete arengut: eestlastest vastajate seas olid populaarseimad rahvuslik ja rahvuslik-mitmerahvuseline arenguvariant, mitte-eestlaste hulgas seevastu mitmerahvuseline (segakultuur). Ühiskonda siduva ühisosa kujunemisest õigus-poliitilises integratsioonis - Integratsiooni põhieesmärgi näha Eesti kodakondsusega inimeste arvu vähendamises ja ühise riigiidentiteedi kujundamises. Riigi poolt on oluline luua sellised tingimused, et kodakondsust soovivad mitte-eestlased saaksid selle seadusekohaste nõuete täitmise korral omandada. - Oluline on pöörata tähelepanu poliitilises osalemises esinevatele probleemidele: suuremat tolerantsust ja avatust on vaja nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas. - Integratsiooniprojektides peavad sihtgruppideks olema ka eestlased – vastasel juhul tekib oht, et protsess on pigem assimilatsioon. - Vaja on poliitilisi muutusi: programmi kontseptuaalne osa ei tohi asetseda tegevusaladele rajatud hierarhias (poliitiline, sotsiaal-majanduslik ja kultuurilis-keeleline valdkond). Vajalikud on ka uued ideed poliitilise integratsiooni põhimõtete kontseptualiseerimisel. Seisukoht 2002. aasta monitooringu andmetel võib öelda, et määratlemata kodakondsusega inimeste seas on peamiseks Eesti kodakondsuse võtmist takistavaks teguriks liiga karm kodakondsuspoliitika. Samuti võib järeldada, et probleemiks on tõenäoliselt ka ebapiisav eesti keele oskus.
2005	Kodakondsus ja poliitiline kaasatus Enamus eestivenelasi (70%) hindab kodakondsuspoliitikat jätkuvalt liiga karmiks ja mitte-eestlaste inimõigusi ahistavaks. Noored muulased (15–29) jagavad seda üldist hinnangut, mis erineb keskmisest vaid vähesel määral. Samas sõltuvad hinnangud mõnevõrra enam sellest, kui “kaugel” ollakse Eesti kodakondsusest. Kolmandik Eesti kodanikest, vähem kui neljandik kodakondsusega isikutest ja vaid kümnendik Venemaa kodanikest leiab, et poliitika on rahuldav ja vastab rahvusvahelistele standarditele. - Kodakondsusega isikuid esindas meie uuringu üldvalimis 102 inimest ning ühendatud 15–29-aastaste muulasnoorte valimis 103 inimest. Küsimusele, kas respondent kavatseb lähema aasta jooksul taotleda Eesti kodakondsust, vastas jaatavalt vaid 16% üldvalimi ja 43% noorte valimi kodakondsusega küsitletuist; eitavalt vastavalt 58% ja 33%. Veerand mõlemast rühmast pole veel otsustanud, kas taotleda kodakondsust lähiajal või mitte. Need tulemused peegeldavad ka tegelikku naturalisatsiooniprotsessi. - Eesti kodanikud ja kodakondsusega mitte-eestlased peavad võrdselt Eestit oma kodumaaks; noored kodanikud ja kodakondsusega noored ei erine selles samuti. 2/3 mõlemast grupist peab Eestit kodumaaks (koos duaalse hinnanguga lausa 87%). Erandiks on Vene kodanikud, kellest üle poole peab Venemaad kodumaaks; ent kaksik-kodumaa hinnangu puhul peab ka pool Vene kodanikest Eestit oma kodumaaks. Seega ei näi noored Vene kodanikud siduvat oma juriidilist kodakondsust Venemaa kui kodumaaga. - Nii määratlemata kodakondsusega kui ka Venemaa kodakondsusega vastanute seas (joonis 2, lk 63) peab üle poole end Eesti kodanike hulka kuuluvaks (Venemaa kodakondsusega inimeste seas 59%, määratlemata kodakondsusega 54%). Mõlemas rühmas peetakse end märksa vähem üheks Eesti venelastega ning veelgi harvem Venemaa venelastega.

	Seisukoht Kodakondsuspoliitika on eestivenelaste jaoks jätkuvalt liiga karm ning seda peetakse mitte-eestlaste inimõigusi ahistavaks. Teiseks oluliseks takistuseks on tõsiasi, et nii Venemaa kodanikud kui ka määratlemata kodakondsusega isikud ei hinda poliitikat rahuldavaks ega rahvusvahelistele standarditele vastavaks. Probleem ei seisne aga selles, et mittekodanikud ei peaks Eestit oma kodumaaks – seda kinnitab ka asjaolu, et suur osa Venemaa kodanikest ja määratlemata kodakondsusega inimestest peab end Eesti kodanike hulka kuuluvaks. Samuti on märkimisväärne, et Eesti kodakondsuse tegemise motivaatoriks on olnud Eesti astumine Euroopa Liitu ja sellega kaasnevad hüved.
2008	Valimis oli kokku 1505 inimest, kellest 83% omas Eesti kodakondsust, 8% Venemaa kodakondsust, 7% ei omanud kodakondsust ja 2% kuulus mõne muu riigi kodakondsuse alla. Huvi Eesti kodakondsuse vastu madalaimale tasemele Vaid 50% määratlemata kodakondsusega kodanikest soovis endale Eesti kodakondsust, 19% soovis Venemaa kodakondsust, 14% mõne teise riigi kodakondsust ja 16% ei soovigi endale kodakondsust. Huvi Eesti kodakondsuse vastu langes läbi aegade madalaimale tasemele (51%). Venekeelsete vastajate põhjendused 92% venekeelsetest vastajatest leiab, et suurel hulgal mitte-eestlastel ei ole Eesti kodakondsust, sest nad ei suuda eesti keelt ära õppida. 72% nendest arvab, et põhjuseks on reisimise lihtsus Venemaal ja teistesse SRÜ riikidesse. 88% leiab, et kodakondsuseksami tegemine on liiga keeruline. 75% arvates ei takista kodakondsuse puudumine Eestis elamist. 70% vastajate arvates on kodakondsuse võtmist mõjutavaks teguriks teise riigi kodakondsuse omamine. 50% leidis, et põhjuseks on vähene huvi valimiste ja poliitilise elu vastu. 63% pidas põhjuseks seda, et kodakondsuseksam on alandav. (NB! protsentide puhul on kokku pandud vastusevariandid „see kindlasti” ja „see ka“.) Kodakondsuseta venekeelsete vastajate põhjendused Kodakondsuseta venekeelsete vastajate seas arvab 95%, et suurel hulgal mitte-eestlastel ei ole Eesti kodakondsust, sest eesti keelt ei suudeta ära õppida. 60% leiab, et nii on lihtsam reisida SRÜ riikidesse. 93% leiab, et kodakondsuseksami tegemine on liiga keeruline. 76% arvab, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. 56% vastanutest mainib teise riigi kodakondsuse omamist. 50% arvab, et põhjuseks on vähene huvi valimiste ja poliitilise elu vastu. 73% leiab, et kodakondsuseksam on alandav. (NB! protsentide puhul on kokku pandud vastusevariandid „see kindlasti” ja „see ka“.) Venemaa kodakondsusega vastajate põhjendused Venemaa kodakondsusega vastajate seas arvab 89%, et mitte-eestlastel pole Eesti kodakondsust, sest eesti keelt ei suudeta ära õppida. 80% leiab, et nii on lihtsam reisida SRÜ riikidesse. 89% usub, et kodakondsuseksami tegemine on liiga keeruline. 82% leiab, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. 77% arvates on põhjuseks teise riigi kodakondsuse omamine. 51% leiab, et inimestel puudub huvi valimiste ja poliitilise elu vastu. 71% jaoks on kodakondsuseksam liiga alandav. (NB! protsentide puhul on kokku pandud vastusevariandid „see kindlasti” ja „see ka“.) Vähene tähtsustamine Oluliselt vähem valiti vastusevariante „Kodakondsust peetakse tähtsusetuks” ja „Ei tunta end Eestisse kuuluvat”. Eesti kodakondsuspoliitika hinnang Venekeelsete vastajate seas arvab 76%, et Eesti kodakondsuspoliitika on liiga karm ja ahistab inimõigusi. Võrreldes varasemate aastatega on see arv kasvanud. Seisukoht 2008. aastaks vähenes määratlemata kodakondsusega inimeste osakaal, kes soovisid Eesti kodakondsust, ning suurenes nende hulk, kes soovisid Venemaa kodakondsust. Võtmesündmusena mõjutas seda kindlasti pronksiöö. Teised tegurid ei ole samuti paranenud: peamisteks põhjusteks Eesti kodakondsuse mittetaotlemisel on endiselt eesti keele oskamatus, võimalus lihtsamalt reisida SRÜ riikidesse ja kodakondsuseksami raskus. Üldjoontes on olukord võrreldes varasemate aastatega halvenenud.
2011	Põhjused, miks ei taotle Eesti kodakondsust Määratlemata kodakondsusega vastajate seas on peamisteks põhjusteks kodakondsuseksam, mida tajutakse keerulise või ebaõiglase nõudena (keskmine hinnang 2,8 3-pallisel skaalal), ning uskumus, et vähene eesti keele oskus muudab kodakondsuse saamise peaaegu võimatuks (2,7). Ligikaudu pooled leiavad, et kodakondsuseta ei takista igapäevast elu Eestis (2,5). Venemaa kodakondsusega inimestel ilmnevad sarnased hoiakud: kodakondsuseksami peetakse keeruliseks (2,8) ja levinud on

	arvamus, et kodakondsusetus ei takista riigis tegutsemist (2,5). Mõlemas rühmas nähti reisivabadust Venemaale ja teistesse SRÜ riikidesse (2,4) samuti olulise argumendina. 2. Eesti kodakondsuse soovimise motiivid Määratlemata kodakondsusega inimesed hindavad kõige kõrgemalt Eesti kodakondsusega kaasnevat kuulumistunnet (2,8) ning võimalust laiendada oma majanduslikke ja sotsiaalseid perspektiive EL-is (2,8). Oluline on ka soov osaleda poliitilises ja ühiskondlikus elus (2,7). Venemaa kodakondsusega vastajate seas väärtustatakse samu põhjuseid, kuid pisut erinevates proportsioonides; eristuvaim on soov jääda püsivalt Eestisse (2,8). 3. Venemaa kodakondsuse eelistamine Teiste rahvuste hulgas, kes eelistavad Venemaa kodakondsust, leiab 79%, et Eesti kodakondsust on liiga keeruline saada (eeskätt eksami tõttu), ning 77% peab kahe riigi kodakondsuste erinevust väikeseks. Ligikaudu kolm neljandikku (76%) toob välja Venemaale õppima, tööle või reisima mineku lihtsust. Veidi üle poole (52%) soovib kasutada Venemaa sotsiaaltoetusi, ning umbes 48% kaalub võimalust Venemaale elama asuda. 4. Hinnangud Eesti muutustele Viimase kolme aasta jooksul toimunud muutusi Eestis peab positiivseks vaid 23% mitte-eestlastest (võrreldes 40% eestlastega). 72% mitte-eestlastest ja 56% eestlastest tunneb, et olukord on halvenenud. 5. Pronkssõduri kriisi mõju Nii eestlastel kui ka mitte-eestlastel on keskmine hinnang väitele „Pronkssõduri kriis suurendas venekeelse elanikkonna umbusku riigi suhtes“ 3,5 (5-pallisel skaalal, kus 5 = „nõustun täielikult“). See näitab, et 2007. aasta sündmustel on jätkuv mõju rahvussuhetele. 6. Kuuluvustunne Määratlemata kodakondsusega inimesi tunneb end põhiseaduse mõttes „rahva hulka“ kuuluvana vaid ligikaudu 52%. Venemaa kodanike seas on vastav näitaja 41%. Võrreldes varasemate küsitlustega on selles vallas täheldatav langustrend. Üldised tähelepanekud Vaatamata asjaolule, et seekord kasutati 3-pallist hinnanguskaalat, on põhiprobleemid jätkuvalt sarnased varasematele uuringutele. Mitmed inimesed peavad eksamit liiga nõudlikuks ning ei taju Eesti kodakondsuse vajalikkust, sest kodakondsusetus ei piiravat oluliselt nende igapäevaelu. Need, kes soovivad Eesti kodakondsust, hindavad kõrgelt ühtekuuluvustunnet Eestiga ning võimalusi, mida see pakub nii EL-is kui ka Eesti-siseselt, sh poliitilises elus osalemine. Venemaa kodakondsuse eelistamise taga on tihtipeale praktilised kaalutlused—reisimise või õppimise lihtsus ning uskumus, et Eesti ja Venemaa kodanikuks olemisel pole piisavalt olulist vahet. Lisaks tajutakse, et Eesti kodakondsuse saamise tingimused on liiga keerulised. Üldine rahulolematust näib kasvavat, mida kinnitab suur osa muust rahvusest vastajaid (72%), kes tunnetavad Eesti elu halvenemist. Ka Pronkssõduri kriis on jätnud jätkuva jälje ja süvendanud mitmete venekeelsete elanike umbusku riigi suhtes. Samal ajal on vähenenud nende määratlemata või Venemaa kodakondsusega inimeste osakaal, kes tunnetavad end põhiseadusliku rahva hulka kuuluvatena, mis viitab võimaliku võõrandumise või usalduskriisi süvenemisele
2015	Uuringu kohaselt on huvi Eesti kodakondsuse vastu 2011. aastaga võrreldes pisut vähenenud, langedes 60%-lt 57%-le. Peamised põhjused, miks osa inimesi ei soovi või ei suuda Eesti kodakondsust taotleda, püsivad üldjoontes samad, hõlmates eelkõige eesti keele õppimise raskusi, kodakondsuseksami keerukust ning soovi säilitada mugavamaid reisimisvõimalusi Venemaale ja teistesse SRÜ riikidesse. 1. Põhjused, miks ei taotleta Eesti kodakondsust ○ Venemaa kodanikud peavad kodakondsuse puudumise peamiseks põhjuseks eesti keele keerukust (50%) ja kodakondsuseksami raskust (52%). Ligi kolmandik (32%) viitab võimalusele lihtsamini reisida SRÜ riikidesse, ning 30% leiab, et kodakondsusetus ei takista otseselt Eestis elamist. ○ Määratlemata kodanike seas on esikohal samuti eesti keele õppimise takistus (54%) ning eksami keerukus (58%). Kolmandik (31%) tõstab esile SRÜ reisimise mugavust ning 35% märgib, et kodakondsusetus ei piira nende elu Eestis. 2. Miks soovitakse Eesti kodakondsust? ○ Venemaa kodanikud nimetavad peamiselt lihtsamat ligipääsu Eesti tööturule (36%), laiemaid võimalusi eneseteostuseks ja toimetulekuks (37%) ning õigust osaleda poliitilises ja

	ühiskondlikus elus (42%). Umbes veerand (27%) arvab, et Eesti kodakondsus tugevdab kuuluvustunnet Eestiga. ○ Määratlemata kodakondsusega isikud toonitavad sarnaselt lihtsamat töö leidmist (37%) ning suuremaid toimetulekuvõimalusi (38%). Lisaks väärtustab 43% poliitilistes protsessides osalemist. Kuuluvustunde argumendi toob välja 30%. Seisukoht Huvi Eesti kodakondsuse vastu näib olevat kerge langustrendiga (57% vs 60% varem), samas kui põhjused, miks kodakondsust ei võeta, on endiselt tuttavad: keeleõppe raskused, eksamikartus ja argumendid seoses SRÜ riikidesse reisimisega. Venemaa kodanike ning määratlemata kodanike vastused on üldplaanis üsnagi sarnased. Erinevus eelmiste aastate uuringutega seisneb pigem tulemuste esitamisiis (seekord on rõhk pandud vastusele „see kindlasti“). Üldpilt osutab, et kuigi osad inimesed näevad kodakondsust eeskätt võimaluste laiendajana, heidutab paljusid jätkuvalt keele- ja eksamibarjäär ning mugavam reisimisviis Venemaale.
2017	Viimased andmed näitavad, et Eesti kodakondsuse populaarsus on taas veidi langenud, samas võivad seda langust seletada ka inimesed, kes on vahepeal Eesti kodakondsuse juba omandanud. Suurimaks põhjuseks, miks kodakondsust siiski ei võeta, peetakse jätkuvalt asjaolu, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. 1. Eesti kodakondsuse puudumise põhjused ○ Määratlemata kodakondsusega inimeste seas on peamisteks argumentideks (vastusega „see kindlasti“): ▪ 48%: kodakondsusetus ei sega Eestis elamist ▪ 43%: kodakondsuse tegemine on liiga keeruline ▪ 41%: eesti keelt ei suudeta piisavalt ära õppida ▪ 33%: SRÜ riikidesse reisimine on nii lihtsam ○ Venemaa kodanike seas: ▪ 49%: kodakondsuseksam on liiga keeruline ▪ 39%: eesti keelt ei suudeta ära õppida ▪ 37%: kodakondsusetus ei piira Eestis elamist ▪ 33%: SRÜ riikidesse reisimine on mugavam 2. Mitmikkodakondsus ○ 40% Venemaa kodanikest ja 20% määratlemata kodanikest leiab, et topeltkodakondsus võiks olla lubatud ilma piiranguteta. Seisukoht Kodakondsuse populaarsuse vähenemine võib olla tingitud nii tegelikust motivatsiooni langusest kui ka sellest, et osa inimesi on juba kodakondsuse omandanud. Peamised takistused – keeleõppe raskus, eksami keerukus ja lihtsamad reisimisvõimalused SRÜ riikidesse – on jäänud üldjoontes samaks, ent võrreldes varasemate uuringutega on „see kindlasti“ vastuste osakaal mõnevõrra vähenenud nii eesti keele omandamise raskuse kui ka eksami keerukuse puhul. Samal ajal näitab märkimisväärne osa vastajaid, et kodakondsuse puudumine ei häiri nende elu Eestis, mistõttu jääb naturalisatsiooniprotsessi alustamine nende jaoks teisejärguliseks.
2020	2020. aasta uuringuandmete kohaselt on Eesti kodakondsuse populaarsus langenud 56%-le, mis on pisut vähem kui varasematel aastatel. Suur osa mittesoovijaid (77%) leiab, et kodakondsuse puudumine ei takista neil Eestis elamist. Lisaks märgib 56% vastajatest, et topeltkodakondsuse keeld vähendab nende motivatsiooni taotleda Eesti kodakondsust, sest nad juba omavad mõne teise riigi kodakondsust. Ühtlasi toob 58% välja, et eesti keele õppimine on nende jaoks liiga keeruline, ning 55% peab kodakondsuseksamit liialt raskeks (protsentides on kokku võetud „see kindlasti“ ja „see ka“ valikud). Seisukoht Uuringutulemustes ei näi olevat märgatavat muutust võrreldes varasemate sarnaste küsitlustega: endiselt mängivad peamiste rollidena keele- ja eksaminõuded, samuti topeltkodakondsuse piirang ja arusaam, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis igapäevaelu. Seega on kodakondsuse soovijate osakaalu kerge langus suuresti kooskõlas varem tuvastatud suundumustega.

Hinnangud Eesti Kodakondsuspoliitikale. 2009	Kokkuvõtte määratlemata kodakondsusega inimeste fookusgruppide-intervjuudest ja ankeetküsitlusest Fookusgrupi-intervjuudes määratlemata kodakondsusega inimestega töid osalejad välja kolm põhilist põhjust, miks nad pole seni Eesti kodakondsust taotlenud: (1) vähene eesti keele oskus, (2) vajaduse puudumine kodakondsuse järele ning (3) mittemeeldiv või ebaõiglane kodakondsuspolitiika. Samas tajuti kodakondsusetust siiski valdavalt negatiivse nähtusena, mida kinnitab see, et paljud näevad Eesti kodakondsust kui olulist, ent seda ei soovita taotleda peamiselt aeganõudva viisa tõttu Venemaale. Eakamad inimesed pidasid kodakondsuse saamist pigem ebavajalikuks, kuna selles ei nähtud enam praktilist kasu. Venemaa kodakondsust ei soovitud enamasti, kuid kui see valik tehti, põhjendati seda tunduvalt lihtsamate taotlemistingimustega. Peaaegu kõik fookusgrupi osalejad ütlesid, et Eesti on nende kodumaa, kuid kodakondsuse küsimus jäi igapäevaste murede kõrval teisejärguliseks. Eksamitaitmine (eriti põhiseaduse tundmise test) tundus osalejatele sageli liiga rangelt korraldatud ning mõned vanemad vastajad pidasid seda lausa solvavaks. Rõhutati, et sünnijärgsetele või kaua Eestis elanud inimestele võiks kodakondsust anda automaatselt või vähemalt kergendatud korras. Eesti keele õppimise takistust nähakse nii keelekursuste kõrges hinnas kui ka nende meetoodikas, mis keskenduvat liigselt grammatikale, mitte aga praktilisele suhtlusoskusele. Mitmed osalejad usuvad, et keeletreening peaks algama lasteaiast ja seda võiks laiendada kõigile. Ettepanekuna pakuti ka eesti ja vene õppekeele koolide ühendamist, et keelekümbel oleks loomulikum. Samuti leiti, et Eesti riigile eri teeneid osutanud isikud võiksid saada kodakondsuse senisest hõlpsamalt. Ankeetküsitluse tulemused kinnitavad, et informeeritus kodakondsuse taotlemise tingimustest on küllaltki ebaühtlane: 18% peab end väga hästi ning 39% pigem hästi informeerituks, samas kui 23% on pigem halvasti ja 10% väga halvasti informeeritud. Halvasti informeeritute seas on ülekaalus 35–44-aastased, pealinna elanikud ning inimesed, kes ei soovi endale kodakondsust. Kodakondsuseelistuste osas selgus, et 49% vastajatest soovib Eesti kodakondsust, 10% ei soovi kodakondsust üldse ja 15% eelistab Venemaa kodakondsust. Eesti kodakondsust soovisid sagedamini naised, Ida-Virumaa elanikud ning suurema (4001–6000 krooni) pereliikme netosissetulekuga vastajad. Põhjuseks toodi peamiselt see, et “olen sündinud ja elanud Eestis, siin on mu kodu” (82%). Muud motiivid – näiteks valimisõigus, perekonnaliikmete kodakondsus või viisavaba reisimine – jäid märksa väiksema tähelepanu alla. Venemaa kodakondsuse soovi (15% vastajatest) põhjendati eelkõige rahvusliku kuuluvustundega (23%), raskustega keeleeksami sooritamisel (18%), mugavama reisimisvõimalusega Venemaale (17%) ning rahulolematusega Eesti poliitikaga (13%). Need, kes ei soovigi ühtki kodakondsust (umbes 10% vastajatest), töid peamiseks põhjenduseks, et märk halli passi kohta ei sega nende elu Eestis (50%). Teise põhjusena nimetati rahulolematust Eesti poliitikaga (16%) või liiga kõrget iga (13%). Peamine takistus nende jaoks, kes soovivad, kuid pole kodakondsust siiski taotlenud, on eesti keele õppimise keerukus. Eksamibarjäär on jäänud samaks, mis varemgi: puudub usk, et keeleoskus jõuaks vajaliku tasemeni või et keeleksam oleks ületatav. Kokkuvõttes kinnitas küsitlus fookusgrupiintervjuudes ilmnenud tendentse: • Kodakondsuse puudumist tajutakse valdavalt negatiivsena, kuigi osadel inimestel ei näi see igapäevaelu oluliselt mõjutavat. • Eesti kodakondsus on jätkuvalt populaarseim valik, ent takistuseks jääb keele- ja eksaminõuete raskus. • Venemaa kodakondsust eelistatakse peamiselt lihtsamate nõuete tõttu. • Keeleõppe küsimus kerkib kõige teravamalt esile: vastajad soovivad soodsamat, praktilisemat ja järjepidevamat eesti keele õpetust. Üldjoontes on määratlemata kodakondsusega inimeste jaoks suurim probleem keelebarjäär koos eksamite keerukusega, mis hoiab paljusid tagasi kodakondsustaotlust esitamast. Vaatamata sellele näitavad nii fookusgrupid kui küsitlus, et valdavalt eelistatakse Eesti kodakondsust, kui barjäärid oleksid kergemini ületatavad või puuduksid sootuks.
Rahvussuhted & Integratsioonipoliitika Väljakutsed Pärast Pronkssõjuri kriisi. 2007	1. Kriisi põhjustatud usalduslünk - Pärast Pronkssõjuri kriisi tunnetasid 63% mitte-eestlastest venelaste solvumist ja usaldamatust Eesti valitsuse suhtes. Ligikaudu 46% hindas, et kriis tõi kaasa arvamuste vabaduse piiramise ning demokraatia kärpimise. - 40% mitte-eestlaste arvates mõjutas see Eesti mainet välismaailma silmis negatiivselt, ning 21% hinnangul vähendas kriis Venemaa elanike turvatunnet.

	- Küsitluse käigus mainisid paljud vastajad, et need nähtused võisid esineda suuremal või vähemal määral. 2. Mõju lõimumisele - 59% mitte-eestlastest leidis, et integratsioonipoliitika on pärast kriisi täielikult ebaõnnestunud ning seda pole mõtet enam rahastada. - 52% samast rühmast märkis, et kriis lõi sügava lõhe eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahele, paigutades kaks gruppi selgelt eraldi leeridesse. Seisukoht Nende tulemuste pinnalt võib järeldada, et Pronkssõduri kriis aeglustas lõimumisprotsessi ning vähendas valmisolekut taotleda Eesti kodakondsust, kuna see tugevdas usaldamatust riigi ja venekeelse elanikkonna vahel.
Riikliku Integratsiooni-programmi 2008-2013 Vajadus- ja Teostatavusuuringute Lõpparuanne. 2008	1. Integratsiooni eesmärkide erisused - o Eestlaste jaoks on esmatähtis, et venekeelne elanikkond omaks võtaks Eesti ajaloonägemuse ning riigikeele. - o Venekeelse elanikkonna arvates on kõige olulisem poliitiline ja majanduslik võrdsus eestlastega. Keeleõpe ja osaline üleminek eestikeelsele õppele gümnaasiumis on nende silmis pigem teisejärguline. 2. Kriitilised hinnangud integratsiooni tulemuslikkusele - o Probleemid, mida esile tuuakse, on seotud eesti keele omandamise, ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse tõhususe ning venekeelse gümnaasiumi eestikeelsele õppele üleminekuga. - o Venekeelse elanikkonna hinnangud on kõigis valdkondades eestlaste omadest kriitilisemad. 3. Soovitused hariduslikuks integratsiooniks - o Õppekavas võiks rakendada mitmekultuurilist lähenemist, et senise monoperspektiivse ajalooõpetuse asemel toetada ühiskonna suuremat sidusust. - o Vaja on selgeid ülddemokraatlikke väärtusi ja kodanikukasvatuse põhimõtteid, mis oleks lõimitud kõigil haridusastmetel ning kõigis õppeainetes. 4. Positiivne identifitseerimine Eesti riigiga - o Uuringu kohaselt 68% mitte-eestlastest tunneb end Eesti riigiga seotuna. Seisukoht See uuring käsitleb kaudselt põhjuseid, miks määratlemata kodakondsusega isikud ei vali Eesti kodakondsust või miks eelistatakse Venemaa kodakondsust. On tõenäoline, et kriitiline suhtumine integratsiooniprotsessi – eriti venekeelse elanikkonna hulgas – võib kahandada soovi taotleda Eesti kodakondsust, kuid otseselt ei kinnita seda miski. Sarnaselt võib mõju avaldada monoperspektiivne õppekava, mida venekeelsed elanikud ei pea piisavalt mitmekultuuriliseks. Samas on oluline märkida, et enamik mitte-eestlastest tunneb end hoolimata kodakondsuse puudumisest Eesti riigiga seotuna, mistõttu ei saa öelda, et kuuluvustunde nappus oleks peamine takistus kodakondsuse taotlemisel. Pigem jääb lõhe integratsioonipoliitika nägemustes ja selle tulemuslikkuses faktoriks, mis võib otsuste tegemisel rolli mängida.
Fookusgrupp: määratlemata kodakondsusega inimesed Jõhvis. 2007	Fookusgruupiintervjuud määratlemata kodakondsusega inimestega toovad esile mitmed juba varasemad teemad: 1. Kuulumistunne vs juriidiline staatus - Osalejad tunnetavad end sisuliselt Eesti kodanikena, hoolimata sellest, et neile puudub ametlik kodakondsus. 2. Eesti kodakondsuse taotlemise raskus - Kõige suuremaks takistuseks peetakse kodakondsuseksami keerukust. - Mõni osaleja märkis, et tal oleks isegi lihtsam saada mõne teise riigi (nt Ukraina) kodakondsus. - Kodakondsuse saamise ebavõrdsed võimalused - Mainiti, et paljud inimesed, kes tegelikult eesti keelt ei räägi, suudavad kodakondsuse omandada näiteks abiellumise kaudu. 1. Kodakondsuse praktiline tähendus - Osa inimesi leiab, et suurt vahet kodakondsuse omamisel ja mitteomamisel ei ole, samas mõned eelistavad Venemaa kodakondsust vähemalt millegi asemel.

	- Paljud mainivad siiski, et Eesti kodaniku staatus oleks eelistatum kui olla üldse ilma või mõne muu riigi kodanik. 2. Informatsioonipuudus - Selgus, et mõningaid seaduslikke võimalusi (nt kuni 15-aastasele Eestis sündinud lapsele saab taotleda kodakondsust) ei teata piisavalt. - Samuti tuntakse, et eesti keele kursuste võimaluste kohta pole infot piisavalt kättesaadav. 3. Tööturu piirangud - Osa vastajaid tõi välja, et kodakondsuse puudumine võib takistada kandideerimist teatud töökohtadele. Teised aga ei pea seda probleemiks. 4. Ajaline kontekst - Uuring pärineb 2007. aastast, mil informeeritus oli mõnevõrra teisel tasemel kui mõnes hilisemas uuringus. Siiski osundab see, et kodakondsuseksam oli juba toona liiga keeruliseks peetud barjäär. Seisukoht Peamised järeldused fookusgrupist kordavad eelnevatest uuringute mustrit: - Eesti kodakondsust eelistatakse, ent selle taotlemist raskendab keele- ja eksaminõuete keerukus. - Igapäevaelus ei pruugi kodakondsuse puudumine alati takistuseks olla, kuid selgelt on olemas inimesi, kes tunnetavad, et nad on süsteemi poolt kõrvale jäetud. - Tähelepanuväärne on osalejate kuulumistunne: end tajutakse Eesti ühiskonna liikmetena, ent formaalne takistus (eksaminõuded) hoiab paljusid tagasi kodakondsuse saamisest.
--	---